

faro

TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Participatie

Veel meer dan een zoveelste buzzword

Koloniale collecties

Helemaal bovenaan de agenda

Het einde van de ICOM-definitie?

De dynamiek van de internationale beleidskaders

Dynastie des
rois du Danhomé

4

De kracht van participatie

36

Opnieuw in volle glorie

Inhoud december 2018

Focus Participatie

- 4 Expeditie Participatie. Beeldverslag
- 6 “Meerstemmigheid is de toekomst!”. Debat over participatie vandaag *Jacqueline van Leeuwen en Hildegarde Van Genechten*
- 10 Verkiezingen in Sint-Pieters. Burgerpartijen zetten lokaal erfgoed op de agenda *Jules De Doncker*
- 14 “Participatie is onze tweede natuur”. Een jaar collegagroep ‘Klein museum, groot bereik’ *Hildegarde Van Genechten*
- 18 Participação em Portugal. Steeds nadrukkelijker op de agenda *Rui Ferreira da Silva*
- 20 Publiek Aan Zet. Tips & tricks uit een participatiepraktijk *Marijke Van Eeckhaut*
- 23 Besluitvorming uit handen geven. Erfgoedparticipatieladder
- 24 Hoe omgaan met afwijkende stemmen? Participatie en conflict *Jacqueline van Leeuwen*
- 28 Meerstemmigheid troef. Naar een methodiek voor de participatieve waardering van ICE *Rob Herreman*
- 32 Wiki Loves Heritage 2018. Hoe de aanwezigheid én uitstraling van erfgoed op open online platformen vergroten? *Sam Donvil*

48

Neem eens een tentoonstelling over

- 36 Dulle Griet ■ *Roel Daenen*
- 38 De toekomst van koloniale collecties. Nationale of Europese uitdaging? ■ *Jos van Beurden*
- 44 Trek mee aan de flosj. De kermis vroeger, vandaag en morgen ■ *Marijn Follebout, Dries De Zaeytijd en Chantal Bisschop*
- 48 Water bij de wijn. Het ontlenen en aanpassen van een tentoonstelling uit Parijs ■ *Veerle Vanden Daelen & Jana Kerremans*
- 52 Musea en beleid: communicerende vaten? Internationale beleidsdocumenten onder de loep ■ *Olga Van Oost*
- 56 PINFO ■ *Annemie Vanthienen*
- 58 Ten voeten uit

■ **SDG'S:** U vindt naast sommige artikels logo's die verwijzen naar de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de VN. Voor meer uitleg, zie www.sdg.be.

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 11 (2018) 4
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Julie Lambrechts, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegarde Van Genechten, Jürgen Vanhoutte, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faro.be

HOOFDREDACTEUR

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

DRUK

Drukkerij Albe De Coker, Hoboken

ADVERTEREN

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Prijs los nummer: 8 euro. Meer informatie en aanmelding op www.faro.be/abonnementen.

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

ONTDEK MEER IN DIT TIJDSCHRIFT MET DE ERFGOEDAPP

1. DOWNLOAD de erfgoedapp.
2. SCAN de QR-code.
3. Ziet u een +? Scan de foto en ontvang meteen meer informatie.

www.faro.be/tijdschrift

Expeditie Participatie

Beeldverslag

Van mei tot september 2018 ging FARO op expeditie. Expeditie Participatie wou input verzamelen over alles wat met 'participatie' te maken had, als voorbereiding op het Groot Onderhoud. Dat netwerkmoment stond dit jaar helemaal in het teken van ... participatie. We delen graag enkele impressies van de ontmoetingsmomenten in beeld en woord.

■ Foto onderaan midden: © Ter Vlierbeke, andere foto's: © FARO

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): Ontdek de oproep van Expeditie Participatie.

“Een voorwaarde voor iedere samenwerking tussen het opvangcentrum en een partner(organisatie), is dat er gestart wordt vanuit oprechte intenties en dat er echt contact en wisselwerking is. Het mag nooit gewoon gaan om het aan- of afleveren van iets, maar er moet vanuit een eerlijke relatie worden gewerkt.”

Astrid Abbeloos, Rode Kruis Opvangcentrum Lin-keroever

“Waarom participatief werken? Op welke vraag of nood ga je als museum wel of niet in? Hoe kan er gewerkt worden zodat het ook de collectie ten goede komt? Een theoretisch model helpt ons om hierover te beslissen. Ondanks de minimale personeelsbezetting kunnen we dankzij dit kader de participatieve werking beheersbaar houden.”

Griet Van Opstal, stadsmuseum Lier

“Vooraleer een nieuw initiatief kan worden ontplooid, moet je op een behoefte inspelen. Samen met enkele mensen van de buurtwerking gingen we bij de buurtbewoners van deur tot deur en stelden hen vragen als: “Kom je veel buiten?” en “Wat vind je van de inrichting van het plein en de huisjes?””

“Doordat we mensen te kort hebben stoten we regelmatig op de grenzen van onze werking. Daardoor kunnen we niet méér investeren in de buurt dan we nu al doen, en missen we wellicht opportuniteiten.”

Danny Geukens, dienstencentrum ter Vlierberge, Kessel-Lo

“De grootste troef van onze burgerwerking is de gedrevenheid van de vrijwilligers. Er is veel verbinding tussen de groepen, en mensen voelen zich onderdeel van een groter geheel. We zijn divers, maar met nog veel potentieel in verband met mensen in armoede, of bijvoorbeeld vluchtelingen.”

“Met de burgerbeweging wilden we in Tienen een positief verhaal brengen, met erfgoed als bindmiddel en door de creatie van een draagvlak, wars van politiek. Maar net door die verbinding en het brede netwerk lonkt ook de interesse van de politiek.”

Philippe Liesenborghs, OpgewekTienen

“Diversiteit is heel belangrijk. Soms moet je groepen wakker schudden zodat ze naar een eerste bijeenkomst komen. Enkel zo krijg je een grotere diversiteit aan ideeën.”

“Jongeren uit kwetsbare milieus lopen na schooltijd in de bibliotheek rond. Ze spreken leeftijdsgenoten aan op attitude en gedrag. Meestal is het hun eerste werkervaring, en wij willen dat die positief is. We moedigen hen aan om vol te houden op school. Want als ze stoppen met school, is het ook in de bibliotheek gedaan.”

Geertje Descheemaeker, Bibliotheek Genk

“Als er veel verschillende belangen zijn tijdens de ontplooiing van burgerinitiatieven, is participatie de beste weg. Zo kan alles op tafel komen. Door een participatief proces ervaren burgers zelf dat beslissingen nemen wikken en wegen is, dat niets zwart-wit is.”

“Participatie genereert een grotere diversiteit aan ideeën, het zorgt voor stevigere beslissingen, er komen meer argumenten op tafel, en dat betekent dus méér democratie.”

Raf Drieskens, Neerpelt

“Meerstemmigheid is de toekomst!”

Debat over participatie vandaag

Op het jongste Groot Onderhoud, op 9 november in het Vlaams Parlement, boog een panel zich kritisch over het begrip participatie. Het lijkt immers zo'n buzzword en het is zo sociaal wenselijk om te zeggen dat je ermee begaan bent. Maar, zoals ook blijkt in de bijdragen in dit dossier: participatie echt in de praktijk brengen is niet eenvoudig. Het Groot Onderhoud ging van start met een debat. We legden dit panel drie vragen voor die keer op keer opduiken wanneer het over participatie gaat. Dit artikel is een korte weergave van het voorbereidende gesprek dat we met de panelleden hadden.

TEKST Jacqueline van Leeuwen en Hildegard Van Genechten

Wie zit er in het panel?

- **Ama Koranteng-Kumi** is adviseur beleid bij De Museumstichting in Amsterdam en oprichter van Bloei & Groei, een werkplek die de veerkracht van vrouwen wil versterken en van waaruit talent en ondernemerschap wordt aangemoedigd.
- **Leen Gos** is zakelijk en beleidscoördinator bij Erfgoedcel Mijn-Erfgoed. Het werkgebied van deze erfgoedcel bestaat uit zes gemeenten in de Limburgse mijnstreek.
- **Bert De Smet** is directeur interne organisatie bij Stedelijk Onderwijs Roeselare, maar hij is ook erfgoedvrijwilliger. Zo is Bert drijvende kracht achter de hondenzwemming, een gebeuren dat recent nog erkend is als immaterieel cultureel erfgoed.
- **Sandrin Coorevits** is coördinator van het Yper Museum, het Ieperse stadsmuseum. Het museum heeft een uitgebreide jongerenwerking.

Mag participatie mislukken?

Leen: “Niet echt, als ik eerlijk ben. Voor ons als erfgoedcel is het belangrijk dat er ook resultaat is en dat dit er goed uitziet. Want dit eindresultaat is wat het publiek en de politiek te zien krijgen. Daar zit voor mij veel spanning op. Participatie vraagt immers heel wat tijd als je het goed wil doen.”

Bert: “Bij vrijwilligerswerk is er minder druk op dat vlak. We hebben bijvoorbeeld de deadline voor het indienen van het dossier hondenzwemming' voor opname op de Inventaris Vlaanderen voor Immaterieel Cultureel Erfgoed verschoven toen bleek dat de gemeenschap er nog niet klaar voor was.”

Leen: “Het mag uiteindelijk ook niet mislukken voor de gemeenschap! In die zin dat het tot veel frustratie kan leiden als een erfgoedorganisatie uiteindelijk niets met de inbreng van een groep doet. De valkuil is dat erfgoedorganisaties het uiteindelijk gaan overnemen van de participanten, als het bijvoorbeeld niet snel genoeg gaat. In feite is de participatie dan mislukt.”

Ama: “Als de organisatie het meent met participatie dan mag het niet mislukken. Want participatie moet meer zijn dan louter *window dressing*. Ik vind dat organisaties deze opdracht serieus moeten nemen en er een brede discussie over moeten voeren. Het gaat uiteindelijk over de maatschappelijke relevantie en dus over een kernwaarde van de organisatie. Je zou dus moeten starten met een debat over de missie en visie van de organisatie en de plaats van participatie daarin. Het nieuwe decreet is daar een goede hefboom voor.”

Sandrin: “Eigenlijk kan participatie toch niet mislukken? Je kunt wel ontgoocheld zijn dat de uitkomst of het resultaat anders is dan je had verwacht. Maar dat is net eigen aan participatie. Soms word je juist verrast door het resultaat. We zien het al dan niet lukken té vaak kwantitatief, dus gekoppeld aan het aantal deelnemers of 'participanten'. We pinnen ons ook vast op wat wij als 'experts' willen bereiken en dat

■ Ama Koranteng-Kumi (© Jonathan Ramael), Bert De Smet, Leen Gos en Sandrin Coorevits (© FARO, foto's: Jonathan Sommereyns).

gaat mijns inziens tegen open participatie in. Het is vooral belangrijk om vooraf goed te plannen en jezelf de juiste vragen te stellen: 'Wie willen we bereiken?', 'Wat is onze doelgroep?' en 'Waarom doen we het?' Waarbij we participatie vooral niet moeten kiezen omdat het een hippe trend is. De belangrijkste vraag is voor mij: 'Wat doen we er als instelling later mee?' Wat *wel* kan mislukken is de (blijvende) betrokkenheid van de participanten, vooral als ze merken dat hun inbreng leidt tot vrijblijvendheid."

Leidt participatie tot vervlakking?

Ama: "Dat hoor je vaak bij grote veranderingen: 'Dat gaat ten koste van de kwaliteit!' Maar ik vraag me dan af: *wat is kwaliteit?* Wat erfgoedorganisaties nu als 'kwaliteit' zien, kan heel beperkend zijn voor participatie. We moeten ons meer bewust zijn van ons eigen referentiekader. Musea zijn geen neutrale plekken, wij maken uiteindelijk keuzes vanuit een machtspositie. Voor mij is *engagement* een kernwoord bij participatie. Als we onze collecties bijvoorbeeld echt willen dekoloniseren, dan moeten we dat samen met anderen doen. Alleen zo kunnen alternatieve perspectieven ons erfgoed verrijken, en dus de kwaliteit van ons meerstemmig erfgoed verhogen."

Bert: "Het woord kwaliteit kan heel lastig liggen bij gemeenschappen, juist omdat het kan belemmeren. Ik denk bijvoorbeeld aan de discussie over dierenrechten bij de hondenzwemming. Als je dat *event* op een hedendaagse, kwaliteitsvolle manier wil aanpakken, dan moeten er eigenlijk allerlei randvoorwaarden zijn, zoals een keuring door dierenartsen. Wat dan weer moeilijk kan liggen bij de vrijwilligers. Daarom heb ik van in het begin ingezet op dialoog. Zo hebben we ook dierenrechtenorganisatie Gaia erbij betrokken. Op die manier konden de twee partijen begrip krijgen voor elkaars standpunten. Ze hebben beiden water in de wijn gedaan, zodat 'de kwaliteit' uiteindelijk gegarandeerd is."

Leen: "Kwaliteit sluit aan bij professionaliteit. Ik vind het belangrijk dat we de inbreng van de participanten waarderen, juist om het uit dat vrijblijvende te tillen. Als je de inbreng van mensen serieus wil nemen, dan moet je misschien niet verwachten dat ze alles zomaar voor niets in hun vrije tijd gaan doen? Als je kwaliteit vraagt, moet je ook kwaliteitsvol met de mensen omgaan. Die waardering tonen kan op diverse manieren en hoeft niet altijd in de vorm van een

vrijwilligersvergoeding te zijn: mensen expliciet bedanken en in de bloemetjes zetten, ondersteuning bieden in hun werk, hen mee laten genieten van het eindresultaat ..."

Sandrin: "Wat mij betreft kunnen wetenschappelijke expertise en inbreng uit het bredere maatschappelijke veld naast elkaar staan. Sterker nog, ze kunnen elkaar vooral versterken. In het Yper Museum vonden wij het alvast erg verrijkend hoe jongeren bijvoorbeeld 19e-eeuwse kunst naar hun leefwereld vertalen. Als instelling leer je zo wat vandaag leeft en kunnen we inspelen op de noden. Je mag ook de kennis van de burger, vrijwilliger, jongeren, etc. niet onderschatten. Elk op hun domein hebben ze vaak veel expertise in huis. Daar mogen we als instelling onze ogen niet voor sluiten, wel integendeel."

Ama: "Voor mij is participatie uiteindelijk een verhaal van sociale rechtvaardigheid. We sluiten nu soms onbewust perspectieven uit. Ik ben ervan overtuigd dat we via participatie meer dynamiek kunnen brengen. Musea kunnen nu nog heel erg gezien worden als 'het officiële verhaal' of 'het verhaal van België'. De uitdaging bestaat er dan in om het ook het verhaal van anderen te laten zijn; erfgoed is een stevige bouwsteen in een *sense of belonging*."

Bereiken we niet alleen de *usual suspects*?

Sandrin: "Als je een 'open oproep' lanceert, dan bereik je inderdaad telkens dezelfde mensen. Alles staat of valt opnieuw bij een goede voorbereiding van je participatief project. Doelgerichte communicatie is hierbij van groot belang. Wij hebben steeds ondervonden dat we onze communicatie dienen aan te passen aan wie we willen bereiken. Dat wij er voor het vierde jaar op rij in slagen om een groep scholieren van 16 tot 18 jaar warm te maken om samen met het museumteam ▶

“ Als je kwaliteit vraagt, moet je ook kwaliteitsvol met de mensen omgaan. Die waardering tonen kan op diverse manieren en hoeft niet altijd in de vorm van een vrijwilligersvergoeding te zijn: mensen expliciet bedanken en in de bloemetjes zetten, ondersteuning bieden in hun werk, hen mee laten genieten van het eindresultaat ...

te ‘werken’ aan het museumbeleid, heeft alles met communicatie te maken. Daarnaast kiezen wij ervoor om actief op zoek te gaan naar de minder evidente groepen waarmee we projecten kunnen opzetten.”

Ama: “Ik denk dat we eerlijk moeten durven toegeven dat een community zeer zelden de nood voelt om verbinding met het erfgoed aan te gaan. Dat is voor hen vaak erg abstract. Daarom moedig ik ook onze publiekswerkers aan om echt naar de mensen toe te gaan en een connectie te maken. Vanzelf komen ze niet naar ons.”

Leen: “Dit verschilt ook wel per gemeenschap. Bij ons ligt die verbinding bijvoorbeeld iets eenvoudiger. We merken dat mensen uit de mijnstreek vanuit een identiteitsvraag sneller bij erfgoed uitkomen. Natuurlijk slaan wij als erfgoedcel ook actief onze tentakels uit. Wat ik wel merk is dat we gemakkelijk opnieuw bij dezelfde mensen uitkomen. Je nodigt bijvoorbeeld een brede groep uit om mee te denken over je beleidsplan en doet echt moeite om anderen te betrekken. Uiteindelijk merk je dat toch weer dezelfde mensen rond de tafel zitten.”

Bert: “Dat herken ik ook, zeker lokaal. Je ontmoet er altijd dezelfde mensen in verschillende verenigingen. Dat zorgt ervoor dat je dus altijd dezelfde inzichten meekrijgt. Vrijwilligers denken ook vaak dat ‘de professionals’ of ‘de gemeente’ pas komen aankloppen als ze niet anders kunnen, en dat dat eigenlijk niet van harte is. Het strakke kader waarbinnen nogal wat professionals werken, ervaren vrijwilligers al snel als beperkend of zelfs saai. Dan gaat het zo van: ‘Je mag deelnemen, maar wel onder onze voorwaarden’. Dan haken mensen af.”

Ama: “En dat is juist zo jammer. Ik vrees dat gemeenschappen ons inderdaad wantrouwen, vooral omdat ze ons niet kennen en wij dan ‘het instituut’ zijn. Men is dan bang om geïnstrumentaliseerd te worden. En dat gebeurt natuurlijk, als participatie beperkt blijft tot enkele leuke projectjes aan de oppervlakte. Zoals ik al eerder zei moet participatie vertrekken vanuit het hart van de organisatie: je zet erop in

omdat je vindt dat je niet anders kan. Om participatie duurzaam te laten zijn moet je echt vertrouwen opbouwen en bereid zijn om een diepere connectie te maken.”

Bert: “Dat is trouwens niet zo moeilijk. Want erfgoed is voor een stuk emotie en mensen kunnen zich enorm verbonden voelen. Wel zijn ze zich er niet altijd van bewust dat ze met erfgoed bezig zijn. Dat is bijvoorbeeld zo bij de hondenzwemming. Veel mensen waren al actief betrokken, maar dat dit ‘erfgoed’ was, daar keken ze van op!”

Ama: “Van dat soort hechte gemeenschappen kunnen wij alleen maar dromen! Ik heb het gevoel dat wij in Antwerpen die gemeenschappen juist meer moeten creëren.”

Leen: “Dat klinkt misschien heel ideaal, maar dat soort gemeenschappen kan ook juist heel gesloten zijn. Het combineren van verschillende perspectieven is in die kleinere ‘ons-kent-ons’-groepen vaak lastig. Terwijl juist het samenbrengen van verschillende visies zo’n meerwaarde is voor een erfgoedwerking.”

Bert: “Daar zit zeker een grote uitdaging. Bij heel wat erfgoedgemeenschappen is het nog de oude garde die aan zet is. Zij vinden het soms erg lastig om jongeren toe te laten, juist omdat die met zo’n ander perspectief komen.”

Ama: “Ik vraag me ook af: vissen we nu niet te veel allemaal in dezelfde vijver? En beconcurreren we elkaar daarbij niet onnodig? Misschien is het een goed idee om op dit punt nauw samen te werken en vanuit een netwerkgedachte gemeenschappen te benaderen. Je hoeft niet iedereen te betrekken. En je hoeft ook niet alles participatief te doen. Laat ons hier in de toekomst bewuster en strategischer mee omgaan, en dan zijn er volgens mij heel veel mogelijkheden om verder te gaan dan de *usual suspects*.”

Jacqueline van Leeuwen is adviseur vorming en organisatieontwikkeling bij FARO. Hildegarde Van Genechten is adviseur participatie en educatie bij FARO.

1. Meer info over hondenzwemming leest u hier: www.immaterieelerfgoed.be/Detail/wat/z64, en hier: <https://www.hondenzwemming.be>.

Kathleen De Blauwe

Kathleen De Blauwe (Archief en Museum van het Vlaams leven te Brussel) heeft een aantal participatieve projecten opgezet. Zoals een traject met leerlingen van het Lucernacollege, de Brussel in Dialoogtafels, de archiefconversatietafels met NT2 en het begeleiden van anderstalige stagiairs en vrijwilligers. Vanuit die ervaring bekijkt ze de vragen aan het panel.

1. Mag participatie ook mislukken?

Bij archieven gebeurt er veel werk achter de schermen en spijtig genoeg blijft ook veel van dit ‘participatieve werk’ onzichtbaar. Het resultaat is niet altijd een kant-en-klaarproduct, of een ten-

toonstelling. Met deze processen verken ik stilletjesaan een nieuwe weg die leidt naar de vermaatschappelijking van archieven. De resultaten zijn geen cijfers, dan wel experimenten in het ontmoeten en aangaan van gesprekken met diverse groepen over de collectie. Ik zet me op gelijke hoogte van de deelnemers en deel met hen mijn kennis en expertise door de informatie in de archiefdocumenten of museumobjecten opnieuw te gebruiken en te herinterpreteren. Deze werkmethode laat me toe om archivalistische concepten zoals ‘authenticiteit’, ‘selectie’ en ‘toegankelijkheid’ van archieven en documenten in vraag te stellen en ze samen met de deelnemers op andere manieren in te vullen en te reconstrueren. In die zin kan het eigenlijk niet mislukken.

2. Leidt participatie tot vervlaking?

Neen. Participatie biedt immers kansen om je beroep te verrijken en je expertise en kennis te delen met verschillende informele gemeenschappen en individuen. Ik zie het als een professionele uitdaging om in dit zoekproces nieuwe concepten, technieken en methoden te ontwikkelen. In de trajecten die ik opzet ga ik in interactie met de deelnemers en geef ik hen de collectiestukken en hulpmiddelen om archieven te interpreteren. Ik creëer een omgeving van vertrouwen waarin de verschillende standpunten van participanten en professionele erfgoedwerkers een platform krijgen. Door de verschillende interpretaties en betekenissen aan bod te laten

komen, contexten met elkaar te verbinden en verhalen te reconstrueren door linken te maken, produceren we nieuwe gemeenschappelijke kennis.

3. Is participatie niet vooral iets voor de usual suspects?

In de trajecten die ik toe nu toe heb opgezet heb ik steeds geprobeerd om verschillende mensen samen te brengen en met elkaar in dialoog te laten treden via collectieobjecten. Met de nodige openheid, flexibiliteit en creativiteit konden we nieuwe doelgroepen betrekken bij onze werking. Het waren en zijn altijd kansen om de dagelijkse werkprocessen van de organisatie in vraag te stellen en te evalueren. Ik zou participatie dus niet als een eng en apart afgeschei-

den item willen beschouwen. Want dan blijven de resultaten van de participatietrajecten ook apart en worden ze niet verwerkt in de dagelijkse werking van je organisatie. Ik zie het als een draagvlak creëren, waarbij je op alle niveaus van je organisatie volgens een participatiemindset gaat werken. Het betrekken en het laten ontmoeten van professionele medewerkers op verschillende echelons met traditionele erfgoedliefhebbers en niet-courante deelnemers blijven voorzichtige evenwichtsoefeningen. De verschillende communicatievormen tussen deze groepen en de mogelijke conflicten en spanningen zijn uitdagend. Om te blijven leren en samen nieuwe informatie, kennis en werkprocessen te creëren.

Pieter Verstraete

Pieter Verstraete is hoofddocent pedagogiek aan de KU Leuven en sterk geïnteresseerd in participatie en inclusie. De drie vragen van het panel zetten hem aan het denken.

Participeren is een modewoord geworden. Elke zichzelf respecterende maatschappelijke sector streeft naar participatie. Op school zijn er ouder- en leerlingraden; in de vormgeving van de zorg wordt plek ingeruimd voor de stem van de patiënt – of de ‘gebruiker’ zoals we hem nu noemen. We spreken intussen niet langer over ‘kansarmen’, maar over ‘ervaringsdeskundigen’ wanneer we het hebben over mensen die participeren aan het armoedebeleid en weten waar ze het over hebben. Tot op zekere hoogte kan men die beweging naar meer participatie alleen maar toejuichen. Al te lang werden onze Westerse samenlevingen vooral gedomineerd door eurocentrische navelstaarderij. Het gevolg was dat andere culturen als minderwaardig en onbelangrijk werden afgedaan – als ze al niet als gevaarlijk werden bestempeld. Maar ook binnen de welomschreven grenzen van de Westerse cultuur werden breuklijnen aangebracht, waardoor bepaalde bevolkingsgroepen door de mazen van het maatschappelijke net glipten. Denk maar aan personen met een handicap of een psychische aandoening, mensen met een andere seksuele geaardheid of mensen die omwille van een samenspel

van factoren plots geconfronteerd werden met armoede. Het discours van en rond participatie zet terecht in op het neerhalen van deze vaak onzichtbare muren, die in de loop der tijden rond deze en andere groepen van mensen werden opgetrokken.

Participatie is absoluut belangrijk, maar een belangrijke vraag die zich opdringt, is welke vorm die participatie moet aannemen als we meer willen doen dan enkel de idee van participatie lippendienst bewijzen. Het belangrijkste probleem waar het hedendaagse participatiediscours (en de hiermee samenhangende participatiepraktijken) mee wordt geconfronteerd, is dat van de institutionalisering. Daarmee verwijst ik naar een niet te ontkennen proces waarbij de legitimiteit van participatie afhankelijk wordt gemaakt van officieel erkende trajecten, procedures, raden en stemmen. Met andere woorden: we vinden het met zijn allen super belangrijk dat er wordt geparticipeerd, maar dan moet het wel netjes binnen de krijtlijnen van vooraf bepaalde kaders en normen gebeuren. Het belangrijkste neveneffect van participatie lijkt mij dan ook te zijn dat de plaats waar verandering en revolutie worden geëist, niet langer de publieke of openbare ruimte is. Veranderingen blijven van belang, maar deze worden nu netjes afgesproken rond een tafel. Daarbij wordt geluisterd naar alle stemmen die werden toegelaten en het recht hebben om te spreken. Begrijp me niet verkeerd. Ik

denk werkelijk dat alle stemmen worden gehoord, maar dat deze stemmen *en cours de route* hun timbre wat verliezen, geen valse noten meer durven laten horen en al zeker niet meer durven stotteren.

Het feit dat de erfgoedsector zoekende is naar manieren om aan participatie vorm te geven, biedt dan ook ongelooflijk veel kansen. In deze sector zijn de stemmen nog niet gekalibreerd; zijn de wegen langs dewelke geparticipeerd kan en mag worden nog niet geïnstitutionaliseerd. Zoeken naar manieren waarop de ‘echte’ stem van de ander kan worden gehoord, lijkt me dan ook dé uitdaging te zijn voor de 21e eeuw, waar de erfgoedsector bij uitstek een belangrijke bijdrage aan kan leveren.

Verkiezingen in Sint-Pieters

Burgerpartijen zetten lokaal erfgoed op de Brugse agenda

TEKST Jules De Doncker

In aanloop naar Erfgoeddag 2018 contacteerden Patrick Anthone van Buurtwerk Sint-Pieters en Griet Provoost van Vormingplus regio Brugge de Erfgoedcel Brugge met een origineel en ambitieus idee. Geïnspireerd door het thema van Erfgoeddag, 'Kiezen', wilden ze in de Brugse wijk Sint-Pieters een echte erfgoedverkiezing organiseren. Erfgoeddag werd dan ook prompt uitgeroepen tot verkiezingsdag. In de daaraan voorafgaande maanden voerden vier burgerpartijen campagne met een erfgoedproject voor de buurt en kwam er ook een winnaar uit de bus. Die mag zijn project voorstellen aan het gemeentebestuur. Een praktijkvoorbeeld van erfgoedwerking van onderuit.¹

Sint-Pieters is een wijk in het noordwesten van Brugge en telt zo'n 7.500 inwoners. Het is een van de drie Brugse buurten met een eigen buurtwerking. Die is erop gericht om tot een sterkere verbondenheid te komen van de inwoners met elkaar en met hun buurt. En dat kan Sint-Pieters goed gebruiken. In de loop van de voorbije eeuw groeide het landelijke dorp Sint-Pieters namelijk uit tot 'banlieu van Brugge'.² Een verstedelijkte *suburb* met zes versnipperde wijken, van elkaar gescheiden door twee drukke invalswegen, een spoorlijn en een industriegebied.³ Met het dorpsleven verdween ook het gemeenschapsgevoel uit de wijk. Weinig inwoners voelen zich nog echt Sint-Pietersnaar. Maar wat velen onder hen verbindt, is de wil om hier verandering in te brengen.

Erfgoed als voedingsbodem voor een buurtgevoel

Buurtwerk Sint-Pieters en Vormingplus zijn burens. Vanuit verschillende invalshoeken in het sociaal-cultureel werk werken ze sinds jaar en dag samen om de inwoners van de wijk (opnieuw) dichterbij elkaar te brengen. Daarmee spelen ze in op de nood aan meer participatie en een sterkere band tussen inwoner en buurt. Die voelt buurtwerker Patrick Anthone duidelijk aan in de wijk.⁴ Deze band proberen ze aan te halen door de aandacht van de Sint-Pietersnaar te vestigen op de geschiedenis en het erfgoed van de wijk. Buurtwerk Sint-Pieters en Vormingplus regio Brugge zijn dan ook uitgegroeid tot vaste erfgoedpartners. Een van de

“ De voorbije editie van Erfgoeddag zette aan om de enigszins platgetreden paden te verlaten en de speerpunten 'participatie' en 'erfgoed' te combineren door een erfgoedverkiezing op poten te zetten. Het was de bedoeling dat burgers zich rond een lokaal erfgoedproject zouden scharen, een partij beginnen en campagne voeren.

■ Foto links: met dit campagnebeeld werden de Sint-Pietersnaren opgeroepen om op Erfgoeddag hun stem uit te brengen. © Buurtwerk Sint-Pieters & Vormingplus regio Brugge

mooiste voorbeelden hiervan is de samenwerking rond RASP ('Retour à Saint-Pierre'), een sociaal-artistisch traject dat in 2014 lokaal erfgoed, geschiedenis en identiteit in de kijker zette.⁵ Daaruit groeide ook het platform Sint-Pieters Deelt, dat lokale initiatieven rond delen en ruilen van goederen en diensten bundelt.⁶ Ook op Erfgoeddag zijn beide organisaties vaste klanten. Elk jaar opnieuw zorgen Patrick en Griet ervoor dat het erfgoed van Sint-Pieters in de buurt zelf in de kijker komt. Tot nu toe gebeurde dit altijd via de beproefde formules van een lezing, fototentoonstelling, wandeling, fietstocht of workshop.

Erfgoeddag als participatieve proeftuin

De voorbije editie van Erfgoeddag zette aan om deze meer klassieke formules te verlaten en de speerpunten 'participatie' en 'erfgoed' te combineren door een erfgoedverkiezing op poten te zetten. Het was de bedoeling dat burgers zich rond een lokaal erfgoedproject zouden scharen, een partij beginnen en campagne voeren. Zo konden de Sint-Pietersnaren elkaar laten kennismaken met het erfgoed van hun wijk. Na een oproep vormden zich een aantal burgerpartijen met een erfgoed-idee voor Sint-Pieters. Op een eerste samenkomst hielp een expertenpanel hen hun project en campagne vorm te geven. Vanaf dan was er elke maand een terugkoppelmoment. Daarop bespraken het expertenpanel en de partijen de voortgang van de campagne. Die mondde op Erfgoeddag uit in een verkiezing. De partij die daar als winnaar uit de bus kwam, mocht haar project vervolgens verfijnen en voorstellen aan het gemeentebestuur.

Tijdens het hele traject stonden Buurtwerk Sint-Pieters en Vormingplus regio Brugge in voor de procesbegeleiding. Voor het expertenpanel kwamen daar vertegenwoordigers bij van Erfgoedcel Brugge, de Dienst Monumentenzorg en Erfgoedzaken Stad Brugge, de Dienst Onroerend Erfgoed Brugge en Ommeland - Raakvlak, en de kunsteducatieve organisatie Batterie vzw. Zo konden de partijen beroep doen op een mix van expertise; op vlak van buurtwerk en participatie, erfgoedwerking en de sociaal-artistische vertaling van het project.

Maar hoe ging het project concreet in zijn werk?

STAP 1: Mobiliseer de buurt

Eind 2017 lanceerde buurtwerker Patrick de oproep. Onder het motto 'Kies voor de toekomst van het verleden' werden de inwoners van Sint-Pieters aangespoord een plaats, evenement of traditie met erfgoedwaarde te zoeken en hier een toekomstidee aan te koppelen. In de praktijk bleek het echter niet zo gemakkelijk om gegadigden te vinden. Het waren vooral de *usual suspects* die op de oproep reageerden – mensen die al op een andere manier bij de buurtwerking betrokken zijn en/of zich al inzetten voor het erfgoed van Sint-Pieters. Ook het concept van de verkiezing rond lokale erfgoedprojecten was niet makkelijk te communiceren. Veel Sint-Pietersnaren konden zich hier aanvankelijk moeilijk iets bij voorstellen of kennen het erfgoed van hun wijk niet goed genoeg om hiermee aan de slag te kunnen gaan. Het kostte dus wel wat tijd en moeite om voldoende verkiezingskandidaten te vinden. ▶

■ HESP won de verkiezingen, maar elke burgerpartij mocht op verschillende stemmen rekenen. © Buurtwerk Sint-Pieters & Vormingplus regio Brugge

■ Aan de stembus zette NIAJ haar programma nog eens extra in de kijker met initiaties boogschieten en ringsteken. © Buurtwerk Sint-Pieters & Vormingplus regio Brugge

Dankzij de inspanningen van Patrick en Griet, die veel buurtbewoners kennen en hen persoonlijk warm maakten voor het project, vormden zich tegen eind januari 2018 vier burgerpartijen met een erfgoedidee voor Sint-Pieters:

- De partij HESP (Herbeleef erfgoed Sint-Pieters) ijverde voor een nieuwe, sociale bestemming voor de pastoriewoning naast de kerk.
- NIAJ (Nu ist an joen) wou oude volks- en cafésporten op Sint-Pieters nieuw leven inblazen.
- SIK (Sporen in kleur) werd gedragen door het Davidsfonds van Sint-Pieters en wou de stationsbuurt laten herleven. Dit leidde uiteindelijk tot het concrete plan om de toegangstunnel tot het station te decoreren met beelden die verwijzen naar het lokale erfgoed.
- De VVD (Vrienden van Vierendeel) ijverde voor een kunstig eerbetoon aan de oude Scheepsdalebrug en haar architect, Arthur Vierendeel.

Uit deze ideeën blijkt duidelijk dat de burger geen onderscheid maakte tussen roerend, onroerend of immaterieel erfgoed. Daarom werd besloten om geen burgerinitiatieven uit te sluiten en de brede definitie van het erfgoed van Sint-

Pieters te hanteren, ook al wordt de verkiezing strikt genomen georganiseerd in het kader van Erfgoeddag – een feestdag voor het roerend en immaterieel erfgoed.

STAP 2: Formuleer een partijprogramma

De eerste bijeenkomst met de verkiezingskandidaten vond eind januari 2018 plaats. Om hen op weg te helpen werd Mooss vzw uitgenodigd voor een workshop rond creatief denken en creatieve acties. Samen met leden van het expertenpanel hield elke partij een brainstormsessie, om hun erfgoedidee om te zetten naar een concrete campagne. Ook dachten de deelnemers na over een naam, slogan en programma voor hun partij. Daarnaast leerden ze een aantal technieken aan om mensen te triggeren met hun project en zo partijleden en stemmen te ronselen. Zo legden de burgerpartijen snel een belangrijke basis voor hun acties in de daaropvolgende maanden.

STAP 3: Voer campagne

Van de partijen werd verwacht dat ze in een periode van tweeënhalve maand een campagne op poten zetten. Buurtwerk Sint-Pieters, Vormingplus en Erfgoedcel Brugge boden hen hierbij praktische ondersteuning. Zo konden alle burgerpartijen gratis een affiche laten drukken. Ze kregen ook advertentieruimte in de buurtkrant en een persmoment waarop ze hun project aan de lokale pers voorstelden. In alle brievenbussen van Sint-Pieters belandde ook een verkiezingsflyer met de partijprogramma's. Die diende tegelijk als oproepingsbrief voor de buurtbewoners. Als laatste voorzagen Buurtwerk Sint-Pieters en Vormingplus per burgerpartij ook een klein werkingsbudget voor extra initiatieven.

Ondanks de beperkte tijd om campagne te voeren, gingen alle partijen met veel goesting aan de slag. Samen met Erfgoedcel Brugge spoorden Patrick en Griet de partijen aan om hun achterban uit te breiden en een aantal 'prikacties' uit te werken. Die moesten de Sint-Pietersnaren nieuwsgierig maken naar de verkiezing en hun partijprogramma. HESP vertrok vanuit het idee 'Wat als de pastorie plaats moet ruimen voor iets nieuws?' om buurtbewoners te herinneren aan het bestaan en het potentieel van dit historisch gebouw. Via affiches, een banner voor het buurtcentrum van Sint-Pieters en een eigen Facebookpagina bracht deze partij haar boodschap naar het publiek. De Facebookpagina verzamelde al snel wat volgers en werd door HESP als campagnemedium voor alle partijen ingezet – een mooi voorbeeld van de gemeidelijke sfeer waarin de verkiezingscampagne verliep.

NIAJ – de enige eenmanspartij op de verkiezingslijst – moest én een achterban zien te vinden én campagne voeren. Een moeilijke combinatie, zo bleek. De partij zocht al snel contact met lokale volkssportverenigingen en het VlaS (Vlaamse Traditionele Sporten vzw), maar kwam niet tot een samenwerking voor het eind van de campagneperiode. Wel was er een tentoonstelling over volkssporten in Sint-Pieters, die in de week voor de verkiezingen in de bibliotheek werd opgesteld. Ook VVD werkte voor de bibliotheek een tentoonstelling rond het belang van de Vierendeelbrug en haar architect Arthur Vierendeel uit. Daarnaast kwam er ook een banner met campagnebeeld in de voortuin van het buurtcentrum. SIK, de partij met de grootste achterban, voerde ook de grootste campagne. Ze slaagde erin om in het buurtcentrum een straat-

■ Als onderdeel van de campagne organiseerde SIK een street-art-workshop rond lokaal erfgoed voor kinderen uit het vijfde en zesde leerjaar. © Erfgoedcel Brugge

artworkshop rond het erfgoed van Sint-Pieters te organiseren voor de kinderen van het vijfde en zesde leerjaar van twee lokale lagere scholen. Daarvoor strikten ze de lokale street-artkunstenaar Jamz. De kinderen werden uitgenodigd om op Erfgoeddag met hun werk naar het buurtcentrum te komen en er een kunstinstallatie mee te bouwen. Op die manier bereikte SIK heel wat kinderen uit de buurt ... en hun ouders.

Heel wat partijen gingen voor hun 'prikacties' ook op zoek naar samenwerkingen met andere verenigingen. Zo probeerde NIAJ een volksspellenmiddag voor de jeugdbeweging Rode Valken te organiseren. HESP benaderde een aantal organisaties die hun uitvalsbasis in de pastorie hadden. VVD zocht contact met enkele lokale heemkundigen. Dikwijls bleek de campagneperiode te kort om tot een echte samenwerking te komen. Met een beetje meer tijd hadden deze campagnes dus een nog grotere impact kunnen hebben.

Tot aan Erfgoeddag konden de burgerpartijen eens per maand terecht op een terugkoppelmoment. Elke partij kreeg er een halfuur om de voortgang van de campagne toe te lichten. Het expertenpanel gaf tips om het bereik van hun initiatieven te vergroten of hun boodschap overtuigender te maken. De terugkoppelmomenten bleken ook goede deadlines voor de deelnemers om een bepaalde mijlpaal te bereiken. Zowel de inhoud als de timing van de campagnes wonnen er dus bij.

STAP 4: Win de verkiezingen

Op Erfgoeddag trok Sint-Pieters naar de stembus. Buurtwerk Sint-Pieters en Vormingplus richtten in het buurtcentrum niet alleen een verkiezingskantoor in, maar ook een beleevingsplek voor het erfgoed van Sint-Pieters. Elke burgerpartij kreeg er de ruimte om haar erfgoedprogramma aan het

publiek te tonen. VVD en NIAJ hernamen er hun tentoonstellingen. SIK maakte er, samen met de schoolkinderen, een installatie met het werk dat ze tijdens de street-artworkshop creëerden, en NIAJ zorgde voor initiaties ringsteken en boogschieten. Ook een kopstukkendebat stond op het programma. Voor alle partijen was dit een forum om hun erfgoedidee voor Sint-Pieters een laatste keer te promoten en buurtbewoners over de streep te trekken.

De hele namiddag lang konden de Sint-Pietersnaren hun stem uitbrengen. De communicatieve ondersteuning door Buurtwerk Sint-Pieters, Vormingplus en Erfgoedcel Brugge en de campagnes van de burgerpartijen wierpen duidelijk vruchten af. Ook heel wat mensen die minder voeling hadden met het erfgoed van de deelgemeente vonden hun weg naar het buurtcentrum. In totaal werden er 151 stemmen geteld. HESP kwam met 49 stemmen als winnaar uit de bus.

STAP 5: Voer je programma uit

In september contacteerde Buurtwerk Sint-Pieters het stadsbestuur om het idee voor een herbestemming van de pastorie een eerste keer te pitchen. Ondertussen werden ook de eerste stappen gezet om een vervolg aan dit traject te geven. Een tiental buurtbewoners stak eind november de koppen bij elkaar. Samen dachten ze enkele initiatieven uit om concreet werk te maken van de Toekomstplek De Pastorie. Daarbij worden ook de 'verliezers' van de verkiezing niet uit het oog verloren. Ook hun erfgoedideeën voor Sint-Pieters kunnen een meerwaarde voor de buurt betekenen. Wordt dus zeker vervolgd!

Samenvattend? De formule van een erfgoedverkiezing blijkt een heel sterk concept om burgerinitiatieven in sneltempo vorm en bekendheid te geven. Voor mensen met een erfgoedidee voor hun buurt werkt het motiverend, voor inwoners die minder vertrouwd zijn met het erfgoed van hun buurt sensibiliserend. Ook in Sint-Pieters klonken op Erfgoeddag al stemmen om verder met deze initiatieven aan de slag te gaan. Als het momentum niet verloren gaat, liggen er heel wat mogelijkheden om het erfgoed van de buurt te laten herleven en zo ook echt voor een toekomst voor het verleden te kiezen.

Jules De Doncker is coördinator erfgoedpubliekswerking bij Erfgoedcel Brugge.

1. De auteur dankt Patrick Anthonie van Buurtwerk Sint-Pieters en Griet Provoost van Vormingplus regio Brugge voor hun input en feedback bij het schrijven van dit artikel.
2. VORMINGPLUS REGIO BRUGGE, 'Wij zijn Sint-Pieters!', op: www.vormingplus-brugge.be/wij-zijn-sint-pieters (bezocht op 25 september 2018).
3. In 1899 wordt het dorp Sint-Pieters-op-den-Dijk bij Brugge gevoegd. Toch behoudt de wijk nog heel lang het karakter van een landelijk dorp waar iedereen iedereen kent. Vanaf de jaren '50 komt er meer en meer industrie rond het Nijverheidsdok in de Brugse binnenhaven, vlak naast Sint-Pieters. Ook de buurt zelf raakt steeds meer volgebouwd. Zo ontwikkelt Sint-Pieters zich geleidelijk aan tot voorstad van Brugge, met zowel residentiële wijken als heel wat sociale woningen. Dit leidt tot een heel diverse gemeenschap. In Sint-Pieters wonen mensen die de wijk nog als dorp gekend hebben, maar ook heel wat inwijkelingen uit de wijde omgeving van Brugge en nog veel verder.
4. Dat toont de documentaire die de jonge filmmaker Stijn van Damme in Sint-Pieters draaide. In de film bevaart hij samen met buurtwerker Patrick Anthonie buurtbewoners naar hun ervaringen in Sint-Pieters en hun gevoel bij de buurt. Zijn project kadert in het sociaal-artistische project RASP (*Retour à Saint-Pierre*), dat Buurtwerk Sint-Pieters en Vormingplus regio Brugge in 2014 op poten zetten. Zie: S. VANDAMME, in opdracht van Buurtwerk Sint-Pieters en Vormingplus regio Brugge, 'Wij zijn Sint-Pieters. Een film over het leven én het beleven van Sint-Pieters', op: www.brugge.be/wij-zijn-sint-pieters (bezocht op 25 september 2018).
5. Meer informatie over het traject RASP (*Retour à Saint-Pierre*) vindt u op: www.vormingplus-brugge.be/wij-zijn-sint-pieters (bezocht op 25 september 2018).
6. Meer informatie over het platform *Sint-Pieters Deelt* vindt u op <http://sint-pietersdeelt.be> (bezocht op 25 september 2018).

“Participatie is onze tweede natuur”

Een jaar collegagroep ‘Klein museum, groot bereik’

TEKST Hildegarde Van Genechten

‘Participatie’: iedereen heeft er vandaag de dag de mond van vol. U bent kritisch? En u zet het allemaal weg als alweer een nieuwe hype? Maar dat is het niet. Getuige daarvan de vele musea die al jaren participatief werken, lang nog voordat het zo werd benoemd. Het gaat doorgaans om ‘kleinere’ of eerder lokaal georiënteerde musea, voor wie participatie de normaalste zaak van de wereld is. Musea waar de buitenwacht ook veel van kan opsteken, en die ook graag van elkaar leren. Vandaar dat we in 2017 een nieuwe collegagroep¹ oprichtten. Een terugblik.

In het voorjaar van 2017 ging de collegagroep *Klein museum, groot bereik* van start, ongeveer gelijktijdig met het vernieuwde Cultureelerfgoeddecreet.² Opvallend: daarin kreeg ‘participatie’ een prominente plaats, en wel als nieuwe basisfunctie in de erfgoedwerking. In zekere zin is dat niets nieuws. Musea die zich in een gemeentelijke of stedelijke omgeving inbedden en echt een verschil willen maken beschouwen participatie al langer als een ‘natuurlijk’ proces. Ze willen als museum betrokken zijn, betrokken worden, en ook anderen betrekken. Zij beseffen dat uit zo’n werking netwerken groeien, met vele schakels, waarmee het museum vlot partnerschappen kan aangaan. Maarten Jacobs, directeur-conservator van ’t Grom getuigt: “Wat door anderen als een

nieuwe ‘to do’ wordt ervaren, blijkt voor ons, een bescheiden groentemuseum uit Sint-Katelijne-Waver, een tweede natuur te zijn.” Leen Heyvaert, conservator van het Stadsmuseum Lokeren beaamt: “Als klein stadsmuseum met een lokale missie is participatie een evidentie. Het museum moet actief deel uitmaken van de dynamiek van de stad. Als stadsdienst, volledig betoelaagd met stedelijke middelen, is het noodzakelijk aan te sluiten op de erfgoednaden van de burgers en de maatschappelijke tendensen. De Lokeraars betalen er immers belastingen voor; en het museum moet hún museum zijn. De kleine schaal van het museum én van de stad zijn op vlak van participatie vaak een voordeel: je komt snel bij geïnteresseerde en interessante mensen terecht. De drempel van het museum is laag, en de wegen ernaartoe zijn gekend.”

Maar toch. Hoe vanzelfsprekend participatie ook is voor een lokaal museum, de uitvoering in de praktijk is het daarom nog niet. Vanuit de behoefte om ervaringen te delen groeide het idee om een collegagroep te starten.³

Participatie als organisatiecultuur

De eerste van vijf bijeenkomsten van de collegagroep startte met een toelichting van Piotr Bienkowski, projectleider van *Our Museum*. Dat is een traject dat negen Britse musea aflegden om gemeenschappen sterker bij hun werking te betrekken.⁴ Het punt dat Bienkowski voortdurend maakte, is dat participatie een *organisatiecultuur* is. Het is met andere woorden géén kwestie van afzonderlijke, tijdelijke publieksgerichte projecten (alleen). Participatie zit daarom niet alleen maar op het operationele niveau van het museum, maar ook en vooral op het beleids- en beslissingsniveau.

Een belangrijke bevinding van het *Our Museum*-traject was dat ieder museum dat participatie vooropstelt, vier pijlers in de werking hanteert. Ze functioneren als streefdoel én toetssteen in de visie en werking:⁵

Een participatief museum ...

1. is geworteld in lokale noden;
2. stelt (de) gemeenschap(pen) centraal;
3. creëert mogelijkheden voor mensen;
4. reflecteert.

De deelnemers van de collegagroep grepen vaak terug naar deze pijlers. Ze bleken dus een ideaal ijkpunt voor de eigen (lokale) praktijk. En een mooie kapstok voor deze bijdrage.

1. Een participatief museum ... is geworteld in lokale noden

Wat speelt en leeft er lokaal? Wat houdt lokale gemeenschappen⁶ bezig? Het participatieve museum onderzoekt welke rol het hierin kan opnemen, gezien het besef dat het iets kan betekenen in de eigen lokale context. Daarom stelt het museum zich proactief, open en uitnodigend op, en start het partnerschappen op met die gemeenschappen. Zo kan het beter inspelen op hun noden.⁷ Leen Heyvaert illustreert: “Het museumteam moet een spil zijn in een netwerk van geëngageerde lokale erfgoedwerkers. Ons klein personeelsbestand wordt

“ Het is géén kwestie van afzonderlijke, tijdelijke publieksgerichte projecten (alleen). Participatie zit daarom niet alleen maar op het operationele niveau van het museum, maar ook en vooral op het beleids- en beslissingsniveau.

gelukkig omringd door een enthousiast gidsenteam en heel wat ‘vrienden van het museum’. Zij zijn onze oren en ogen in de stad, en dat is goud waard. Vaak speelt het museum zo in op ideeën die bij verenigingen of bewonersgroepen ontstaan.”

Ook het Museum Hof van Busleyden stimuleert elke Mechelaar om zijn of haar stem te laten horen. Het initiatief *De Grond der Dingen* legt de Mechelaars de volgende vraag voor: ‘Wat als je één vierkante meter grond in Mechelen hebt om zelf in te vullen?’ Het is een oefening in democratische processen; en het museum komt op die manier verzuchtingen, ideeën, dromen ... van de Mechelaars op het spoor. Een aantal concrete voorstellen zijn terug te vinden in de vaste opstelling in het museum. Het museum wil met het stadsbestuur het gesprek aangaan over deze voorstellen. Een dergelijke betrokkenheid is niet nieuw in het culturele veld. Zo signaleert Maarten Jacobs: “In de jaren ’80 maakte cultuurhuis de Warande in Turnhout plaats vrij voor de toen nog verplichte stempelcontroles. Honderden mensen maakten zo kennis met een huis dat voordien – misschien – nog onbekend was. De Warande keek toen naar wat er buiten de eigen muren gebeurde en hoe het daarop kon inpikken. Men richtte toen ook nieuwe cursussen en vormingen in; de werkzoekenden waren daarvoor een goed doelpubliek.”

2. Een participatief museum ... stelt gemeenschappen centraal

Een participatief museum plaatst gemeenschappen in het hart van de werking. Dat komt tot uiting in de missie, de visie en de waarden die het museum uitdraagt. Gemeenschappen hebben een stem in het beleid van het museum, er wordt met hen samengewerkt in alle domeinen van het museumwerk. Het museum gaat permanent met hen in dialoog. Het is met andere woorden een engagement van de hele organisatie. En dus van elke medewerker.⁸ In het nieuwe stadsmuseum Lier bepaalden Lierenaars bijvoorbeeld mee welke thema’s aan bod zouden komen. Griet Van Opstal, teamleider Stadsmuseum en Erfgoed: “In 2014 besliste de stad Lier om een nieuwe koers te varen met de stedelijke musea: de twee oude musea sluiten de deuren en er komt een nieuw stadsmuseum. Van bij het begin was duidelijk dat het museum de burgers wilde betrekken bij deze transitie. Een stadsmuseum ►

■ Voor Lokeren en de wereld koos elke leerling uit de OKAN-klas een favoriet object uit de collectie en ging ermee aan de slag. De resultaten met zelfgeschreven teksten en een creatief beeldend antwoord werden tijdens rondleidingen ook toegelicht door de jongeren. © Stadsmuseum Lokeren

- 't Grom vindt het belangrijk in mensen te investeren. Met het Cruijdeboek van Dodoens als inspiratie bood het museum een cursus 'botanisch tekenen'. Een aantal ex-cursisten bleef ook nadien nog betrokken als vrijwilliger. © Kees Verwaard

werkt namelijk voor een stad, met materiaal over en uit een stad, dus logischerwijs ook in samenwerking met de bewoners van de stad. In 2015 startte de ontwikkeling van het stadsmuseum met deze vraag aan de bewoners: 'Wat typeert Lier voor jou?' De meer dan duizend antwoorden vormden de basis voor de thematische opbouw van het museum."

Ook in heel de ontstaansgeschiedenis van het vernieuwde Museum Hof Van Busleyden stond dialoog voorop. Marijke Wiene, conservator Participatie: "Toen in Mechelen goed vijf jaar geleden het restauratieproces van het gebouw startte, stelde zich ook de vraag naar de inhoudelijke invulling van het vernieuwde museum. Het antwoord kreeg vorm in het Museumtraject: een uitvoerig participatief traject. Het sleutelwoord doorheen dit traject was dialoog. Museumexperten en academici werden bevraagd, maar we gingen ook in gesprek met het eigen lokale middenveld en het beleid.⁹ Sluitstuk van die bevragsingsfase was de try-outtentoonstelling *Uw toren is niet af*.¹⁰ Het was een uitgelezen kans om het publiek zelf, de tentoonstellingsbezoekers dus, te bevragen en activeren. Mechelse verenigingen en individuele bezoekers werden uitgenodigd actief in te grijpen in de tentoonstelling: er werden voorwerpen toegevoegd en er werd commentaar geleverd, enzovoort."

3. Een participatief museum ... creëert mogelijkheden voor mensen

Een participatief museum creëert kansen en ervaringen. Ervaringen die mensen en gemeenschappen versterken in hun vaardigheden en creativiteit, bijdragen tot kennis, de mogelijkheid om hun talenten en sociale competenties te ontwikkelen. Musea helpen mensen en gemeenschappen om (eigen) mogelijkheden te zien, hen een engagement en verantwoordelijkheid te doen opnemen, hun stem te laten horen ...¹¹

Een treffend voorbeeld vinden we in Stadsmuseum Lokeren. Leen Heyvaert: "Wij startten met het OKAN²-project Lokeren

- Een participatief museum is bij uitstek een lerend museum. Ook voor het stadsmuseum van Lier was de participatieve aanpak nuttig bij het in vraag stellen en terugkoppelen van ideeën. Op die manier werd de Lierse organisatie rond rouw, Lost & co gekoppeld aan de kruisjes van de zwartzusters gespecialiseerd in stervensbegeleiding. © stadsmuseum Lier

en de wereld. In het project koos elke leerling een favoriet object uit de collectie en ging ermee aan de slag. Van maart tot juni 2018 was het resultaat van het project (zelfgeschreven teksten, en hun creatief 'beeldend' antwoord op het collectiestuk) te zien in de vaste opstelling van het Stadsmuseum. Ook de opening van de tentoonstelling, en de gidsbeurten voor andere OKAN-groepen, waren volledig in handen van de leerlingen."¹³ Maarten Jacobs is stellig: "In plaats van tijd en geld te investeren in een tentoonstelling, spenderen we dit liever aan mensen." Hij verklaart: "Naar aanleiding van het Dodoens-jaar in 2017 wilden we iets doen rond deze Mechelse geneesheer en botanicus. We gingen voort met de essentie van het *Cruijdeboek*, zoals Rembert Dodoens het in 1554 had bedoeld. Het gaat niet om het boek op zich, maar wel om het toepassen, gebruiken en overdragen van de kennis die erin vermeld staat. We herkenden vaardigheden, kennis en ambachten in het boek en besloten om die weer tot leven te wekken. We kwamen terecht bij de Vlaamse Herboristenvereniging en startten cursussen kruidenkennis en botanisch tekenen. Aan meer dan honderd geïnteresseerden werd het erfgoed van Dodoens op die manier overgedragen. En het belangrijkste: ex-cursisten bleven nadien ook hangen in het museum en hun kennis delen zij nu opnieuw via de vrijwilligerswerking."

4. Een participatief museum ... reflecteert

Een participatief museum is bij uitstek een lerend museum. Door participatie op een bewuste manier in te brengen in de werking, door er samen met collega's (intern en extern) en partners over te reflecteren kan de participatieve praktijk alleen maar sterker worden. Door continue reflectie, openheid en dialoog worden eigen waarden en werkmethoden voortdurend kritisch bevragd.¹⁴ Griet Van Opstal: "Tijdens het denkproces rond de basisopstelling en de voorbereiding van het stadsmuseum groeide ons inzicht en kreeg onze visie duidelijke vorm. We formuleerden antwoorden op de

- Met de try-outtentoonstelling *Uw toren is niet af* nodigde het Museum Hof van Buysleden de Mechelse verenigingen en individuele bezoekers uit om bijvoorbeeld voorwerpen toe te voegen, commentaar te leveren of de Mechelse tijdlijn aan te vullen. © Museum Hof van Busleyden

vraag waarom we voor participatie kiezen, wat we ermee willen bereiken en bovenal, welke vormen haalbaar zijn. Dat groeiend bewustzijn bleek belangrijk. Het toe-eigenen van verschillende theorieën en cases, het in vraag stellen en terugkoppelen van ideeën op je eigen organisatie en keuzes op maat maken. Stuk voor stuk zijn dit noodzakelijke procesonderdelen om je participatieve plannen helder en krachtig te kunnen uitdragen naar doelgroepen en stakeholders. Om je draagvlak binnen je organisatie te versterken, om het verschil te maken tussen een los project en een ingebedde aanpak. Volgens ons bestaat hiervoor geen eenheidsformule; elk museum legt hierin zijn eigen weg af. We ontwikkelden voor onszelf een beslissingsboom - ondertussen gepubliceerd onder de titel *Routeplanner participatie* - die onze participatieve visie en werking ook in de toekomst scherp zal houden.”¹⁵

Slotsom: “Participatie is een manier van denken”

Participatie is dus veel meer dan een methodiek of werkwijze. Het is een organisatiecultuur. Of, zoals Leen Heyvaert het samenvatte: “Het is een manier van denken.” De collega-groep realiseerde zich vervolgens: participatie is een oefening die *au fond* gaat, rechtstreeks naar de waarden waarop de museale werking is geschraagd. De collega’s uit de stedelijke musea van Lier, Mechelen en Lokeren, maar ook alle andere deelnemers waren, net zoals de musea in het Verenigd Koninkrijk, elkaars ‘critical friend’ in het traject. Ze deelden eigen praktijken, en koppelden daaraan steeds de vraag naar feedback, reacties en input. Dergelijke reflectie en intervisie is nodig gezien er weinig andere maatstaven zijn die ons kunnen zeggen of we op het participatieve spoor blijven. Want er is niet één te volgen pad dat altijd tot een ‘goede’ of ‘juiste’ uitkomst leidt. Gelukkig maar. Het houdt het museumlandschap – althans in dat opzicht – kleurrijk en divers.

“ Er is niet één te volgen pad dat altijd tot een ‘goede’ of ‘juiste’ uitkomst leidt. Gelukkig maar. Het houdt het museumlandschap – althans in dat opzicht – kleurrijk en divers.

Hildegard Van Genechten is adviseur participatie | educatie bij FARO.

1. We gebruikten geen meetbaar criterium om een ‘klein’ museum af te bakenen, noch op het vlak van grootte van de collectie, noch op het vlak van ruimte, personeelsbestand of budget. We bedoelen vooral musea met een lokaal werkingsgebied.
2. Cultureelerfgoeddecreet, 24/02/2017, zie: www.kunstenenerfgoed.be/beleid/wet-en-regelgeving/cultureel-erfgoeddecreet.
3. Onder meer in stadsmuseum Lier werd op dat moment de participatieve visie en werking volop ontwikkeld.
4. Zie voor hun ervaringen, tools en inzichten: www.ourmuseum.org.uk.
5. P. BIENKOWSKI, *No longer us and them. How to change into a participatory museum or gallery. Learning from the Our Museum programme*, april 2016, zie: http://ourmuseum.org.uk/wp-content/uploads/Our-Museum-Report_double-page.pdf.
6. We hanteren gemakkelijksheidshalve verder in dit artikel het woord ‘gemeenschappen’: hiermee bedoelen we zowel individuen, informele netwerken of gemeenschappen, formele verenigingen, organisaties ...
7. P. BIENKOWSKI, op. cit., p. 12.
8. P. BIENKOWSKI, op. cit., p. 12.
9. Museumtraject Mechelen, *Visies over stadsmusea*, zie: www.youtube.com/watch?v=S4ooSZcJF-U.
10. Museum Hof van Busleyden, *Uw toren is niet af*, zie: www.hofvanbusleyden.be/uw-toren-is-niet-af.
11. P. BIENKOWSKI, op. cit., p. 13.
12. OKAN is de onthaalklas voor anderstalige nieuwkomers van Lokeren: de leerlingen zijn tussen de 12 en 18 jaar en krijgen een jaar lang intensief Nederlands. De klasgroepen bestaan uit jongeren van allerlei nationaliteiten, culturen en leeftijden.
13. Het traject werd gedocumenteerd en gefilmd: OKAN in het Stadsmuseum 2018 – Lokeren en de wereld, zie: <https://faro.be/blogs/olga-van-oost/participatief-met-idealen-stadsmuseum-lokeren>.
14. P. BIENKOWSKI, op. cit., p. 13.
15. De Routeplanner participatie is beschikbaar via: <https://www.stadsmuseumlier.be/content/participatief-museum>.
16. De auteur bedankt Leen Heyvaert, conservator Stadsmuseum Lokeren; Maarten Jacobs, directeur-conservator t Grom; Griet Van Opstal, teamleider Stadsmuseum en Erfgoed; Olga Van Oost, adviseur museologie en sectorcoördinator musea, FARO en Marijke Wiene, conservator Participatie, Museum Hof van Busleyden voor hun bijdragen aan deze tekst.

Participação em Portugal

Steeds nadrukkelijker op de agenda

Het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed (EYCH2018) loopt ten einde. En daarom blikken we in dit dossier ook nog even over de landsgrenzen. In de zuidelijkste stad van Portugal, Faro, werd op 27 oktober 2005 de 'Kaderconventie van de Raad van Europa over de Waarde van Cultureel Erfgoed voor de Samenleving' ondertekend. Samenleving en erfgoed? Dan lonkt participatie om de hoek.

TEKST Rui Ferreira da Silva

■ © DGPC

Participatie krijgt in Portugal steeds meer aandacht. Dat is een direct gevolg van de verbreding van het erfgoedbegrip, de globalisering en de toenemende participatieve aanpak in verschillende maatschappelijke domeinen, zoals cultuur.

Portugal wordt geconfronteerd met veranderende waarden en een grotere mobilisering rond nieuwe rechten, waaronder het recht om actief te participeren aan het culturele leven. Meer specifiek betekent dat ook de verdediging en promotie van erfgoedwaarden als een 'proces van gedeelde verantwoordelijkheid'. We evolueren van een (beperkte) aanpak die de burgers enkel toegang tot het erfgoed wilde verschaffen, naar een meer actieve participatie. Inclusie speelt daarbij een belangrijke rol. Twee recente voorbeelden:

- Het publieke debat over de herbestemming van het fort van Peniche. Dat is een voormalige politieke gevangenis ten tijde van de Estado Novo (1933-1974, letterlijk 'De Nieuwe Staat', red.). Er waren aanvankelijk plannen om er een hotel van te maken. Verschillende gemeenschappen, historici, ex-politici en erfgoedverenigingen pikten het nieuws op en voerden actief verzet tegen die herbestemming. Het gevolg was een radicale koerswissel: de site wordt een museum van het politieke verzet.¹
- Het stadsbestuur van Lissabon wil een 'Museum van de ontdekkingen' oprichten, dat de Portugese ontdekkingsreizen uit de veertiende en vijftiende eeuw in beeld brengt. Er is veel kritiek (maar ook steun) van verschillende groepen, zoals historici, journalisten, politici en gemeenschappen uit de voormalige Portugese kolonies in Afrika. Dit debat woedt vandaag nog in alle hevigheid.

Participatie is dus alomtegenwoordig in het discours rond musea en erfgoed. Het begrip zelf is echter nog niet ten volle uitgeklaard. Momenteel ontbreekt er, in elk geval in de Portugese context, diepgaande reflectie over bijvoorbeeld de verschillende modellen van participatie. Ook zou het nuttig zijn om de ervaringen uit verschillende delen van het land eens samen te leggen en er lessen uit te trekken.

“De Portugese erfgoedinstellingen hebben zwaar te lijden gehad onder de economische crisis van 2008: heel wat mensen en middelen zijn sindsdien uit de sector verdwenen. Gemeenschappen betrekken bij erfgoedprojecten vraagt daarentegen bijkomende mensen en middelen.

Mag het wat meer zijn?

In Portugal is de vereniging Access Culture een belangrijke inspiratiebron voor het denken over participatie.² Een recente publicatie van hen verwijst naar het inspirerende project *Our Museum: Communities and Museums as Active Partners* (2012-2016), en definieert participatie als volgt:

“Participation’ can be a confusing term. In relation to community involvement, it means more than ‘being a part’. It’s a way of working in partnership with people outside the organization to get a better result. Genuine participation involves sharing of decision-making and power; act and create together; or support community-led initiatives.”

Hier gaat het dan vooral over de betrokkenheid van mensen en groepen die *buiten* de erfgoedorganisatie staan: andere professionals, burens en ook etnisch diverse groepen in besluitvormingsprocessen. Het gaat daarbij ook over het accepteren dat deze mensen een leidende rol kunnen opnemen, bijvoorbeeld in het kiezen van thema’s voor een tentoonstelling, hoe de tentoonstelling wordt opgezet, welke objecten er worden getoond, welke taal er gehanteerd wordt en welke promotie en publieksbemiddeling er worden ingezet.

Valkuilen: mensen en middelen

Op het pad van dit eerder radicale perspectief op participatie liggen echter een aantal valkuilen verscholen. In de eerste plaats is dat bijna ideologisch: voor gespecialiseerde erfgoedmensen kan het lastig zijn om hun leidende rol bij het formuleren van beleid en prioriteiten en hun gespecialiseerde taal los te laten en aan anderen door te geven. Bovendien hebben de erfgoedinstellingen in Portugal zwaar te lijden gehad onder de economische crisis van 2008: heel wat mensen en middelen zijn sindsdien uit de sector verdwenen. Gemeenschappen betrekken bij erfgoedprojecten vraagt daarentegen *bijkomende* mensen en middelen. Dit kan leiden tot onoverkomelijke barrières in kleine teams, die vaak gedwongen zijn al hun tijd te besteden aan het dagelijkse management van hun erfgoedorganisatie.

Wat brengt de toekomst?

In Portugal hebben we ervaring met het betrekken van gemeenschappen bij het verdedigen, onderzoeken en promoten van erfgoedsites en waarden. Inspirerende voorbeelden daarvan zijn de ‘archeologie-gemeenschap’ in de Côavallei, getuigenissen van ex-politieke antifascistische gevangenen die het Aljube Museum³ verzamelde, materiaal en documentatie van voormalige fabrieksarbeiders in het Seixal Ecomuseum⁴ en het Michel Giacometti Labor Museum.⁵

Toch zal participatie – zoals hierboven gedefinieerd – vermoedelijk geen nieuw paradigma worden in de belangrijkste erfgoedinstellingen van ons land. Het aantal erfgoedverenigingen gaat bovendien achteruit en daarnaast is ook de vertegenwoordiging van erfgoedprofessionals in beleidsadviserende organen sterk verminderd.⁶

Participatie in cultureel erfgoed in Portugal moet zich de komende jaren vooral toespitsen op initiatieven die mensen, die verderaf staan van erfgoed, nauwer betrekken. We moeten lokale gemeenschappen én etnische minderheidsgroepen uitnodigen om zichzelf met erfgoedlocaties te verbinden. Daarnaast moeten we ook via lokale, meer diepgaande projecten specifieke groepen actief betrekken om thema’s en perspectieven aan te reiken en events en projecten te organiseren.

Rui Ferreira da Silva is senior consultant bij het Portugese Directoraat-Generaal voor cultureel erfgoed (ministerie van Cultuur). Voordien was hij verantwoordelijk voor de departementen communicatie, disseminatie en informatiesystemen binnen het Instituto Português de Conservação e restauro, en het Instituto dos Museus e da Conservação. Hij studeerde geschiedenis en behaalde een postgraduaat in Informatiewetenschappen en Eigentijdse Portugese geschiedenis.

1. Zie: www.cm-peniche.pt/MuseuMunicipal.Fortaleza.PInteresse.PrisaoPolitica
2. Zie: <https://accesscultureportugal.wordpress.com>
3. Zie: www.museudoaljube.pt
4. Zie: www.cm-seixal.pt/ecomuseu-municipal/ecomuseu-municipal-do-seixal
5. Zie: www.visitlisboa.com/node/1047
6. In de afdeling voor musea, conservatie-restauratie en immaterieel erfgoed bij de nationale raad voor cultuur (een adviescommissie voor de minister van Cultuur) nam het relatieve gewicht van professionele erfgoedorganisaties af tussen 2007 en 2013: in 2007 bestond 47 % van deze raad uit vertegenwoordigers van onafhankelijke erfgoedorganisaties, terwijl dat in 2013 28 % was. 36 % bestond in 2013 uit vertegenwoordigers van de centrale staat en 24 % waren specialisten aangeduid door de regering. <http://icom-portugal.org/2013/11/15/declaracao-de-direcao-do-icom-portugal-sobre-a-atual-composicao-de-smcrpi-do-conselho-nacional-de-cultura>.

Publiek Aan Zet

Tips & tricks uit een participatiepraktijk

TEKST Marijke Van Eeckhaut

Publiek Aan Zet (PAZ) wil publiek en kunsten dicht bij elkaar brengen. Dat proberen we door publiek nauwer bij kunstorganisaties te betrekken. Er valt immers heel veel van het publiek te leren om kunsten, erfgoed en kunsten- en erfgoedinstellingen 'toegankelijker' te maken. In vijf opeenvolgende participatieve trajecten dagen we de participanten uit om met de interpretatie en beleving in een kunstorganisatie aan de slag te gaan. Tegelijk ontwikkelen we een methodiek. In dit artikel focussen we op die methodiek en wat we daarover intussen al hebben geleerd.

Het gaat om een methodiek voor de begeleiding van organisatieparticipatie in de kunstensector. Dat wil zeggen dat we het publiek niet uitnodigen om deel te nemen aan een bepaald aanbod en het ook niet vragen om mee te werken aan de creatie van een kunstwerk of podiumproductie. PAZ roept participanten op om een deel van de werking zelf in handen te nemen, wat bijzonder leerrijk is voor de organisatie. We hebben tot nu toe twee trajecten gehad in musea en twee in de podiumkunstensector. In M-Museum Leuven (PAZ-1) en in het Musée des Beaux-Arts in Charleroi (PAZ-3) hebben de participanten een tentoonstelling gemaakt. Zij kozen het thema en de kunstwerken, ze beslisten over de presentatie en ontwierpen de scenografie, ze ontwikkelden de bemiddeling en voerden de communicatie. Voor Het Theaterfestival 2015 (PAZ-2) en de nieuwe vaste stek in Hasselt van Het nieuwste-

delijk (PAZ-4) bogen ze zich over het onthaal en de bemiddeling. Met alles wat we tot nu toe hebben geleerd, starten we binnenkort ons laatste traject, waarin we de participanten uitnodigen om (nog) dieper in het hart van een museale werking in te grijpen.

In 2020 stellen we onze methodische handleiding voor. Die wordt gebaseerd op de methodiek van Mooss en het onderzoek uit PAZ en verder onderbouwd met literatuur- en casusstudies. Hieronder geven we alvast een aantal praktijktips. Wie al eens een participatieproces begeleidt, zal veel herkennen, en dat is ook goed. Ons doel is niet om per se iets nieuws te ontwikkelen, maar wel om op een systematische manier kennis en ervaring samen te brengen rond de begeleiding van een participatieproces, zodat meer organisaties een kwalitatieve participatiepraktijk kunnen uitbouwen.

1. Een goed evenwicht tussen openheid en afbakening is noodzakelijk

- > De uitdaging die aan participanten wordt voorgelegd, moet voldoende open maar tegelijk ook concreet genoeg zijn. In onze theatertrajecten hebben we gezien dat een te open of abstracte vraag weinig aanspreekt. Er zijn meer mensen gemotiveerd om een tentoonstelling te maken (waar ze zich iets bij kunnen voorstellen) dan om Het Theaterfestival over te nemen (*qué?*).
- > Een te open of abstracte vraag kan tot blokkering leiden: de participanten komen er niet uit en het wordt een praatbarak. Bij zo'n startvraag hoort een stappenplan om op korte tijd samen tot een concrete(re) uitdaging te komen.
- > In elke fase van het traject moet voldoende aandacht gaan naar het evenwicht tussen openheid en afbakening, met een maximale inbreng van de participanten binnen een duidelijk kader van doelstellingen, deadlines, beslissings- en uitvoeringsprocessen. Daarbij moet je oppassen met tijdsdruk, want dan kan het kader als te dwingend worden ervaren.
- > De begeleiding moet professioneel en afbakenend zijn ("het duurde te lang voor er knopen werden doorgehakt"), maar tegelijk de nodige vrijheid laten en creativiteit stimuleren.
- > Een open vraag nodigt uit tot een eigen inbreng, maar er is ook begeleiding nodig om participanten te stimuleren om echt vanuit zichzelf te vertrekken, en niet vanuit een beeld 'hoe het moet' of 'hoe het wordt verwacht'.

2. De bijdrage van de participanten moet waardevol zijn voor de organisatie

- > Het moet duidelijk zijn wat de meerwaarde is voor de organisatie om met het publiek samen te werken: wat willen we van de participanten leren?
- > Het is belangrijk dat de participanten ervaren dat (iedereen binnen) de organisatie heel betrokken is.
- > De begeleiding moet waardeerend en motiverend zijn. Er is niet alleen aandacht voor het proces, maar ook voor de diverse resultaten, van feedback over idee tot product.

■ Participanten kiezen het thema en de kunstwerken, beslissen over de presentatie en ontwerpen de scenografie, ontwikkelen de bemiddeling en voeren de communicatie. © Mooss

■ Foto links: Iets voor een ander kunnen betekenen gaf participanten in het Musée des Beaux-Arts in Charleroi veel voldoening: een bijdrage leveren aan een project maar ook samen toewerken naar een resultaat helpen daarbij. © Mooss

3. Participanten moeten er ook voor zichzelf iets uit kunnen halen

- > Iets voor een ander betekenen geeft veel voldoening: een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan een project (cf. punt 2), maar ook samen een resultaat neerzetten en elkaar daarin helpen (cf. punt 4).
- > Participanten hebben een duidelijke vraag naar een grondige kennismaking met de kunsten en met de kunst-organisatie (achter de schermen). Hier moet voldoende aandacht naar gaan, zonder de frisse kijk van de participanten aan te tasten.
- > Participanten willen ook meer in het algemeen ervaring en expertise opbouwen. Daarbij moet het uitgangspunt zijn dat iedereen vanuit zijn/haar eigen achtergrond en ervaring een nuttige bijdrage kan leveren en daarop voortbouwend nieuwe dingen kan leren. Er moet dus aandacht gaan naar de uiteenlopende expertises in een groep participanten en hoe die allemaal als een sterkte op zich ingezet en gewaardeerd kunnen worden.
- > Participanten vinden samenwerking een verrijking. De diversiteit onder de participanten wordt daarbij hoog gewaardeerd. ▶

■ In M-Museum Leuven werd Publiek Aan Zet afgetrapt met de tentoonstelling DINGES. Het uitgebreide onderzoek naar dit traject (door KDG Hogeschool) legde mee de basis voor de methodiek.
© Cis Van Nijverseel

4. De cohesie van de groep is belangrijk

- > De band tussen de participanten onderling wordt hoog gewaardeerd, en dus vraagt de opbouw van het groepsgevoel bijzondere aandacht. Een traject met veel zij-instromers is moeilijk, en een waarin participanten in werkgroepen worden verdeeld ook. De paradox is de dikwijls lagere opkomst voor sociale activiteiten omdat er al een grote tijdsinvestering wordt gevraagd, tenzij op het einde van het traject, wanneer de groep is gevormd.
- > Bij werkgroepen is de onderlinge communicatie een aandachtspunt. De wens om beter van elkaars werkzaamheden op de hoogte te zijn, is bij sommige participanten groot. En dat valt moeilijk op te lossen met verslagen, een Facebookgroep en een tussentijdse plenaire samenkomst.
- > Een ander heikel punt is het verschil in verwachtingen, visie en beleving binnen een groep: soms wordt het verschil in engagement als problematisch ervaren door participanten die het gevoel hebben dat 'zij het allemaal moeten doen'. We moeten duidelijk zijn over de verschillende mogelijke engagementen in een traject, en snel detecteren wanneer participanten met iets zitten.

Meer informatie en de tussentijdse onderzoeksrapporten vindt u op www.publiekaanzet.be.

PAZ is een initiatief van Mooss, M-Museum Leuven en Cera. PAZ wordt georganiseerd en begeleid door Mooss, met steun van Cera, en in samenwerking met kunstorganisaties die participatie een plek willen geven in het hart van hun werking.

Dr. Marijke Van Eckhout is kunstwetenschapper, gespecialiseerd in museumbeelding. Zij combineert lesgeven en onderzoek met het adviseren van musea. Dit artikel schreef zij als medewerker methodiek van de kunst- en erfgoededucatieve organisatie Mooss (www.mooss.org).

OMSCHRIJVING

LATEN DOEN, DENKEN, BESLISSEN

- zelfbestuur, zelfbeschikking
- de organisatie geeft uit handen, ondersteunt en faciliteert

SAMEN DOEN, DENKEN, BESLISSEN

- samen ontwikkelen, samen uitvoeren; er wordt mee-beslist, mee-gedacht en mee-gedaan
- er is een gelijkwaardig partnerschap tussen organisatie en participanten

ADVIES VRAGEN

- participanten formuleren een advies aan de erfgoedorganisatie
- participanten bevragen kritisch werking en resultaten

INBRENG VRAGEN

- de erfgoedorganisatie vraagt om feedback of een concrete bijdrage
- de erfgoedorganisatie vraagt om specifieke informatie over een bepaald type erfgoed
- participanten formuleren vrijblijvend voorstellen over mogelijke acties en beleid

INFORMATIE DELEN

- de erfgoedorganisatie informeert over de activiteiten en/of het beleid
- de organisatie legt uit waarom deze activiteiten plaatsvinden en waarom bepaalde keuzes worden gemaakt

Besluitvorming uit handen geven

Erfgoedparticipatieladder

Participatie is een gelaagd begrip dat meerdere niveaus bevat. De 'ladder' hieronder vat deze vijf trappen samen: hoe hoger u op de ladder klimt, hoe meer u de besluitvorming uit handen geeft. Elke trap is even waardevol. Informatie delen zien we als basis voor alle volgende stappen. Belangrijk is wel om duidelijk aan de deelnemers te communiceren waar de beslissingen uiteindelijk genomen worden. FARO ontwikkelde en gebruikte dit schema voor onder andere waarderingstrajecten.

ROL ERFGOEDORGANISATIE

WERKVORMEN

Vooraf een coach:

- advies geven
- voorwaarden scheppen
- praktisch (en logistiek) ondersteunen

De beslissing ligt hier bij de deelnemers. U kunt hen helpen door hen kaders en instrumenten, zoals bijvoorbeeld checklists, aan te reiken. Het is belangrijk om op voorhand de taken en verantwoordelijkheden helder af te spreken en te verdelen.

05

Vooraf een partner:

- doorvragen
- zoeken naar *common ground* en consensus
- inbreng van de andere respecteren
- het eigen standpunt van de erfgoedorganisatie duidelijk verwoorden

Hier wordt de beslissing samen genomen en dus zijn er vergadertechnieken en/of stemprocedures nodig.

04

Vooraf een moderator:

- niet oordelen, wel doorvragen
- iedereen aan het woord laten
- argumenten pro en contra oplijsten
- conflicten bespreekbaar maken

Vaak vertrekken dit soort participatievormen van een voorzet door de organisatie en spelen deze zich af op het vlak van beleid: een ontwerp van beleidsplan, doelstellingen ... Ook kan een groep op dit niveau een SWOT-analyse maken. De groep brengt formeel advies uit, maar de uiteindelijke beslissing blijft bij de erfgoedorganisatie.

03

Vooraf een onderzoeker:

- luisteren, samenvatten, doorvragen
- niet oordelen
- inspireren en stimuleren
- ondersteunen en voorwaarden scheppen

Werkvormen die u hier kunt inzetten hebben een brainstorm-achtig karakter. Denk bijvoorbeeld aan een worldcafé, waarbij mensen in kleine groepjes ervaringen, ideeën en informatie delen. Onder deze trap vallen ook projecten waarbij deelnemers informatie bijdragen (bv. taggen), of een deel van een erfgoedtaak op zich nemen ...

02

Vooraf een lesgever:

- toelichten
- definiëren
- herkenning mogelijk maken
- nieuwsgierigheid prikkelen

Naast presentaties zijn hier vooral didactische werkvormen aan zet. Manieren om mensen te laten proeven van erfgoedwerk bijvoorbeeld door zaken te demonstreren, een blik achter de schermen te geven, of door collega's te laten vertellen over hun werk.

01

Hoe omgaan met afwijkende stemmen?

Participatie en conflict

Het klinkt soms al te rooskleurig, die participatie, alsof het automatisch leidt tot harmonie en gedragenheid. De praktijk is vaak anders. Er zijn namelijk heel wat erfgoeddossiers waarbij de consensus ver te zoeken is. Gesprekken veranderen in verhitte discussies, er wordt al eens met de deuren geslagen en standpunten worden op de spits gedreven, al dan niet in de publieke opinie. Laat ons eerlijk zijn: dat soort spannende situaties vermijden we liever. En dus vragen we ons af: hoe kunnen we hoogoplopende conflicten vermijden en toch recht doen aan afwijkende stemmen?

TEKST Jacqueline van Leeuwen

■ © Silvia Prins

Die vraag legden we voor aan Silvia Prins. Ze werkt als groepsmediator en procesbegeleider bij cocreatieve processen, geeft opleidingen rond groepsdynamisch werken en is docent sociale bemiddeling aan de UCLL. Voor haar doctoraat deed ze onderzoek naar de dynamiek van gevoelige multi-stakeholderprocessen. De geknipte persoon dus om ons anders te laten kijken naar spanningen, conflicten en afwijkende stemmen bij participatieve trajecten.

FARO: Waarom hebben we het zo moeilijk met afwijkende stemmen?

Sylvia Prins: “Mensen zijn nu eenmaal op consensus gericht: buiten de groep vallen is bedreigend. Daarom willen we graag dat iedereen het eens is en dat de neuzen in dezelfde richting wijzen. We hebben de illusie dat die harmonie bereikbaar is én dat die eensgezindheid de beste oplossing biedt voor een bepaald vraagstuk. Dat is meteen ook de reden waarom veel groepstrajecten beginnen met een gedeelde visie: dan zijn we het daar alvast over eens. Het probleem daarmee is dat er heel veel goede ideeën in de onderstroom

■ Elke mening is een mening die in de groep leeft, en dus moet je die aandacht geven en verder onderzoeken. Negeren is nooit een goed idee. CCO

verdwijnen. Mensen houden ze voor zich, omdat ze zich willen aansluiten bij de groep. Ook kritische stemmen, die het debat heel wat nuance kunnen geven, gaan ondergronds voor de lieve vrede. En dat is geen goed plan, want vroeg of laat komen die afwijkende meningen toch boven water, en dan zijn ze vaak veel scherper.”

FARO: Hoe kunnen we die stem van de minderheid dan toch horen?

Sylvia Prins: “Een interessant kader daarvoor vind ik *deep democracy*. Deze stroming bekijkt groepen als een ijsberg. Boven water zit wat iedereen weet en waar iedereen het mee eens is, maar onder water zit er vaak veel meer. Als je goed naar groepen kijkt, dan kan je zien wanneer er dingen onder water zitten: het kan daarbij gaan om lichaamstaal bijvoorbeeld, maar ook als mensen veel grapjes maken merk je dat het spannend is. De methodiek van *deep democracy* zoekt de afwijkende mening op door veelvuldig door te vragen of alles gezegd is. Als er een afwijkende mening opduikt ga je die ook vermeerderen, dus je vraagt heel expliciet wie die mening deelt of herkent. En als er een besluit genomen wordt bevraag je de minderheid over wat zij nodig hebben om mee te gaan met de meerderheid. Wat kunnen we aan het besluit toevoegen zodat ze toch kunnen instappen? Dat levert vaak wijze nuances op die de besluitvorming volgens mij echt beter maken.”

FARO: Het lijkt heel simpel, waarom is het dan toch zo moeilijk?

Sylvia Prins: “Omdat je eigenlijk je impulsen moet gaan bedwingen! De drang naar consensus zit diep en we hebben vaak het gevoel dat we efficiënt moeten zijn en de dingen snel moeten afronden. We hebben ook allemaal de neiging om snel iemand weg te zetten als ‘de stoorzender’ of ‘de zagevent’. Ga er maar vanuit dat rotte appels in een groep niet bestaan! Elke mening is een mening die in de groep leeft, en dus moet je die aandacht geven en verder onderzoeken. Negeren is nooit een

goed idee. Om dit soort processen te begeleiden moet je dus eigenlijk heel wat afleren en je een nieuwe basishouding eigen maken. Je moet namelijk oprecht nieuwsgierig willen luisteren en in staat zijn om de mening van een ander niet te veroordelen. Dat betekent dat je moet doorvragen naar diepere drijfveren. Cruciaal daarbij is natuurlijk dat je zelf geen standpunt inneemt en niet stuurt. Het is daarom goed om de taken te verdelen en bijvoorbeeld een collega mee te brengen die dan wel de belangen van de eigen organisatie kan verdedigen. Als begeleider is het namelijk vooral jouw taak om veiligheid te creëren, zodat mensen echt durven zeggen wat ze denken. En ja, soms ben je daarvoor even de bliksemafleider, dat hoort erbij. De kunst is om het niet persoonlijk te nemen.”

FARO: Wat bedoel je concreet met die veiligheid?

Sylvia Prins: “Afwijkende meningen het gevoel geven dat ze er mogen zijn, en dat ze worden gehoord. Transparantie van een participatief traject vind ik daarbij heel belangrijk. Mensen moeten bijvoorbeeld weten hoe de besluitvorming in elkaar zit. Hoe ver ga je op de participatieladder? Als je hen alleen wil consulteren, zeg dat dan ook. Dat voorkomt al veel frustratie. Heldere taakverdeling en een duidelijk speelveld geven veiligheid. Veiligheid heeft ook te maken met vertrouwen en dat moet natuurlijk groeien. Maar door de inrich- ▶

“ We hebben allemaal de neiging om snel iemand weg te zetten als ‘de stoorzender’ of ‘de zagevent’. Ga er maar vanuit dat rotte appels in een groep niet bestaan! Elke mening is een mening die in de groep leeft, en dus moet je die aandacht geven en verder onderzoeken. Negeren is nooit een goed idee.

■ Deep democracy kijkt groepen als een ijsberg. Boven water zit wat iedereen weet en waar iedereen het mee eens is, maar onder water zit er vaak veel meer. Foto: Uwe Kils, CC BY-SA 3.0

ting van je proces kan je dat wel makkelijker maken. Alleen al door goed na te denken over de titel en de agenda van de bijeenkomst bijvoorbeeld. Maar ook de inrichting van de ruimte en de werkvormen zijn belangrijk. Zelf schuif ik altijd alle tafels opzij om te vermijden dat mensen in vergadermodus komen en achterover gaan leunen of in hun laptop wegduiken. Methodieken kunnen de veiligheid verder vergroten. Het *Worldcafé* bijvoorbeeld is een hele goede manier om vele stemmen te horen. Het deelt mensen in kleinere groepen in en laat die groepen ook steeds wisselen. Ik werk zelf ook graag met ‘het gesprek op voeten’. Hierbij staan deelnemers recht en moeten ze letterlijk positie innemen in de ruimte. Zo maak je op een makkelijke en niet-bedreigende manier verschillen in standpunten en polariteiten zichtbaar.”

FARO: Groeit dat vertrouwen dan niet door te focussen op wat ons bindt?

Sylvia Prins: “Nee, juist niet! We hebben het al gehad over ons verlangen naar de *common ground* en de gedeelde visie. Mijn onderzoek naar multi-stakeholderprocessen heeft aangetoond dat het beter is om niet in eerste instantie te starten vanuit een gedeelde visie. Succesvolle trajecten maakten eerst heel helder welke verschillende belangen er rond de tafel zaten, daarna werd er pas gekeken naar wat er samen mogelijk was. Volgens mij kan je beter meteen recht doen

aan de verschillen, want die krijg je anders toch op je bord en dan ongetwijfeld in een hardere en scherpere versie.”

FARO: Wat als er toch een conflict ontstaat?

Sylvia Prins: “Niet bang zijn. Veel mensen vinden conflicten eng, maar ik zeg altijd: ‘Met weerstand kan je werken’. Onverschilligheid is veel erger. Weerstand is energetisch: er beweegt nog van alles en daar kan je dan als procesbegeleider iets mee doen. Natuurlijk zijn er wel gradaties van conflicten. De escalatietrappen van Glasl vind ik daarvoor een interessant model. Het begint met meningsverschillen en kleine wrijvingen, die als ze niet gehoord worden, uitgroeien tot geroddel in subgroepjes. Op dat niveau kan je als procesbegeleider nog veel betekenen. Gaat het verder en vallen er emotionele verwijten, gaan mensen dreigen, of is er geen enkele bereidheid meer om te luisteren, dan moet je een stapje opzij zetten. Bemiddelen is namelijk echt een aparte stiel. Ik denk niet dat je dat vanuit een erfgoedorganisatie kunt doen, want mensen associëren jou toch met een bepaald standpunt. Uiteindelijk heb je ook belang bij de oplossing.”

FARO: Maar in het begin kunnen we dus nog wel iets doen?

Sylvia Prins: “Zeker. Het probleem is dat mensen lang wachten om een conflict als een conflict te benoemen. Vaak is het dan eigenlijk te laat. Het gaat er dus om dat je de spanningen vroeg herkent en bespreekbaar maakt, zo kan je vermijden dat de wrijving doorschiet naar een felle strijd. In de *deep democracy* spreken ze over ‘het weerbericht’, een moment waarop de procesbegeleider heel neutraal aan de groep observaties meldt als: ‘Mensen schuifelen op hun stoel. Kijken op gsm’s. Gefronste wenkbrauwen.’ Vaak hebben groepen niet meer dan zo’n klein zetje nodig om te uiten wat ze echt denken. Storingen moet je trouwens altijd voorrang geven: als iemand wegloopt, emotioneel wordt of uitvliegt mag je dat niet negeren, maar kan je niet anders dan samen onderzoeken wat er aan de hand is. Mijn boodschap is dus niet dat

“Als er veel onder water zit, lopen mensen op de tippen van hun tenen om elkaar niet te bruuskeren. En dan worden dingen alleen maar in de wandelgangen of bij de koffie gezegd.”

je conflicten moet mijden, of dat je ze kunt voorkomen. Het gaat er vooral om dat je er snel bij bent, onderzoekt waar het precies over gaat en er zo voor zorgt dat het niet escaleert.”

FARO: Tot besluit: wat winnen we als we zo gaan vissen naar de afwijkende mening?

Sylvia Prins: “Ik denk dat je vooral de ruis uit gesprekken haalt. Als er veel onder water zit, lopen mensen op de tippen van hun tenen om elkaar niet te bruuskeren. En dan worden dingen alleen maar in de wandelgangen of bij de koffie gezegd. In zulke situaties laten we ons vangen door interpretaties en veronderstellingen die de verhoudingen alleen maar vertroebelen en die zeker geen gedragen besluit zullen opleveren. Afwijkende meningen ruimte geven, en er oprecht naar luisteren, levert volgens mij ook rijkere en genuanceerde

beslissingen op. Bij de minderheid zit veel wijsheid die ons kan inspireren, ook als we het er niet honderd procent mee eens zijn. Dus ik zou zeggen: doe de moeite! Schuif je ingebakken impuls tot consensus en harmonie even aan de kant en luister naar wat je kunt leren van afwijkende meningen. Je wint er heel wat wijsheid mee.”

Meer lezen?

- S. Prins, *Teamleiderschap als ambacht. Gids voor het samenwerken met de verschillen*. Apeldoorn, 2013.
- J. Kramer, *Deep democracy: de wijsheid van de minderheid*. Zaltbommel, 2017.
- F. Matheusen, *Van zondebok naar zebra: deep democracy een nieuwe blik op besluitvorming en conflicthantering*, 2018.
- Silvia schrijft maandelijks een boeiende nieuwsbrief over conflicten en groepsdynamieken. U vindt deze via circlesforconnection.be

Op 5 april 2019 geeft Sylvia Prins een vorming bij FARO. Meer info op <https://faro.be/kalender>.

Jacqueline van Leeuwen is adviseur vorming en organisatieontwikkeling bij FARO.

Het stadsmuseum Lier opende de deuren in september 2018. In aanloop daarvan ontwikkelde het museum een geheel eigen participatieve visie en werking.

De stappen die het museum doorliep in dat proces, deelt het museum nu in de ‘Routeplanner participatie’. De routeplanner stelt cruciale vragen aan ieder team dat participatie tot in het hart van de organisatie wil brengen.

De routeplanner is digitaal beschikbaar via <https://faro.be/publicaties/routeplanner-participatie> en via www.stadsmuseumlier.be/content/participatief-museum.

Meerstemmigheid troef

Naar een methodiek voor de participatieve waardering van ICE

Participatie en waardering zijn in het brede erfgoedveld geen vreemden meer voor elkaar.¹ Dat een expert autonoom over de toekomst van het erfgoed beslist, is tegenwoordig steeds minder de norm. Waarderen gebeurt immers meer en meer participatief; meerstemmigheid wordt de inzet. Aan de basis van deze invalshoek ligt de idee dat meerdere betrokkenen een breder en gedragen oordeel kunnen vormen voor de toekomst van het erfgoed. Voor de waardering van het immaterieel cultureel erfgoed (ICE) is deze samenwerking zelfs een noodzakelijke voorwaarde, gezien niemand het bezit ervan echt kan claimen.

TEKST Rob Herreman

De grootste vraag die zich bij de participatieve aanpak van waarderingstrajecten stelt is: “Hoe kun je een brede groep van belanghebbenden met diverse achtergronden het best aan het woord laten?” En: “Hoe kan dit antwoord omgezet worden in een waarderingsinstrument voor en met een variatie aan gemeenschappen, organisaties en soms individuen die zich achter een immaterieel-cultureel-erfgoedpraktijk scharen?”

Cultureel erfgoed gewaardeerd

Iedereen waardeert. We doen het dagelijks. Thuis of op het werk, alleen of in groep. In woorden, beelden of zelfs via onze lichaamstaal. Woordenboeken definiëren de term gewoonlijk als ‘op prijs stellen’ of ‘de waarde bepalen’. Vooral de tweede betekenis is de laatste jaren in opmars in het professionele erfgoedveld: landschappen, gebouwen, objecten en documenten zijn ondertussen het onderwerp geweest van waarderingstrajecten. Waarderen is een proces dat wellicht al altijd intuïtief betrokken is bij beslissingen rond onder meer verwerving, conservatie of afstoting. Doorgaans worden de te nemen maatregelen en acties onderbouwd met argumentaties die een vorm van beoordeling inhouden. In Vlaanderen wordt pas recent veel bewuster omgegaan met het waarderingsproces: door een onderbouwde methodiek binnen te brengen, en een langetermijnaanpak te formuleren. In diverse beleidsteksten van minister van Cultuur Sven Gatz wordt waardering expliciet vermeld als een van de principes voor een duurzame werking van cultureel-erfgoedorganisaties. De Vlaamse overheid stimuleert dit, onder meer met een subsidielijf voor pilootprojecten. We kunnen dit kaderen vanuit een veel bredere evolutie waarin de overheid actoren in de samenleving stimuleert om burgers intenser te betrekken, als ‘cocreator’ of ‘coproducent’.

Uitdagingen omtrent immaterieel cultureel erfgoed

Het is in deze context dat Werkplaats immaterieel erfgoed, toen nog tapis plein, in 2017 binnen het subsidiereglement voor pilootprojecten voor het waarderen van cultureel erfgoed werkmiddelen kreeg voor de realisatie van een instrument bestemd voor de waardering van ICE. Vanuit de ervaring met cultureel-erfgoedparticipatie en de vaststelling dat een dergelijke tool op het terrein vooralsnog ontbrak, was het aanvraagdossier heel ambitieus.

ICE, of ‘de niet-tastbare culturele uitingen die overgeërfd zijn en doorgegeven worden aan de volgende generaties’ is, om te beginnen, overal aanwezig in de maatschappij. Het kan te vinden zijn in heel uiteenlopende uitdrukkingen, van kleine alledaagse huiselijke praktijken over uitzonderlijke meesterlijke vaardigheden en kennis, tot en met grote publieke evenementen met tientallen, honderden of zelfs duizenden mensen. Eenzelfde diversiteit weerspiegelt zich ook in de

“De participatieve waardering van ICE omhelst specifieke uitdagingen, niet in het minst omdat de erfgoedgemeenschappen de kernspelers zijn voor het voortbestaan en borgen van dit erfgoed.

erfgoedgemeenschappen die verbonden zijn met dat ICE: op vlak van onder meer de grootte, de samenstelling of de verbondenheid, en, op een individueel niveau, in de vormen van betrokkenheid, ervaring en kennis. Daarenboven is het niet ondenkbaar dat die veelstemmigheid zich ook uitdrukt in een veelheid en veelzijdigheid van waarden en vormen van waardering.

Een laatste, maar zeker niet onbelangrijk aandachtspunt, situeert zich expliciet op het niveau van participatie. In 2015 werd in de context van de UNESCO 2003-conventie voor het borgen van ICE een reeks van ethische principes goedgekeurd die ook impact hebben op het waarderen van ICE, en meer bepaald bij de houding van intermediaire organisaties ten aanzien van de erfgoedgemeenschappen. Zo luidt het zesde ethische principe dat “*Each community, group or individual should assess the value of its own intangible cultural heritage and this intangible cultural heritage should not be subject to external judgements of value or worth*”.²

Plan van aanpak en resultaten

De participatieve waardering van ICE omhelst met andere woorden specifieke uitdagingen, niet in het minst omdat de erfgoedgemeenschappen de kernspelers zijn voor het voortbestaan en borgen van dit erfgoed. De in 2017 gepubliceerde handleiding *Kwaliteitsvol waarderingstraject: Basisnormen* stelt dan ook terecht dat waarderen – naast een beredeneerde manier om uit te leggen welk erfgoed moet behouden blijven – belanghebbenden kan erkennen, kan bijdragen tot een groter engagement van betrokkenen, en de transmissie van het belang van erfgoed naar de volgende generaties kan faciliteren.³

Aangezien inspirerende voorbeelden in binnen- én buitenland vooralsnog ontbraken, besliste Werkplaats immaterieel erfgoed met het partnernetwerk rond ICE zelf een verkennend onderzoek op te zetten. Bedoeling was te onderzoeken hoe een waaijer aan ICE-gemeenschappen, groepen en individuen omgaat met waardering. En hoe mensen persoonlijk reflecteerden over de waarde(n) van ICE en hoe ze zich verhiielden tegenover vastomlijnde waardencriteria – een methode die vaak gebruikt wordt bij de waardering van roerend en onroerend erfgoed.⁴ Vijftientig mensen met verschillende achtergronden werden hierover geïnterviewd.

Uit het traject kwamen alvast enkele belangrijke inzichten voort. Het voornaamste resultaat was wellicht dat participatief waarderen van ICE idealiter gebeurt vanuit het persoonlijk referentiekader, in plaats van te vertrekken van een vooraf gedefinieerde waardencriteria-set waaruit mensen verwacht

■ Bedoeling was te onderzoeken hoe een waaijer aan ICE-gemeenschappen, groepen en individuen omgaat met waardering.
© Lucas Denuwelaere

■ Uit het onderzoek bleek dat de beleidsmatige indeling in onroerend, roerend en immaterieel erfgoed nagenoeg geen rol speelde. De betekenis en waardering van ICE voltrok zich vooral in de interactie tussen de soorten erfgoed. Zonder de brouwerij dus ook geen bier. CCO

worden te kiezen. De analyse gaf aan dat een ongedwongen manier van praten via open vragen over wat als belangrijk of waardevol gevonden werd de beste resultaten opleverde. Deze invalshoek leidde namelijk over het algemeen tot een meer gedetailleerde bespreking van mogelijk ICE en een rijker en genuanceerder waardenpalet.

Verder werd ook kennis verworven over hoe mensen ICE identificeren. Eerst en vooral speelde de beleidsmatige indeling in onroerend, roerend en immaterieel erfgoed nagenoeg geen rol in de hoofden van de mensen. De betekenis en waardering van ICE voltrok zich vooral in de interactie tussen de soorten erfgoed. Of anders gezegd: zonder brouwerij, mout en gerst: geen biercultuur. Zonder de stad Brugge en het reliëf met het bloed van Jezus Christus: geen Heilig Bloedprocessie.

Een laatste opmerkelijke conclusie situeert zich op een discursief niveau. Het leek (op voorhand) evident dat alle respondenten vanuit hun diverse achtergronden ICE op een verschillende manier benaderden. Toch konden uit de getuigenissen naderhand een aantal gemeenschappelijke criteria worden afgeleid. Zo werd ICE soms eerder objectiverend beschreven, terwijl bij anderen de persoonlijke beleving primeerde. Sommigen hadden daarnaast meer aandacht voor de gemeenschap, anderen voor de praktijk. Verder viel ook een onderscheid op tussen groeps- en individueel belang. Ten slotte bleek de ene groep een meer 'authentieke' voortzetting van ICE na te streven, terwijl een andere groep veeleer voor dynamiek en vernieuwing stond.

Naar een waarderingstoolbox voor ICE

De resultaten van het project zijn verwerkt tot een basisfilosofie, een identificatieschema en een set personae. Die basisfilosofie erkent ten eerste de diversiteit van erfgoedgemeenschappen en dus de veelheid van stemmen daarin. De grondhouding vertrekt ten tweede van het principe dat elke betrokkene, ongeacht haar of zijn visie en achtergrond, zich over de waarde van ICE moet kunnen uitdrukken. Dit leidt tot verschillende maar evenwaardige benaderingen om te waarderen. Ten slotte komt het eigenaarschap van erfgoedgemeenschappen altijd op de eerste plaats, en is het belangrijk om steeds bewust te zijn van de invloed van externen tijdens waarderingprocessen.

Op basis van deze basisfilosofie werden vervolgens het identificatieschema en de personae uitgewerkt. Het identificatieschema is een hulpmiddel dat erfgoedgemeenschappen en intermediaire organisaties kunnen gebruiken bij waarderingssessies. Het is gestoeld op de vaststelling dat de omschrijving en waardering van ICE via relaties tussen de betrokkenen en roerend, onroerend en immaterieel erfgoed gebeurt en suggereert een holistische aanpak om de veelheid en veelzijdigheid van betekenissen in kaart te brengen.

De tool kan bijkomend nog gecombineerd worden met de reeks personae; fictieve maar realistische profielen van personen waaruit de doelgroep in zijn volle diversiteit kan bestaan. In lijn met de scope van het project werden acht personae gecreëerd en gelinkt aan de waarderingblikken uit het praktijkonderzoek: met name objectief versus sub-

■ De waarderingstool kan gecombineerd worden met een reeks personae; fictieve maar realistische profielen van personen waaruit de doelgroep in zijn volle diversiteit kan bestaan. © Toerisme Oostduinkerke/Westtoer, CC BY-NC-ND 2.0

jectief, gemeenschap versus praktijk, groeps- versus individueel belang en traditie versus vernieuwing. De profielen kunnen handig worden ingezet tijdens groeps gesprekken om te toetsen of alle mogelijke visies aan bod komen. Het is dus een werkvorm om het grote spectrum van stemmen en betekenissen een plaats te geven. Zowel het identificatieschema als de personae zijn ontwikkeld vanuit het gegeven dat waardering in eerste instantie een beschrijving van een immaterieel-erfgoedpraktijk inhoudt en dat een grondige omschrijving van het erfgoed ook vaak resulteert in een gedetailleerde waardering. In deze projectfase werd echter nog niet onderzocht hoe bepaald kan worden wie er effectief aan dergelijke processen kan of moet deelnemen. Ook bieden de tot nu toe ontwikkelde instrumenten nog geen concreet antwoord op hoe de diversiteit van betekenissen kan leiden tot een consensus of een waardenstelling en tot concrete borgingsmaatregelen. Deze en andere kwesties worden daarom uitvoerig behandeld in de volgende fase van het project (2018-2019).

Besluit

De basisfilosofie, het identificatieschema en de personae zijn een eerste middel om belanghebbenden als ‘coproducent’ of ‘cocreator’ actief en evenwaardig te kunnen betrekken bij het waarderen van ICE. Ook al begint het stilaan gemeengoed te worden in het Vlaamse erfgoedbeleid, voorsnog blijft het nog zoeken op welke manier participatie meer kan zijn dan enkel een vorm van gebeurlijke inspraak of samenwerking. Participatie is uiteindelijk de crux bij immaterieel-erf-

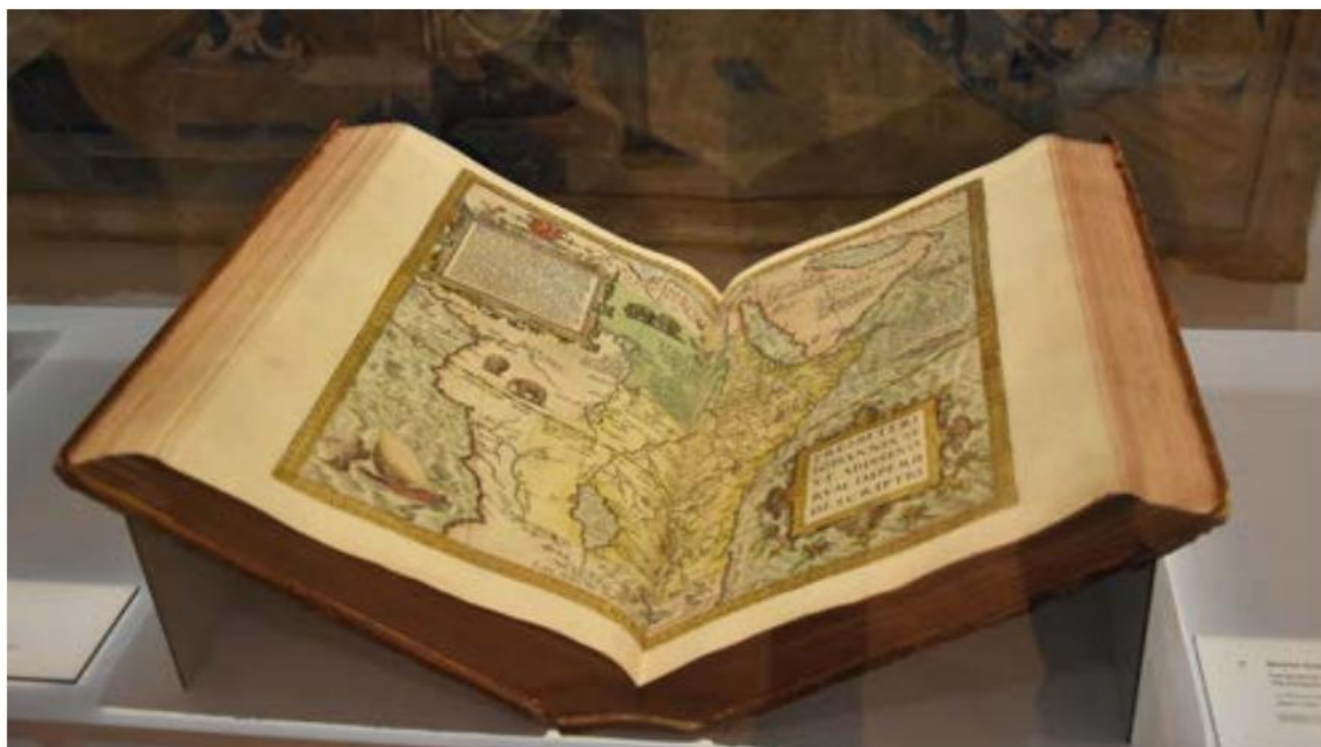
“ De resultaten van het project zijn verwerkt tot een basisfilosofie, een identificatieschema en een set personae.

goedwerking. Vanuit die optiek zijn ‘participatief’, ‘divers’, ‘democratisch’ en ‘laagdrempelig’ sleutelbegrippen voor de uitbouw van een ICE-waarderingstool(box). Ze zijn het uitgangspunt bij de ondersteuning van erfgoedgemeenschappen vanuit het perspectief dat de waarderingsmethodiek het eigenaarschap in alle opzichten versterkt en van daaruit de ontwikkeling van concrete borgingsmaatregelen bevordert.

Rob Herremans is verbonden aan Werkplaats immaterieel erfgoed en aan de Universiteit Antwerpen waar hij een doctoraat voorbereidt over ‘lesbian and gay music’.

1. Het focusdossier van het volgende nummer van dit blad gaat dieper in op het thema ‘waarderen’.
2. “Elke gemeenschap, groep of individu bepaalt zelf de waarde van zijn immaterieel-cultureel-erfgoedpraktijk. Dit immaterieel erfgoed zou niet onderhevig mogen zijn aan waardeoordelen van buitenaf.” (vrije vertaling), op <https://ich.unesco.org/en/ethics-and-ich-00866> (bezoekt op 21 september 2018).
3. L. BEYERS, T. COBBAERT, D. COFFPOOLSE E.A., *Kwaliteitsvol waarderingstraject: Basismethoden*. Brussel, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, 2017.
4. Een nationaal voorbeeld is het stappenplan voor het waarderen, selecteren en herbestemmen van roerend religieus erfgoed in parochiekerken, een samenwerking tussen het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur vzw, de Provincie Oost-Vlaanderen en de Provincie Antwerpen (zie www.stappenplanreligieuserfgoed.be).

Wiki Loves Heritage 2018¹

TEKST Sam Donvil

Hoe de aanwezigheid én uitstraling van erfgoed op open online platformen vergroten?

U hebt ongetwijfeld ook de campagne 'Wiki Loves Heritage' opgemerkt? Die vond plaats tijdens en naar aanleiding van het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed, van 15 juni tot 15 november 2018. Een schare partners riep met deze crowdsourcingactie vrijwilligers op om in het kader van de gelijknamige wedstrijd foto's van erfgoed te maken en die op de beeldbank Wikimedia Commons te plaatsen.² Tegelijkertijd moedigden ze collectiebeherende instellingen aan om structureel metadata en reproducties te doneren voor online publicatie. In totaal laadden vrijwilligers 4.115 foto's op, waarvan er intussen 653 als illustratie in Wikipedia-artikelen gebruikt zijn. Samen werden de beelden al 2.804.001 keer geraadpleegd.³ Daarnaast doneerden diverse instellingen 378 foto's aan Wikimedia Commons, en werden er 448 nieuwe Wikidatarecords gecreëerd.

Wiki Loves Heritage gaf een praktisch gevolg aan beleidspunten uit de visienota *Een Vlaams cultuurbeleid in het digitale tijdperk*.⁴ Het borduurt voort op pionierswerk dat PACKED vzw en Wikimedia België al eerder verrichtten i.v.m. digitale ontsluiting van cultureel-erfgoedcollecties op Wikimediatplatformen. Zo publiceerde PACKED vzw in 2015-2016 al 26.680 metadata records op Wikidata van collectiestukken van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van Antwerpen (KMSKA), het Museum voor Schone Kunsten Gent, het Groeningemuseum, S.M.A.K., Mu.ZEE, de Collectie Vlaamse Gemeenschap en M - Museum Leuven. Dat is de gezamenlijk bewerkte database van gestructureerde gegevens die onder andere wordt gebruikt om Wikipedia te ondersteunen.⁵ Om de zichtbaarheid van de data te verhogen, wilden we er digitale reproducties van de kunstwerken aan koppelen. Om niet enkel afhankelijk te zijn van donaties van reproducties door de musea zelf organiseerden we in 2016 de fotowedstrijd *Wiki Loves Art*.⁶ Die crowdsourcingactie leverde in totaal 2.987 foto's van kunstwerken en erfgoedobjecten uit dertien cultureel-erfgoedinstellingen op.⁷

Een andere manier waarop we instellingen een laagdrempelige instapmogelijkheid bieden voor het vrijgeven van metadata en beelden is de *Publiek Domein Dag*. Deze dag plaatst jaarlijks het verstrijken van de auteursrechtelijke bescherming van zeventig jaar in de kijker, en werd eerder door de Koninklijke Bibliotheek en Constant vzw georganiseerd, vooral met artistiek hergebruik als finaliteit. Sinds 2018 organiseert PACKED vzw jaarlijks het opladen van reproducties en metadata naar Wikimediatplatformen van werken waarop bij de jaarwissel de auteursrechtelijke bescherming verviel.⁸

Ondertussen zijn steeds meer instellingen bereid om grote hoeveelheden reproducties ter beschikking te stellen voor opname in Wikimedia Commons, de achterliggende beeldbank van Wikipedia en Wikidata. Een eerste grote verzameling die PACKED vzw, in samenwerking met LUKAS, in 2017 oplaadde, omvatte 843 reproducties van het Groeningemuseum. Vervolgens besloot het KMSKA om, na een beperkte bijdrage in de context van *Publiek Domein Dag*, ook te starten met het opladen van grotere sets. Ondertussen publiceerde PACKED vzw in totaal 1.255 reproducties van cultureel-erfgoedobjecten op Wikimedia Commons en 104.028 metadata records op Wikidata.

Een tandje bijsteken

In het kader van het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed 2018 besloot het Departement Cultuur, Jeugd en Media (CJM) een digitaal luik aan zijn (bestaande) analoge fotowedstrijd te koppelen. Vrijwilligers uit heel België werden van 15 juni tot en met 15 november 2018 uitgenodigd om foto's te maken van roerend, onroerend, immaterieel en maritiem erfgoed en die vervolgens op Wikimedia Commons op te laden. Door de foto's specifiek op Wikimediatplatformen te laten opladen, verzekerden we ons ervan dat ze meteen onder een vrije licentie

■ Foto links: de inzendingen omvatten, naast foto's van een aantal cultureel-erfgoedobjecten, vooral beelden van onroerend erfgoed. Het fotograferen van collectiestukken, die zich vaak achter glas of in lichtomstandigheden bevinden die weinig optimaal zijn voor een fotograaf, is niet evident. Foto van Het keizerrijk Ethiopië (Abraham Ortelius) in Museum Hof van Busleyden. Foto: Paul Hermans, CC BY 4.0

vrijgegeven zouden worden. Daardoor kunnen ze niet alleen als illustratie in Wikipedia-artikelen gebruikt worden, maar ook buiten de Wikimediatplatformen. Op die manier kunnen de foto's vrij circuleren, met een grotere online bekendheid en uitstraling voor het gedeelde erfgoed als resultaat.⁹

In totaal werden er 4.115 foto's opgeladen waarvan 273 uit Brussel, 2.419 uit Vlaanderen en 1.423 uit Wallonië. De inzendingen omvatten, naast foto's van een aantal cultureel-erfgoedobjecten, vooral beelden van onroerend erfgoed. Het fotograferen van collectiestukken, die zich vaak achter glas of in lichtomstandigheden bevinden die weinig optimaal zijn voor een fotograaf, is niet evident. Interessant is de mate van interesse voor moderne architectuur, zoals de ingezonden foto's van de architectuur van Louvain-la-Neuve. Bovendien mogen die beelden, zelfs als de gebouwen nog auteursrechtelijk beschermd worden, op Wikimedia Commons gepubliceerd worden dankzij de panoramavrijheid.¹⁰ Van sommige ►

■ Onder de noemer *Wiki Loves Heritage* riepen een aantal partners vrijwilligers op om foto's van erfgoed te maken en die op de beeldbank Wikimedia Commons te plaatsen. Foto van het ploegen van zomerland in 't Grom. Foto: 't Grom, CC BY 4.0

■ Opleidingen en documentatie helpen erfgoedinstellingen om autonoom actief te zijn op Wikimedia. Zo laadde het Prentenkabinet van de UA al 1.096 beelden op. Prent: Moord in de straten van Antwerpen tijdens de Spaanse Furie, 4 november 1576 (Frans Hogenberg). CCO

■ De campagne werd kracht bijgezet door promofilmpjes met onder andere fotograaf Michiel Hendryckx, die sinds jaar en dag Wikimediaan is. © PACKED

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): Bekijk het filmpje met Michiel Hendryckx.

collectiebeherende instellingen werden niet alleen de collectiestukken gedocumenteerd, maar ook de context waarin ze zich bevinden. Voor een museum als het Hof Van Busleyden is ook de online publicatie van foto's die hun geschiedenis illustreren interessant, zoals de recente verbouwingen.

Sommige foto's werden opgeladen door Wikimedianen die op eigen initiatief een bezoek aan een erfgoedplaats of instelling brachten. Aanvullend organiseerden het MOT - Museum voor de Oudere Technieken, het STAM, de Wereld van Kina en het Vlaams Architectuurinstituut (VAi) speciale activiteiten om erfgoedliefhebbers te motiveren om foto's te maken en die op te laden. Het VAi lanceerde bijvoorbeeld *Stynen Loves Wiki* om het oeuvre van architect Léon Stynen in de context van het Stynenjaar op de Wikimediatformaten een grotere en duurzame zichtbaarheid te geven. Ten slotte werd de communicatie kracht bijgezet door promofilmpjes van de bevoegde ministers Sven Gatz en Geert Bourgeois, en van fotograaf Michiel Hendryckx, die sinds jaar en dag Wikimediaan is.¹¹

Er zijn een groot aantal foto's gemaakt en opgeladen, van bijvoorbeeld Museum Hof van Busleyden en La Boverie, zonder dat ze een speciaal initiatief ondernamen om het fotograferen te stimuleren. Het merendeel van de inzendingen lijkt dus toch vooral het resultaat te zijn van de specifieke interesses van een handvol bijzonder productieve Wikimedianen. Daarnaast vermoeden we dat een groot aantal foto's door sporadische gebruikers gedoneerd werden op aansturen van de banner die Wikimedia België tijdens het project boven de Nederlandstalige Wikipedia plaatste. "Onderschat zeker niet de extra inspanningen die je in je communicatie moet stoppen om een return te hebben uit een crowdsourcingproject. Als kleine erfgoedorganisatie heb je natuurlijk niet automatisch hetzelfde bereik als wanneer je bijvoorbeeld media-aandacht krijgt op tv," stelde Wim Lowet van het VAi.

De Koning Boudewijnstichting (KBS) pakte de samenwerking met de Wikimediagemeenschap pragmatisch aan. Een van hun medewerkers, Astrid Fobelets, maakte tijdens de nieuwjaarsreceptie van Wikimedia België en PACKED vzw kennis met Wikipediaan Paul Hermans. Ze vroeg hem of hij eventueel geïnteresseerd was om artikels te schrijven over hun collectie.

Zijn artikel over de kerkschat van Oignies werd ondertussen al 539 keer geraadpleegd.¹² Paul Hermans vertelt over zijn motivatie als Wikipediaan het volgende: "Ik ben nieuwsgierig van aard. Elke keer dat ik op reis ga, neem ik foto's. Achteraf verdiep ik mij in de geschiedenis van hetgeen ik bezocht en gefotografeerd heb. Ik ben al sinds 2003 Wikipediaan. Sinds 2013 draag ik als amateurfotograaf ook bij met mijn foto's. Ik laadde ondertussen al meer dan 4.000 beelden op en ik schrijf regelmatig ook Wikipedia-artikels over de onderwerpen die ik fotografeer." De reacties wisselen, zo blijkt. "Sommige musea verzetten zich tegen het nemen van foto's, terwijl je bij andere musea een afspraak krijgt met de conservator en de deur uitgaat met een stapel bronmateriaal." Bij wijze van erkentelijkheid zette de KBS hem op hun VIP-lijst, wordt hij uitgenodigd op de vernissages van hun tentoonstellingen en krijgt hij hun publicaties gratis toegestuurd.

Ook buiten de erfgoedsector wordt *Wiki Loves Heritage* opgepikt. Zo wil Frank Saenen, leraar geschiedenis en cultuurwetenschappen aan het Xaveriuscollege in Borgerhout, na het bijwonen van een infosessie over het project samen met zijn leerlingen content bijdragen over het erfgoed in Deurne.

Samenwerking in de vorm van contentdonaties

Volgens PACKED vzw ligt de toekomst in een combinatie van structurele samenwerkingen tussen erfgoedinstellingen en Wikimedia in de vorm van contentdonaties enerzijds, en crowdsourcinginitiatieven en -acties bij vrijwilligers anderzijds. Het Departement CJM ziet *Wiki Loves Heritage* eveneens als een manier om cultureel-erfgoedinstellingen aan te zetten om hun eigen collectiedata en reproducties op Wikimediatformaten te ontsluiten. Naast een upload van het KMSKA doneerde ook het VAi een inventaris van zeventig gebouwen van Léon Stynen aan Wikidata, terwijl CiVA een testupload van vier beelden liet uitvoeren van het originele ontwerp van Victor Horta van het Centraal Station in Brussel. In de context van *Antwerpen Barok* laadden we 178 reproducties op van werken uit de collecties van het Museum Plantin-Moretus en het Museum Mayer van den Bergh. Uit de collecties van het Museum Plantin-Moretus kwam ook een upload van achttien beelden van het prenten-

boek *Nova Reperta*. Het MAS bezorgde ons 116 stukken voor upload, terwijl het Letterenhuis 45 visuele werken van Felix Timmermans ontsloot.

In de toekomst wil PACKED vzw, ook na de fusie met VIAA en LUKAS begin 2019, blijven inzetten op digitale collectie-ontsluiting met behulp van de Wikimediaplatformen. Voor de nieuwe organisatie staan er alvast enkele acties in de steigers. Zo besloot het Felixarchief, na een van onze infosessies over *Wiki Loves Heritage*, om vanaf 2018 mee te stappen in een Wikimediatraject. Ze zullen in 2019 een dataset aanleveren voor een pilot in het project *Structured data on Wikimedia Commons*, dat, zoals de naam al doet vermoeden, gestructureerde metadata aan beelden op het platform Wikimedia Commons zelf zal aanbieden (en dus niet enkel op Wikidata zoals nu enkel mogelijk is). Ook bij de stad Antwerpen is er interesse om beeldmateriaal van restauratieprojecten van enkele bekende monumenten, zoals het Antwerpse stadhuis, het Steen en de Sint-Jacobskerk, aan Wikimedia Commons te doneren. Samen met de Plantentuin Meise zochten we naar een zinvolle manier om hun specimencollectie van 1,2 miljoen stuks te ontsluiten. Na overleg besloten we te starten met een selectie van typespecimens van het Belgisch herbarium. Dat ook kleinere spelers van Wikimediaplatformen gebruik kunnen maken zal een upload van de gehele collectie van het Jakob Smitsmuseum in Mol aantonen.

Ten slotte wil men zowel bij de KBS als bij Musea Brugge structureel collecties ontsluiten. De KBS zal dat onder begeleiding van een PACKED vzw-medewerker opstarten, terwijl men in Brugge met stagiairs wil werken. In Brugge wil men vooral de mogelijkheden van de Wikimediaplatformen op het vlak van meertaligheid onderzoeken. Bij de KBS wil men vooral de collecties, die fysiek verspreid zijn over diverse instellingen in België, virtueel samenbrengen en zichtbaar maken. Ook willen ze onderzoeken hoe hun belangrijke collecties modern en hedendaags werk (Cobrakunst, de collectie van Thomas Neiryck) ontsloten kunnen worden.

Uiteindelijk wilt PACKED vzw, door het aanbieden van opleidingen en documentatie, erfgoedinstellingen vooral aanzetten om autonoom op Wikimediaplatformen actief te zijn. Zo heeft het pretenkabinet van de Universiteit Antwerpen bijvoorbeeld op eigen initiatief, en dankzij de hulp van stagiairs en met advies en feedback, vanuit PACKED vzw een eigen uploadtraject opgezet en plaatste het het afgelopen jaar al 1.096 beelden¹³ in hoge resolutie online, telkens gekoppeld aan een Wikidatarecord.

Wil u zelf ook foto's of data doneren aan de Wikimedia-platformen of experimenteren met crowdsourcing, dan zijn de volgende aspecten van belang:

Contentdonaties

1. Gebruik vrije licenties

Wikimedia Commons accepteert enkel materiaal dat zich in het publiek domein bevindt of dat is vrijgegeven onder een vrije licentie. Hou daarmee rekening wanneer u foto's oplaadt.

2. Foto's worden vooral geraadpleegd als ze in Wikipedia-artikelen worden gebruikt

De raadplegingscijfers van uw foto's worden sterk bepaald doordat uw foto's al dan niet als illustraties in Wikipedia-artikelen zijn gebruikt. Het loont om tijd te investeren in het plaatsen van uw foto's in bestaande relevante artikelen of om ze te gebruiken in nieuwe artikelen.

Crowdsourcing

1. Bouw goede relaties op met Wikimedianen

Verwelkom Wikimedianen in uw cultureel-erfgoedinstelling. Maak hen wegwijs, geef hen eventueel een werkplek en verschaft hen – bij wijze van motivatie – vrije toegang tot uw instelling. Sta hen te woord indien ze dat vragen en doe suggesties over het bronnenmateriaal. Wikimedianen kunnen leden van uw achterban ondersteunen die op Wikipedia willen starten maar nog geen ervaring hebben.

2. Ga partnerschappen aan met andere instellingen in uw regio die content op Wikimediaplatformen willen zetten

Voor het opzetten van een duurzame werking rond Wikimediaplatformen is het aangewezen om een aantal edit-a-thons vooruit te plannen. Om de werklast beperkt te houden, kunt u samen met andere instellingen in uw regio afwisselend Wikipediashrijfsessies organiseren. Onderzoek welke potentiële hergebruikers u in uw regio kunt aanspreken, bv. heemkundige kringen, studenten of onderzoekers.

Sam Donvil is inhoudelijk medewerker bij PACKED vzw, het Expertisecentrum voor Digitaal Erfgoed. www.packed.be

- Disclaimer: Dit artikel werd gepubliceerd onder een cc-by-sa 4.0 licentie. Dat betekent dat de inhoud vrij verspreid, gekopieerd en aangepast mag worden mits vermelding van de originele auteurs (en publicatie). Nieuwe versies kunnen enkel onder dezelfde licentie gepubliceerd worden.
- Het Departement Cultuur, Jeugd en Media, in samenwerking met PACKED vzw, het Agentschap Onroerend Erfgoed, Herita, Wikimedia België en FARO.
- Opgevraagd op 14/11/2018 met de Glamorous tool (<https://tools.wmflabs.org/glamtools/glamorous>).
- Voor meer informatie, zie https://cjsm.be/cultuur/sites/cjsm.cultuur/files/public/180710-visienota_digitale_cultuur.pdf.
- Voor meer informatie, zie https://www.projectceest.be/wiki/Publicatie:Linked_Open_Data_publicatie_met_Wikidata.
- Zie o.m. <https://faro.be/blogs/roel-daenen/doe-mee-aan-wiki-loves-art>.
- Voor meer informatie, zie 'Duzaam erfgoedcollecties ontsluiten met Wikimedia', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 10, 2017(1), pp. 12-17.
- Voor meer informatie, zie https://nl.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wikiproject:Publiek_Domein_Werkgroep/intro.
- Voor meer informatie, zie <http://www.europeserfgoedjaar2018.be/wiki-loves-heritage-fotowedstrijd>.
- Met panoramavrijheid wordt bedoeld dat foto's van door auteursrechten beschermde driedimensionale werken (vooral beeldhouwwerken en gebouwen), die permanent in openbare plaatsen staan, gemaakt en verspreid mogen worden zonder dat hiervoor toestemming nodig is van de rechthebbende.
- Zie: <https://www.youtube.com/watch?v=yEoVguBoo4o>, https://www.youtube.com/watch?v=u2emxxV_QYI&t=36s en <https://www.youtube.com/watch?v=hXyuR-nxz6U&t=18s>.
- Zie: https://tools.wmflabs.org/pageviews/?project=nl.wikipedia.org&platform=all-access&agent=user&range=this-year&pages=Kerkschat_van_Oignies.
- Zie: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Print_Room_of_the_University_of_Antwerp.

Na de restauratiewerken van anderhalf jaar in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK) biedt *Dulle Griet* van Pieter I Bruegel uit het Antwerpse Museum Mayer van den Bergh opnieuw een spectaculaire aanblik. De originele kleurenpracht is opnieuw zichtbaar en de artistieke kwaliteiten van de kunstenaar komen weer helemaal tot hun recht. De herwonnen helderheid zorgt eveneens voor een hernieuwde dieptewerking en bovendien leidde het multidisciplinaire onderzoek in het KIK tot enkele opzienbarende ontdekkingen. Het werk bevindt zich momenteel in het Kunsthistorisches Museum te Wenen, waar het een van de blikvangers is van de overzichtstentoonstelling over Bruegel. In het voorjaar van 2019 keert *Dulle Griet* terug naar Antwerpen.

Schrijver Jeroen Olyslaegers maakte naar aanleiding van de restauratie een documentaire, *In het spoor van Dulle Griet*. Te zien in het museum tot en met 20 januari 2019.

Pieter I Bruegel, *Dulle Griet*, 1563, Museum Mayer van den Bergh Antwerpen, opname na restauratie, foto KIK IRPA Brussel

De toekomst van koloniale collecties

Nationale of Europese uitdaging?

België is bereid koloniale voorwerpen aan landen in Afrika terug te geven. Zowel fysieke teruggaven, bruiklenen of reizende tentoonstellingen zijn mogelijk. Dat beloofde minister van Buitenlandse Zaken Didier Reynders eind september in Brussel tijdens een door het Africamuseum en het Egmont Instituut georganiseerd symposium over de verhoudingen tussen Afrika en Europa.¹ Je zou zijn belofte bijna kunnen beschouwen als een antwoord op de vraag die staatssecretaris voor ontwikkelingssamenwerking Eddy Boutmans in 2001 opwierp: "Moeten bepaalde collectiestukken van het Africamuseum niet terug naar de oorspronkelijke eigenaars in Afrika?"² Maar terwijl die vraag begin deze eeuw nog weinig weerklank vond, is dat nu anders, zeker na het uitkomen van een advies aan de Franse president Macron om van restitutie echt werk te maken.

TEKST Jos van Beurden

Boutmans, Reynders en Macrons adviseurs Bénédicte Savoy en Felwine Sarr doelen niet op voorwerpen die ooit eerlijk werden gekocht of geruild, maar op objecten waarvan we nu vinden dat er een luchtje van illegaliteit of immoraliteit aan vasthangt. Oorlogsbuit dus, door missionarissen en zendingen meegenomen rituele beelden (naast alles wat onder hun supervisie op de brandstapel belandde) en door koloniale ambtenaren, soldaten en anderen gesmokkelde voorwerpen. Dat waren er soms heel wat. Van de 7.598 voorwerpen die het Africamuseum aan het einde van de 19e eeuw bezat, waren er 3.008 oorlog-gerelateerd, bijna 40 procent.³

Gedurende vijf eeuwen namen koloniale machthebbers voorwerpen van culturele of historische waarde mee naar Europa zonder de oorspronkelijke bezitters ervan te raadplegen. Een blik in musea en particuliere collecties in Europa bewijst dat het er miljoenen zijn geweest. De Spaanse *conquistadores* beroofden grote delen van Zuid- en Midden-Amerika van “nauwelijks voorstelbare hoeveelheden zilver, goud, edelstenen en kunstschaten.”⁴ Veel voorwerpen smolten ze om tot staven; daarmee financierden ze hun oorlogen tegen andere Europese machten. De mooiste objecten gingen naar collecties in Spanje en elders in Europa. Om zicht te krijgen op wat Congo te bieden had, gaf koning Leopold II opdracht om systematisch objecten te verzamelen; ook hier zonder rekening te houden met plaatselijke gevoelens.⁵ Het Africamuseum bezit 120.000 objecten uit Afrika, de meeste uit Congo. Musea in Scandinavië bezitten er circa 30.000. De grote musea in Europa wisten op grootschalige wijze te profiteren van de eenzijdige stroom van objecten uit de kolonies. Op zijn veldtocht naar Egypte nam generaal Napoleon Bonaparte in 1798 maar liefst 167 wetenschappers mee die onder het mom van culturele nieuwsgierigheid “een orgie van vernieling, hebberigheid en regelrecht winstbejag” aanrichtten.⁶ Na de overwinning van de Britten op de Fransen verhuisden talloze schatten, waaronder de Steen van Rosetta, van Parijs naar Londen.

Natuurlijk was deze objectenstroom niet de enige grootschalige kunstroof in de geschiedenis. Vrijwel alle oorlogen en gewelddadige conflicten hadden hun eigen versie. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) namen Spaanse soldaten de *Tuin der Lusten* van Jeroen Bosch samen met talloze andere kunstschaten mee uit de Nederlanden; nu zijn ze te bezichtigen in het Prado in Madrid. Begin 19e eeuw namen Franse troepen schilderijen mee uit onze contreien; vele ervan hangen nu in het Louvre in Parijs. De Duitse bezetters eigenden zich in en rond de Tweede Wereldoorlog talloze kunstwerken toe van Joodse en andere families. Ook vandaag de dag is de objectenstroom uit instabiele en kwetsbare gebieden niet gestopt.

In de 17e eeuw maakten de Europese machten voor het eerst afspraken over de beperking van de schade aan elkaars erfgoed tijdens oorlogen en over regels voor de teruggave ervan. Hugo Grotius verwijst ernaar in zijn *De Iure Belli et Pacis* uit 1625. En sinds eind vorige eeuw zijn er principes geformuleerd die families helpen bij het claimen van door de nazi's in beslag genomen kunstwerken. Vrijwel alle landen ter wereld hebben tegenwoordig wetgeving en een gespecialiseerde politie- en douaneafdeling die de lopende roof en smokkel indammen. Internationale verdragen stellen landen in staat om recent gestolen kunst terug te bezorgen.⁷

Geen afspraken over koloniale roofkunst

Voor betwistbare koloniale voorwerpen zijn er resoluties aangenomen en uitspraken gedaan. De verguisde Zaïrese president Joseph-Désiré Mobutu diende in 1973 bij de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een resolutie in over de teruggave van tijdens de koloniale bezetting verdwenen objecten. De voormalige koloniale machten stemden tegen. Ze trokken zich weinig aan van de oproep van directeur-generaal Amadou-Mahtar M'Bow van UNESCO uit 1978 om “onvervangbaar cultureel erfgoed” terug te geven aan wie het had gemaakt.⁸ Ze saboteerden ook de aanneming van het UNESCO-verdrag ter bescherming van cultuurobjecten, dat in 1970 tot stand kwam. China, Peru en enkele andere landen hadden gevraagd daarin een restitutie-artikel op te nemen, maar de oude Europese machten waren mordicus tegen. Zelfs zonder zo'n artikel waren Europese landen bang voor claims op koloniale objecten. Landen als België en Nederland ratificeerden het verdrag pas in 2009.

Dat er niets was geregeld, wreekte zich tijdens de onderhandelingen over teruggave tussen België en Congo en tussen Nederland en Indonesië, die in de jaren '70 werden afgerond. Terwijl de Congolezen en de Indonesiërs met duidelijke wensen kwamen, deden België en Nederland er alles aan om zo min mogelijk terug te geven. Lucien Cahen, de toenmalige directeur van het Africamuseum, stond voortdurend op de rem. Dat België uiteindelijk bereid was om tweehonderd objecten terug te geven werd vooral ingegeven door de bezorgdheid om de Belgische economische belangen in Katanga veilig te stellen.⁹ Toen oud-conservator Boris Wastiau van het Africamuseum onderzocht wat zijn land precies had teruggegeven, waren ►

■ In 2010 gaf de Franse president Sarkozy 297 oude manuscripten terug aan Zuid-Korea. Franse soldaten hadden ze in 1866 meegenomen. Foto: Koreaans manuscript uit 1834 handelend over het ceremonieel bij de begrafenis van Koning Sun Jong. CCO

■ Foto links: Nigeria probeert al decennialang enkele van de duizenden voorwerpen terug te krijgen die Britse soldaten in 1897 meenamen uit het paleis van de koning. Ze staan bekend als 'Benin objecten', genoemd naar Benin City in Nigeria. Foto: Son of Groucho, CC BY 2.0. Collectie: British Museum

■ Ethiopië vraagt Groot-Brittannië sinds lang om teruggave van de schatten, die Britse soldaten in 1868 buitmaakten tijdens een overval op het paleis van keizer Tewodros in de stad Maqdala. Het Victoria & Albert Museum meldt over de afgebeelde jurk dat deze door Britse troepen werd ontvreemd in 1868. De jurk zou toebehoord hebben aan Koningin Woyzaro Terunesh. © Victoria and Albert Museum, London

zijn bevindingen ontluisterend. Onder de tweehonderd voorwerpen zaten er tientallen van geen of weinig waarde en over veel voorwerpen was geen documentatie beschikbaar.¹⁰ Maar Congo miste de experts om dit te doorzien.

Pieter Pott, directeur van het toenmalige Museum Volkenkunde in Leiden, deed niet onder voor Cahen.¹¹ Tijdens de onderhandelingen in Jakarta in 1975 riep de Nederlandse delegatieleider Pott tot de orde en vroeg hij hem wat toegeeflijker te zijn. Dat Nederland voorwerpen teruggaf werd mede ingegeven door de nood om de Nederlandse naam op het wereldtoneel wat op te blinken. Die was ernstig beschadigd door het gewelddadige optreden van Nederlandse soldaten en politiemensen tegen Indonesische onafhankelijkheidsstrijders (1945-1949) en door de Nederlandse weigering om Nieuw-Guinea af te staan aan Indonesië.

Denemarken was guller met het teruggeven van voorwerpen aan IJsland en Groenland. Hetzelfde kan gezegd worden van Australië en Papoea-Nieuw-Guinea. Andere voormalige kolonistoren als Spanje, Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland hielden zich stil.

Daarbij kwam dat voormalige kolonies erg in beslag werden genomen door economische problemen. Eigen musea, het opleiden van experts en het terughalen van verdwenen col-

“ Conservatoren uit onze musea werken nauwer samen met hun collega's in voormalige kolonies. Dat samen optrekken kan ogen doen opengaan en ongemakkelijke vragen oproepen. Waarom zijn er hier zoveel voorwerpen, en daar zo weinig? Hoe zijn ze eigenlijk in ons bezit gekomen? Waarom horen wij hier de uitdrukkelijke verzoeken om teruggave van daar niet beter?

lecties stonden onderaan hun prioriteitenlijstjes. Veel landen werden zwak bestuurd. De corruptie was groot. Sommige regeringen wilden het liefst zo min mogelijk met de oude kolonistoren te maken hebben en richtten zich daarom liever op de toekomst, ook op cultuurgebied.

Veranderende wereld

Maar de afgelopen decennia is de wereld ingrijpend veranderd. Wat de koloniale roofkunst betreft, zijn enkele ontwikkelingen erg relevant. Zo is er de wijziging in de machtsverhoudingen; veel voormalige kolonies zijn economisch sterk geworden. Westerse landen doen graag zaken met ze en zetten daarvoor hun culturele diplomatie in, inclusief de teruggave van koloniale schatten. In 2010 gaf de Franse president Sarkozy 297 oude manuscripten terug aan Zuid-Korea. Franse soldaten hadden ze in 1866 meegenomen. De teruggave was bedoeld om het Franse bedrijfsleven aan opdrachten te helpen.¹² De campagne voor de repatriëring van verloren schatten, die China sinds 2001 voert, leidde binnen tien jaar tot de terugkeer van 10.000 objecten. In 2013 betaalde de Franse industrieel Henri Pinault voor de aankoop van de bronzen koppen van een rat en een konijn, die deel hadden uitgemaakt van een dierenriem in het Zomerpaleis in Beijing. Franse en Britse soldaten hadden ze tijdens een plundertocht in 1860 meegenomen. Pinaults motivatie? Hij wilde zakendoen in China.¹³

De tweede verandering heeft te maken met ethische opvattingen. Die begonnen te schuiven na de val van de Berlijnse Muur in 1989 en door de toenemende aandacht rond de teruggave van naziroofkunst. Na 1989 begonnen families van wie de huizen, fabrieken en andere zaken tijdens de communistische periode waren afgenomen, hun bezittingen terug te eisen. Na verloop van tijd vroegen ze ook om verloren kunstschaten. En met resultaat. In 1998 stelden ruim veertig landen de *Washington Principles on Nazi-looted Art* op. Zij verplichtten zich door de nazi's geroofde kunstwerken op te zoeken en terug te geven. Ze zouden hun archieven openstellen en fondsen voor onderzoek vrijmaken. Ze accepteerden dat eisers vaak problemen zouden hebben met het bewijs om hun eisen te onderbouwen. Daarom was alternatieve geschillenoplossing een geschikter middel dan een gang naar een rechter. Hoewel die principes niet-bindend waren en de nakoming ervan niet voor de rechter kon worden afgedwongen, hebben ze de sfeer veranderd en de slachtoffers geholpen. Veel Europese regeringen stelden een aparte adviescommissie in voor concrete claims.¹⁴

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3):
Bekijk de belofte van de Franse president Macron in Burkina Faso.

Weense antwoord botweg “neen”. Want ze waren Oostenrijks staatsbezit.¹⁵

Ethiopië, weliswaar nooit gekoloniseerd maar wel slachtoffer van het Europese kolonialisme, vraagt Groot-Brittannië sinds lang om teruggave van de schatten, die Britse soldaten in 1868 buitmaakten tijdens een overval op het paleis van keizer Tewodros in de stad Maqdala. Geheel in strijd met de toenmalige Europese regels, plunderden ze toen ook christelijke kerken. De buit is nu in het bezit van de Britse koninklijke familie, de Royal Library, het British Museum en enkele andere musea.¹⁶

Verschuivend debat

De opening van het Africamuseum in Tervuren, de opening, eind 2019, van het Humboldt Forum in Berlijn en het op 23 november jl. uitgebrachte adviesaan president Macron zullen de teruggavediscussie verder aanwakkeren. De meeste Europese actoren zijn bezig uit te vinden wat zij zelf met repatriëring willen (zie kader: situatie per land). Macron wil in 2019 een Afro-Europese conferentie over restitutie houden. In Duitsland klinkt een pleidooi voor een multilaterale aanpak en voor principes die helpen om goed met claims om te gaan. *Principles on Colonial Cultural Objects*, die vergelijkbaar zijn met principes die gelden voor het omgaan met naziroofkunst,¹⁷ kunnen dienen als een teken op Europees niveau. De concrete toepassing ervan en het afhandelen van concrete claims zijn een zaak van nationaal, subnationaal of museumniveau. Dit alles maakt dat restitutie niet meer is weg te denken in het debat over dekolonisatie. Toch roept de discussie in Afrika gemengde reacties op. Men is ingenomen met deze ontwikkeling, maar zegt ook: “Eerst zien, en dan geloven!”

FARO volgt de ontwikkelingen van deze thematiek op de voet. Via onze blog blijft u helemaal bij. Zie <https://faro.be/index.php/blogs/katrijn-dhamers>.

■ Om zicht te krijgen op wat Congo te bieden had, gaf koning Leopold II opdracht om systematisch objecten te verzamelen; ook hier zonder rekening te houden met plaatselijke gevoelens. Cartoon door Edward Linley Sambourne in *Punch* van 28 November 1906 over de ongelijke machtsverhoudingen in Congo Vrijstaat.

Een derde verandering betreft de sterk toegenomen mobiliteit. We reizen vaker en hebben gemakkelijker contact met elkaar. Conservatoren uit onze musea werken nauwer samen met hun collega's in voormalige kolonies. Dat samen optrekken kan ogen doen opengaan en ongemakkelijke vragen oproepen. Waarom zijn er hier zoveel voorwerpen, en daar zo weinig? Hoe zijn ze eigenlijk in ons bezit gekomen? Waarom horen wij hier de uitdrukkelijke verzoeken om teruggave van daar niet beter? Verzoeken uit landen als Benin, Nigeria, China en Ethiopië. Voor alle duidelijkheid: vragen als deze spelen op heel verschillende wijze in voormalige kolonies. Sommige hebben meer culturele en historische objecten verloren dan andere. Sommige voelen het verlies meer dan andere. Bij sommige heeft cultuurbeleid meer prioriteit dan bij andere. Dan is de museuminfrastructuur vaak sterker. Dankzij de toegenomen kennis en contacten kunnen we er niet langer omheen.

Wat opvalt in de claims is dat die zelden *alle* verloren voorwerpen betreffen. Het gaat doorgaans om oorlogsbuit. Landen hebben zich door het verlies ervan vernederd gevoeld. Nigeria probeert al decennialang enkele van de duizenden voorwerpen terug te krijgen die Britse soldaten in 1897 meenamen uit het paleis van de koning. Ze staan bekend als 'Benin objecten', genoemd naar Benin City in Nigeria, de hoofdstad van het nog steeds bestaande koninkrijk Edo. Toen de koning van Edo in 2007 met het zoveelste teruggaveverzoek kwam, in dit geval aan het Wereldmuseum in Wenen dat enkele honderden voorwerpen uit Benin bezit, was het

Restitutie moet kunnen. Oproep Belgische academici en professionelen uit museum- en erfgoedsector

18 oktober 2018. Met een open brief in *De Standaard* en *Le Soir* roepen academici, professionelen uit de museum- en erfgoedsector en belanghebbenden op tot een open dialoog over betwistbaar koloniaal erfgoed in musea en particuliere collecties in België. “Daarbij moet aanvaard worden dat restitutie in de eerste plaats gaat over het fysiek teruggeven van museumobjecten. Digitalisering, bruiklenen en reizende tentoonstellingen zijn ook belangrijk, maar mogen de aandacht niet afleiden van de kern van de discussie. Onduidelijkheden of bezorgdheden over praktische aspecten van restitutie (welke collecties, aan wie, hoe, etc.) mogen de dialoog niet in de weg staan. Indien nodig moeten wetten worden aangepast.”

Lees de brief op <https://faro.be/blogs/katrijn-dhamers/restitutie-moet-kunnen>.

Situatie per land

Weinig bekend maar wel betekenisvol is de teruggave van 89, ongeveer 2.000 jaar oude Paracas-weefsels door de gemeente Göteborg in **Zweden** aan **Peru**. Dat gebeurde nadat Peru een claim had ingediend toen het plaatselijke Wereldmuseum op de tentoonstelling *A Stolen World* in 2008 openlijk had verteld over de dubieuze herkomst van de weefsels. Ze waren via de diplomatieke post het land uit gesmokkeld.¹⁸ Dit jaar nog vertrekken de laatste stukken naar Peru.

Musea uit onder meer **Oostenrijk**, **Duitsland**, **Zweden**, **Groot-Brittannië** en **Nederland** zijn sinds 2010 in gesprek met de culturele autoriteiten van **Nigeria** en het koningshuis van Edo over samenwerking en teruggavekwesties. Er is een actieplan opgesteld voor meer samenwerking en een roulerende tentoonstelling, maar geen enkel museum heeft een object teruggeven. De Nigeriaanse rechtsgeleerde Folarin Shyllon¹⁹, die de gesprekken als expert bijwoont, en de Ghanese publicist Kwame Opoku²⁰, zijn daarom teleurgesteld.

In 2016 diende de regering van de West-Afrikaanse staat **Benin**, het voormalige **Dahomey** (tot 1960 een Franse kolonie), een claim in bij **Frankrijk** voor de teruggave van duizenden verdwenen voorwerpen. Musea in Benin bezitten samen ongeveer 4.500 voorwer-

pen, dat is minder dan wat alleen al het Musée du Quai Branly in Parijs heeft.²¹ Frankrijk reageerde toen afwijzend. Dat veranderde in november 2017, toen president Emmanuel Macron op een studentenbijeenkomst in Burkina Faso beloofde dat Frankrijk binnen de vijf jaar Afrikaanse cultuurgoederen zou terugbrengen naar de herkomstlanden, tijdelijk of voorgoed.²² In hun advies bepleiten Savoy en Sarr de onmiddellijke teruggave van acht voorwerpen aan Benin en nog achttien aan andere Afrikaanse landen. En meer herkomstonderzoek en meer teruggaven in de komende jaren.

Duitsland, waar de discussie over het kolonialisme werd aangewakkerd door een tentoonstelling over het koloniale verleden in het Deutsches Historisches Museum in Berlijn (oktober 2016-mei 2017), reageerde begin 2018 op de plannen van Macron. Minister van Cultuur Monika Grütters en de machtige Pruisische Cultuurstichting brachten een 130 pagina's dikke gids uit voor het omgaan met betwistbare koloniale objecten. Grütters zei geld toe voor vier experts die de herkomst van objecten zullen onderzoeken.²³

België verklaarde zich onlangs bereid tot teruggave. Gesprekken daarover met DR Congo verlopen moeizamer dan die met **Rwanda**. Volgens een Rwandese krant wordt er gesproken over de repatriëring van 2.000 voorwerpen, 4.000

foto's, film- en muziekopnames.²⁴ Er zou al verregaande overeenstemming zijn over de teruggave van archiefmateriaal.

In 2018 bood het Victoria & Albert Museum in Londen aan om zijn Maqdala schatten uit te lenen aan **Ethiopië**. De ambassade van Ethiopië in **Groot-Brittannië** en een Ethiopische organisatie reageerden enthousiast, maar de regering in Addis Abeba had twijfels bij het aanbod. Zij wilde objecten die in haar ogen waren gestolen niet te leen hebben. Ze moesten onvoorwaardelijk terug.²⁵ Naar Britse begrippen was het aanbod van een langdurige lening wel degelijk een stap.

In **Nederland** repatriëerde het in 2013 gesloten Museum Nusantara in Delft 1.500 objecten naar **Indonesië**. Nederland bood 14.000 objecten aan, maar Indonesië wilde alleen objecten aannemen die leemtes in de eigen collectie opvulden.²⁶ Het Nationaal Museum van Wereldculturen (samenvoeging van het Tropenmuseum in Amsterdam, Museum Volkenkunde in Leiden, het Afrika Museum in Berg en Dal en het Wereldmuseum in Rotterdam) publiceert in 2019 een repatriëringskader voor koloniale objecten. Het Rijksmuseum in Amsterdam kondigde in 2017 aan onderzoek te doen naar de herkomst van enkele koloniale objecten. Het onderzoek is afgerond, maar het museum blijft stil over de uitkomst ervan.

Dr. Jos van Beurden is senior onderzoeker koloniale collecties aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

- Toespraak minister Reynders ter afsluiting van de conferentie *Sharing the past and future: Strengthening African-European connections*, Brussel, 19 september 2018.
- 'Een paar ton Kongo in de schuif', in: *Het Belang van Limburg*, 24 november 2001.
- M. COUTTENIER, *Congo tentoengesteld – Een geschiedenis van de Belgische antropologie en het museum van Tervuren (1882 – 1925)*. Leuven, ACCO, 2005, p. 198.
- P. FRANKOPAN, *De Zijderoutes - Een nieuwe wereldgeschiedenis*. Houten, Spectrum, 2016, p. 258.
- Couttenier beschrijft een voorbeeld van de verdwijning van een spijkerbeeld uit DR Congo in 1878 en de pijn die dat ook nu nog oplevert. M. COUTTENIER, 'EO.o.o.7943', in: *BMGN - Low Countries Historical Review*, 2018 (133-2), p. 79-90.
- B. FAGAN, *The rape of the Nile - Tomb robbers, tourists, and archaeologists in Egypt*. London, Book Club Associates / Macdonald and Jane's Publishers, 1977, p. 361.
- De belangrijkste conventie is de *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* uit 1970, zie: www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/1970-convention (bezoekt op 5 juni 2018).
- A.-M. M'BOW, 'A plea for the return of irreplaceable cultural heritage to those who created it', in: *UNESCO Courier*. Parijs 1978, juli, p. 4-5.
- S. VAN BEURDEN, *Authentically African: Arts and Postcolonial cultural politics in transnational perspective*. PhD, University of Pennsylvania, 2009, hoofdstuk 3.
- B. WASTIAU, *Congo – Tervuren: Aller-retour*. Tervuren, Afrikamuseum, 2000, p. 15-54.
- J. VAN BEURDEN, *Treasures in Trusted Hands: Negotiating the future of colonial cultural objects*. Leiden, Sidestone Press, 2017, hoofdstukken 7 en 8.
- J. VAN BEURDEN, *Treasures in Trusted Hands*, p. 73.
- Z. LIU, *The case for repatriating China's cultural heritage*. Singapore, Springer, 2016, p. 20 en p. 9-10.
- A. MARCK AND E. MULDER, 'National panels advising on Nazi-looted art... A brief overview', in: E. CAMPFENS (Ed), *Fair and just solutions. Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*. Den Haag, 2015, p. 41-90.
- A. LAYIWOLA, 'The Benin massacre: Memories and experiences', B. PLANKENSTEINER, ED., *Benin Kings and rituals – Court Arts from Nigeria*. Wenen, Wereldmuseum, 2007, p. 88.
- J. VAN BEURDEN, *Treasures in Trusted Hands*, p. 73.
- Voor een aanpassing van de 1998 Washington Conference Principles on Nazi-looted Art tot Principles on Contestable Colonial Objects, zie: J. VAN BEURDEN, *Treasures in Trusted Hands*, p. 252-253.
- 'Return of the First Paracas Textiles from Gothenburg', Lima, in: *Peruvian Times*, 17 juni 2014. En: www.varldskulturmuseumerna.se/en/varldskulturmuseet/ongoing-exhibitions/previous-exhibitions/a-stolen-world (bekeken op 5 juni 2018).
- F. SHYLLON, 'Imperial rule of law trumping the return of Benin bronzes and Parthenon sculptures and the failure of the Dialogue for the Return of the Benin bronzes', ongepubliceerde bijdrage aan de Network Conference of the Historical Dialogues, Justice and Memory Network, Amsterdam, December 1 - 3, 2016.
- K. OPOKU, 'We Will Show You Looted Benin Bronzes But Will Not Give Them Back: Second Defeat And Permanent Humiliation For Benin?', *Modern Ghana*, 2 oktober 2017.
- P. EFFOLEY, 'Les musées béninois: du musée ethnographique au musée d'histoire sociale', in: *French Studies in Southern Africa*, Gauteng, Sabinet, 2015, p. 30- 61.
- Macron s'engage à la restitution d'œuvres d'art à l'Afrique, zie: www.youtube.com/watch?v=NZr96AHikIU (bezoekt op 5 juni 2018)
- 'Germany Releases a Code of Conduct for Colonial-Era Artifacts', *ArtNet News*, 17 mei 2018, zie: <https://news.artnet.com/art-world/germany-colonial-restitution-conduct-1287815>.
- THE NEW TIMES, *Rwanda confirms Belgium willing to return archives*, Kigali, 30 september 2018.
- 'Looted Ethiopian treasures in UK could be returned on loan', Londen, *The Guardian*, 3 april 2018.
- J. VAN BEURDEN, *Herplaatsing Collectie voormalige Museum Nusantara Delft*, Research Centre for Material Culture, Leiden, 2018.

Paul Hermans, CC BY 4.0

Doneert uw organisatie al content aan Wikipedia? Drie redenen waarom dit een goed idee is:

- 1 Wikipedia is een van de meest geraadpleegde websites ter wereld, door content te doneren draagt u bij tot een zo breed mogelijke spreiding van erfgoed.
- 2 Deze spreiding vergroot de bekendheid van en het draagvlak voor erfgoed.
- 3 U staat er niet alleen voor, PACKED en Wikimedia België helpen u graag op weg.

We geven u graag nog een vierde reden, mocht u nog niet overtuigd zijn:

- 4 De beelden, opgeladen tijdens Wiki loves Art in 2016, werden intussen al meer dan 6 miljoen keer bekeken. **Meer dan 6 miljoen** keer!

Meer informatie vindt u op

www.europeeserfgoedjaar2018.be/wikilovesh heritage

ONS ERFGOED: WAAR VERLEDEN EN TOEKOMST SAMENKOMEN

NU IN DE BOEKHANDEL

Het allereerste boek over Zwarte Piet in België

€ 19,99 - ISBN 978 90 8924 675 2

www.houtekiet.be

Trek mee aan de flosj

De kermis vroeger, vandaag en morgen

In de collectieve herinnering staan kermissen geboekstaafd als een kleurrijke caleidoscoop van neonlicht, draaiende attracties, lachende gezichten en joelende kinderen. Een werveling van plezier die één keer per jaar de sleur van het dorpsleven doorbreekt. Terugblik op een geslaagd erfgoedproject in Roeselare en omstreken.

TEKST Marijn Follebout, Dries De Zaeytijd en Chantal Bisschop

Van oudsher vierten parochies het naamfeest van hun patroonheilige elk jaar met een mis. In de middeleeuwen maakten slimme handelaars dankbaar gebruik van deze jaarmis om hun waren aan de man te brengen, meestal op het plein voor de kerk. Gaandeweg groeide de mis met jaarmarkt uit tot een waar volksfeest of kermis, compleet met straattheater, circus, freaks en dansende beren. In Ingelmunster kon je voor de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld nog koorddansers aan het werk zien. En in Dadizele werd in 1948 nog gelachen met dwergen in tutu's.

De 19e eeuw kende de opkomst van de spiegeltenten waarin gedanst kon worden. Stap voor stap deden ook de attracties hun intrede. Oorspronkelijk aangedreven door stoom, werden ze tijdens het interbellum gaandeweg vervangen door elektrisch aangedreven attracties. "In die periode werd ook veel aandacht besteed aan hoe een attractie er moest uitzien", zegt Michel Follet, kermiskenner en auteur van drie publicaties en een kalender over de kermis. "Ook nu nog staat of valt de populariteit van een attractie vaak met hoe die eruitziet."

Stiekem zoenen in de rups

Vandaag vinden er jaarlijks naar schatting nog zo'n 2.000 kermissen plaats in ons land. Erfgoedcel TERF trok in 2017 langs alle kermissen in de regio Roeselare en ging bij foorkramers en publiek op zoek naar sterke kermisverhalen. "Vroeger kwamen we dagen voordien al aan om alles op te bouwen", vertelt foorkramer Michel Six die al zeventien jaar een eendjeskraam uitbaat. "Nu moeten we zo laat mogelijk toekomen, voor de parking, voor de winkeliers, de horeca. Attracties zijn nu speciaal ontworpen om vlug op te bouwen en weer af te breken."

Een dorpskermis was en is in niets te vergelijken met een grote foor in een stad. In een dorp kwamen telkens dezelfde drie attracties terug. "De botsauto's waren voor veel mensen de leukste attractie waar ze graag hun zakcentjes aan uitgaven", zegt een hoogbejaarde kermisbezoeker in Izegem. "Vaak was het, naast het viskraam en de 'paraplu', de enige attractie op de kermis."

Onder de paraplu, ook wel de rups genoemd, zijn veel koppeltjes gevormd. In de regio Roeselare-Izegem wordt de attractie daarom toepasselijk de 'piepkemanège' genoemd. "Telkens de paraplu zich sloot, gebeurde er van alles onder het zeil", knipoogt een kermisbezoeker in Kachtem. De man leerde zijn vrouw kennen op de rups.

Een bewegend bloementapijt

Hoewel het aanbod in de loop van de jaren is veranderd, lijkt dat de kermisgangers niet te deren. "De ambiance is er nog altijd", zegt een foorkramer in Ingelmunster. "Als 's avonds de lichten aangaan, heeft dat op velen nog steeds een betoverend effect", treedt een collega in Hoogdele hem bij. "Een kermis is een vorm van buitenhuisarchitectuur, een

Beleef de kermis van vroeger

Erfgoedcel TERF wou de wat vergeten kermistraditie doorgeven aan volgende generaties met een aanvullend nostalgisch kermisrandprogramma dat mensen opnieuw verbindt, zoals een kermiskoers, een wagenspel, volksspelen, een reuzenstoet ... Hiervoor lanceerde de erfgoedcel in het najaar van 2016 een oproep naar alle verenigingen, instellingen, diensten en wijkcomités van de zeven steden en gemeenten die de erfgoedcel bereikt. De bedoeling? Een nostalgische insteek voor het lokale kermisprogramma helpen bedenken, invullen en realiseren.

Aldus kregen de kermissen van Hoogdele, Kachtem, Dadizele, Izegem, Ingelmunster en Lichtervelde tussen mei en september 2017 een bijzondere invulling, met onder meer een *Vertelcaravan*. Hierin werden de kermisbelevissen van zowel foorkramers als -bezoekers (herinneringen, anekdotes, tradities ...) verteld, en werden oude foto's en affiches getoond. Met een VR-bril kregen de bezoekers tot slot een virtuele toer langs enkele oude kermisattracties. Het beeldmateriaal vindt u op www.erfgoedbankmidwest.be.

Daarnaast organiseerde TERF, in samenwerking met de Belgische Touwtrekkersbond 'Wie wordt de sterkste kermisgemeente?', een touwtrekparcours langs vijf kermislocaties. Michel Follet ten slotte bracht een felgesmaakte kermislezing.

<https://bienet.be/kermis-trek-mee-aan-de-flosj>

bewegend bloementapijt", weet Michel Follet die vaak lezingen geeft over het thema. "De perfecte kermis is een mooie compositie waarbij elke attractie 100 % tot haar recht komt in het historisch kader van de binnenstad." Follet ziet België achterophinken in vergelijking met landen als Nederland en Duitsland. Niet in het attractie-aanbod, maar in de organisatie en aankleding van het terrein. Hij wijst vooral naar de rol van de plaatsmeesters. Dat is de naam voor een lokale ambtenaar die de kermisgasten hun plaats toekent. Zijn of haar rol is van groot belang voor de opbouw van het kermisdorp. Een evenwichtige plaatsbepaling van de attracties verhoogt de beleving van de bezoeker. Een draaimolen hoort bijvoorbeeld niet naast een explosieve attractie te staan. De ene plaatsmeester voert zijn job perfect uit, terwijl de andere – meestal door tijdgebrek – de attracties kriskras door elkaar zet, zonder enige vorm van logica. "In Duitsland betreed je ►

“Onder de ‘paraplu’, ook wel de rups genoemd, zijn veel koppeltjes gevormd. In de regio Roeselare-Izegem wordt de attractie toepasselijk de ‘piepkemanège’ genoemd. “Telkens de paraplu zich sloot, gebeurde er van alles onder het zeil”, knipoogt een kermisbezoeker in Kachtem. De man leerde zijn vrouw kennen op de rups.

■ *De Ommegang in Kachtem in 1944. Sinds het interbellum zijn attracties ook visueel aantrekkelijk. Collectie: Archief Ten Mandere*

■ *Belgisch kampioen Valère Ollivier poseert circa 1950 voor de start van een kermiskoers in thuisbasis Roeselare. Ollivier groeide dankzij zijn vele successen in het kermiskoersencircuit uit tot een bijzonder populaire volksfiguur. Collectie: KOERS. Museum van de wielersport*

die wonderlijke fantasiewereld via een mooie welkomstboog. In België worden de attracties al te vaak lukraak op het plein gezet. Het enige waar plaatsmeesters oog voor hebben, is de opbrengst voor de stadskas. Ze hebben geen voeling met de magie van de kermis noch met het feit dat het een familiegebeuren is.”

Oude attracties in nieuw kleedje

“De hoogdagen van de kermis zijn op dit ogenblik helaas voorbij. Tot in de jaren '90 zag je nog regelmatig mastodonten van attracties opduiken

die dagen opbouwtijd vroegen. Nu moet alles meer compact zijn. De jeugd maakt zich niet druk om een mooie façade: het moet vooral sensatie zijn”, mijmert Follet. “Ik mis vooral het escapisme op de kermis. Attracties met namen als Squawvalley en Chamonix vind je nu niet meer. Attracties zijn steriel geworden.”

De foorkramer moet volgens Follet altijd creatief blijven en mag het feestelijke nooit uit het oog verliezen. “Waarom geen schietkraam waar er, als je in de roos schiet, een selfie wordt genomen met een bekende popster naast je? Foorkramers moeten hun attracties vertellen naar nu, een oud idee op een nieuwe manier invulling geven.”

De draaimolens zijn de laatste jaren wat achteruitgedrongen terwijl de flitsende roetsjbanen met hun industriële look aan belang winnen, analyseert Follet. Om die beweging te counteren, kan je best je draaimolen in een nieuw kleedje steken. “In Duitsland gaf een uitbater een sensatiemolen die niet aansloeg een nieuw decor en een nieuwe naam, Ghost Rider. De molen heeft plots wél succes. Aankleding van een attractie is dus heel belangrijk.” Er is meer nodig dan een likje verf om de kermis aantrekkelijk te maken, dat beseft Follet ook. “De heropflakking van de kermis zal moeten beginnen met de dorpskermissen”, klinkt het. “Maak er opnieuw een feest van. Lok de mensen, bijvoorbeeld door wat meer de micro te hanteren.”

De kermiskoers. Bedreigd symbool van de Vlaamse wielercultuur

Anno 1900 krijgt de nog jonge wielersport een plek op het kermisprogramma van zowat elk Vlaams dorp. De koers past perfect in het plaatje van de kermis, die garant staat voor ontspanning en spektakel. Niet alleen ‘het gewone volk’ kijkt uit naar die periode, maar ook de lokale middenstand (omzet!) en het plaatselijke gemeentebestuur (goodwill!) hechten veel belang aan de jaarlijkse kermis. Tijdens de plaatselijke koers – vaak niet meer dan rondjes draaien rond twee tonnen – wagen dorpsjongens hun kans als coureur. Wie zich weet te manifesteren, groeit uit tot een lokale vedette en kan zelfs de sprong maken naar een bestaan als succesvol beroepsrenner.

Uit de plaatselijke kermiskoersen ontstaat een heus circuit. Heel wat beroepsrenners specialiseren zich in deze discipline, zeker als er vanaf de jaren '30 geld te rapen valt. Maar als in de jaren '50 een herhaling van het vooroorlogse Belgische wielersucces op het internationale koerstoneel uitblijft, wordt ‘onze jongens’ een te grote focus op die kermiskoersen ver-

“ Zoals veel kermisattracties worden ook gebak- en eetkramen van generatie op generatie voortgezet. Foorkramers geven hun (geheime) recepten mondeling door aan hun kinderen, maar spelen ook in op veranderende voorkeuren.

weten. Ondanks de kritiek blijft de kermiskoers populair. Buitenlandse renners in spe trekken naar Vlaanderen om er het wielervak te leren. Er staat hier immers zowat elke dag wel ergens een kermiskoers op het programma ... In de jaren '90 gaat het echter bergaf door allerhande regelgeving. Wat vandaag overblijft van de eens zo goedgevulde kalender zijn een twintigtal kermiskoersen voor profs. Die resterende wedstrijden worden echter steeds vaker opgevat en beleefd als een heus volksfeest, zoals in de begindagen het geval was.

Kermesse aan tafel

Wie kermis zegt, denkt automatisch aan nougat, spekken, suikerspinnen, wafels, oliebollen ... Toch weten we nog niet bijster veel over die kermisgastronomie. In de 16e en 17e eeuw waren peperkoek en speculaas dé kermislekkernijen bij uitstek. Jongeren wisselden bijvoorbeeld vrijerskoeken van speculaas uit als ze verkering wilden aanvragen. Oliebollen verschenen pas veel later, in de tweede helft van de 19e eeuw. Voordien waren vet en suiker nog veel te duur. Wist je dat de kermis de bakermat is van onze frietjes? Het eerste frietkraam stond in 1838 op de kermis van Luik en kende al gauw een enorm succes. En hoewel suikerbakkers de techniek om suiker te 'spinnen' al sinds de 18e eeuw kenden, vond de suikerspin pas na Expo 58 geleidelijk aan haar weg naar onze kermissen.

Zoals veel kermisattracties worden ook gebak- en eetkramen van generatie op generatie voortgezet. Foorkramers geven hun (geheime) recepten mondeling door aan hun kinderen, maar spelen ook in op veranderende voorkeuren. Nu valt de malse nougat bijvoorbeeld beter in de smaak bij het publiek dan de oude harde snoepen. Veel kermissen hebben ook een typische regionale specialiteit: in Antwerpen is men verzot op 'laquemants' (een soort stroopwafel), in de Kempen houdt men van 'warme rek' en op de Kortrijkse Paasfoor is gedroogde vis een gekende lekkernij.

De kermis was vroeger een uitzonderlijke gebeurtenis waarop veel familie werd uitgenodigd. Het allerbeste van eigen kweek en teelt werd op de feestdis gebracht. In sommige streken was 'balletjes met kriecken' een geliefd kermisgerecht. Elders was het dan weer de gewoonte om taart of vlaai te bakken voor de familie.

Op z'n ker(k)misbest! Dorpskermissen in Limburg

Aan de andere kant van Vlaanderen stak een 'consortium' van professionele en vrijwillige erfgoedactoren (Erfgoed Haspengouw, Erfgoedcel Mijn-Erfgoed, het Limburgs Volkskundig Genootschap, Heemkunde Limburg en de gemeenten en steden Lanaken, Hasselt en Tongeren) de koppen bij elkaar om een project uit te werken rond hetzelfde thema, maar dan toegespitst op Limburg.

Bedoeling is om de geschiedenis en evolutie van dorpskermissen in Limburg tegen het voorjaar van 2019 te verwerken in een educatief en spannend spel. Dit spel zal verdeeld worden in alle Limburgse lagere scholen en bibliotheken en is in de eerste plaats bedoeld voor het 5e en 6e leerjaar. Mogelijks komt er in een tweede fase een variant voor volwassenen.

Ondersteund door educatieve spellen-expert De Aanstokerij en het historisch onderzoeksbureau Geheugen Collectief verwerkt het spel informatie over lokale dorpskermissen en hun 'parallel events' van nagenoeg iedere Limburgse gemeente. Daarbij wordt niet enkel wat er gebeurde op de kermis zelf onder de loep genomen, maar wordt onder meer ook gekeken naar de feesttafels thuis, welke spellen gespeeld werden op café en op het plein, welke vechtersbazen om welk meisje vochten en wat mijnheer pastoor in kermistijden zoal te zeggen had in zijn preek.

Kermis blijft een onderwerp dat kinderen aanspreekt. Het weerspiegelt bovendien de evolutie van de maatschappij van de voorbije honderd jaar. De invloed van de Kerk vermindert en familiale banden en tradities verzwakken, terwijl er een steeds groeiende roep valt waar te nemen naar *thrill seeking* en bijzondere ervaringen. Daarnaast is er meer respect gekomen voor mensen met een afwijking en voor dieren, die men niet meer als kermisattractie laat opdraven. Dat boeiende verhaal wordt op smaak gebracht met heel wat sappige lokale anekdotes.

Meer weten?

www.erfgoedcelmijnerfgoed.be/introductie
www.erfgoedhaspengouw.be/projecten/dorps-en-wijkkermissen

Na zijn opleiding geschiedenis vertoefde Marijn Follebout meer dan tien jaar op een krantenredactie als journalist en redacteur. Begin 2016 maakte hij zijn levensdroom waar met *Verrassingen om de Hoek*. Zeg niet zomaar 'reisverhalen' tegen de journalistieke wandel- en fietsreportages op zijn gelijknamige website. Zijn tochten brengen hem vaak langs erfgoedplekken.

Dries De Zaeytjyd studeerde geschiedenis aan de KU Leuven. Sinds 2009 werkt hij voor het Wielermuseum Roeselare, nu KOERS. Museum van de Wielersport. Als KOERShistoricus publiceerde hij samen met KOERSdirecteur Thomas Ameyne al diverse werken over de wielersport. In *Het mooiste van KOERS. Museum van de wielersport* (2018) bundelden ze de fraaiste en meest opvallende collectiestukken uit het museum. In zijn vrije tijd waant Dries zich tijdens de lokale parochianenkoers - eenmaal per jaar - wielrenner.

Chantal Bisschop studeerde moderne geschiedenis aan de KU Leuven en de Universiteit François Rabelais in Tours. Ze promoveerde in 2012 tot doctor in de Geschiedenis aan de KU Leuven met het proefschrift *Als landbouw en platteland niet meer samenvallen. De Landelijke Gilden, Vlaanderen, 1950-1990*. Sinds 2012 is Chantal stafmedewerker immaterieel cultureel erfgoed en mondelinge geschiedenis bij het Centrum Agrarische Geschiedenis (CAG).

Water bij de wijn

Het ontlenen en aanpassen van een tentoonstelling uit Parijs

Dat er bij een nieuwe tentoonstelling heel wat komt kijken, is geen geheim. Soms bots je echter op een parel in het buitenland en denk je: “Die zouden we ook bij ons moeten tonen!” Stiekem denk je ook: “Dat is meteen een pak eenvoudiger dan alles zelf van nul af aan te ontwikkelen”. Kazerne Dossin had zo’n coup de foudre bij het bezoek aan de tentoonstelling Shoah et Bande Dessinée van het Mémorial de la Shoah in Parijs en bracht de expo naar Mechelen. Het werd geen ‘walk in the park’, maar mits de juiste verwachtingspatronen valt er heel wat te zeggen voor het overnemen en vieren van prachtige expo’s van collega’s. We delen graag onze ervaringen.

TEKST Veerle Vanden Daelen & Jana Kerremans

Op 16 september 2018 opende *Holocaust en Strips* de deuren in Kazerne Dossin. Ontwikkeld door en voor Mémorial de la Shoah in Parijs, geeft de tentoonstelling een overzicht van hoe de Holocaust gedurende de afgelopen 75 jaar een plaats kreeg in de stripwereld. De expo illustreert hoe striptekenaars binnen verschillende genres en stijlen gedurende de voorbije decennia pogingen ondernamen om de Holocaust te vatten in beelden. Art Spiegelman komt uiteraard aan bod met zijn bekende geesteskind ‘Maus’, maar ook andere, minder gekende striptekenaars krijgen hun plaats in het overzicht. Denk daarbij aan Horst Rosenthal, Will Eisner, Bernard Kriegstein & Al Feldstein, Osamu Tezuka, Joe Kubert, Jim Kaliski en tal van anderen. Bovendien werd voor de versie die in Mechelen te zien is een volledig Belgisch-Nederlands luik toegevoegd. Hierin komt het werk van onder andere Michel Kichka, Marc Verhaegen en Marvano prominent naar voren. In totaal zijn er een tweehonderdtal werken te bekijken met tekst en uitleg.

Concept en contouren

Beslissen om een tentoonstelling over te nemen betekent in eerste instantie nagaan in hoeverre je de tentoonstelling *as such* wil overnemen, en of er zaken zijn die je wil veranderen, weglaten of toevoegen. En dan is het maar de vraag hoeveel vrijheid je hierin krijgt van de tentoonstellingsmaker. Bij een integrale overname is dit een rechttoe rechtaan verhaal; bij

eventuele wijzigingen en eigen toevoegingen is het dat in onze ervaring helemaal niet. Aanpassingen kunnen gaan van op het eerste gezicht vrij eenvoudige zaken, zoals een extra taal toevoegen in de tentoonstellingsteksten, tot echt gaan schuiven met de inhoud. Wij gingen voor het toevoegen van een taal, het Nederlands (Frans-Engels was reeds voorzien), minimale, maar cruciale aanpassingen aan de bestaande tentoonstellingsteksten en het toevoegen van een luik aan de tentoonstelling dat het stripverhaal in de Lage Landen (België en Nederland) en de context van Kazerne Dossin meer op de voorgrond plaatste.

Bovendien, zo stelden we vast, heeft Frankrijk ook een verschillend (cultureel) referentiekader, met name over genocidaire kwesties. De Parijse insteek dat de Holocaust en de genocides in Armenië en Rwanda de enige drie genocides van de twintigste eeuw zijn, vonden wij te beperkt. Minder controversiële, maar nodige aanpassingen lagen volgens ons in de kwestie van beroving en restitutie van Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Parijs focust daarbij vanzelfsprekend op de Franse casus, voor Mechelen was een Belgisch referentiekader aan de orde.

De paskamer

Eenmaal de eerste gesprekken achter de rug, wordt alles vastgelegd in een contract. Daar komt heel wat bij kijken:

2

Een chaotische en moeilijke relatie

Nut Dossin van de Federatie heeft lang nadenken te doen gehad over de relatie. De samenwerking tussen een Belgisch museum en de Amerikaanse uitgeverij van de strip was niet eenvoudig. Het was vooral de taal die de relatie moeilijk maakte. De samenwerking was een proces van ontdekking en leerzaamheid. Het was vooral de taal die de relatie moeilijk maakte. De samenwerking was een proces van ontdekking en leerzaamheid.

Une relation chaotique et difficile

Il a fallu à Nut Dossin de la Fédération beaucoup de réflexion sur la relation. La collaboration entre un musée belge et l'éditeur américain de la bande dessinée n'était pas simple. C'était surtout la langue qui rendait la relation difficile. La collaboration a été un processus de découverte et d'apprentissage.

A messy and difficult relationship

It was a messy and difficult relationship for Nut Dossin of the Federation. The collaboration between a Belgian museum and the American publisher of the comic strip was not simple. It was especially the language that made the relationship difficult. The collaboration was a process of discovery and learning.

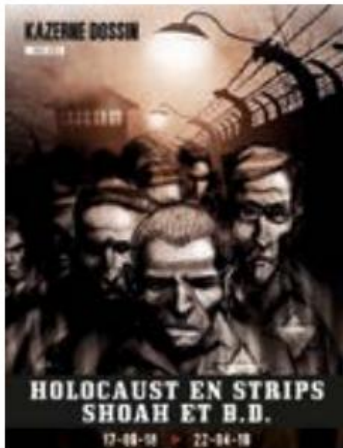
Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): Bekijk de 'bande annonce' van de tentoonstelling in Parijs.

van het financiële (de prijs voor het ontlenen van de tentoonstelling en de verzekeringswaarde, al dan niet te spreiden over twee boekjaren), tot transportregelingen en afspraken omtrent communicatie. Het lijkt op een open deur intrappen, maar neem voldoende tijd voor deze etappe. Want zelfs bij een grondige lectuur van het contract en kennis van de Franse taal bots je binnen de kortste keren op zaken die alsnog onduidelijk zijn. Een daarvan was de afspraak over de scenografie. Wie kiest er welk onderdeel op welke manier opgesteld wordt? En, nog veel belangrijker, wie heeft de sleutel in handen om dit deel van de vertaal- (of beter 'verhuis-') slag te maken? Bij ons was de (mondelijke) afspraak duidelijk: de collega's in Parijs zouden een voorstel maken, op basis van onze grondplannen. Dat leek ons het meest logische: zij kennen immers de tentoonstelling en hebben alle info in huis over de afmetingen van het materiaal. Wanneer je zo'n af-

- Bij het ontlenen en aanpassen van een tentoonstelling komt heel wat kijken, gaande van samenwerkingen taal tot toevoegingen, verzekeringen, enz. © Kazerne Dossin
- Om inhoud en scenografie op mekaar af te stemmen werd afgesproken dat de collega's uit Parijs een voorstel zouden maken, op basis van de grondplannen van Kazerne Dossin. © Kazerne Dossin
- Voor het België/Nederland-luik was de tijdsinvestering en het financiële plaatje bij aanvang niet voor honderd procent duidelijk. Dat hield in: advies inwinnen bij stripexperts, vertalen naar drie talen, en ook vormgeven van de extra panelen en vitrines. © Kazerne Dossin

spraak echter niet op papier zet resulteert dit in de praktijk tot het eenvoudigweg doorgespeeld krijgen van de maten. Met daarbij de vraag om vervolgens 'ons' voorstel door te geven. Dat werd zeer grondig geïnspecteerd. Dat is fijn als je als uitlener wil weten of je voorstel inhoudelijk en vorme- ▶

■ Elk geschreven woord of ontworpen beeld moest ter goedkeuring aan de ontlener worden voorgelegd. Toch werd gekozen om het campagnebeeld en de titel aan te passen naar de Mechelse context.
© Kazerne Dossin

lijk klopt. Voor de lener daarentegen voelt dit bij momenten alsof je je eigen tentoonstellingsruimtes in andermans handen geeft.

Baas in eigen huis?

De mogelijkheden bij het uitlenen van een bestaande tentoonstelling zijn zeer divers; van de ‘volledige vrijheid’ tot en met de overgave van je tentoonstellingsruimtes aan anderen. In het laatste geval kunnen de controlemechanismen van de ontlener erg ver gaan en het productieproces van de tentoonstelling danig compliceren. In ons verhaal wilden de Parijse collega’s waken over inhoud en vormgeving, met als vereiste dat de vertaalde en ‘nieuwe’ tentoonstellingsteksten door hun graficus werden vormgegeven. Dat had het grote voordeel dat alles vormtechnisch een mooi geheel werd. Het grote nadeel daarbij was dan weer dat je als lener heel erg afhankelijk wordt van de ontlener, zeker wat het timeframe betreft. Voor ons was dit soort samenwerking nieuw; daar waar we anders onze vormgevers meteen ook het drukwerk laten coördineren, en hen ook betrekken bij de scenografie, dienden we nu als ‘bemiddelaar’ te fungeren tussen de graficus in Parijs – die we bovendien enkel indirect konden bereiken via de coördinatoren – en onze drukker. Die laatste had het niet onder de markt om de juiste *wallpapers*, stickers en belettering te ontwerpen, louter gebaseerd op foto’s voorzien van jargon in het Frans.

Des goûts et des couleurs ...

Het contract stipuleerde ook heel wat zaken over communicatie, credits en logo’s. Elk geschreven woord of ontworpen beeld moest ter goedkeuring aan de ontlener worden voorgelegd. We zouden onszelf niet zijn, indien we ook hier niet minstens probeerden een eigen koers te varen. Zo beslisten we als team om het campagnebeeld en de titel van de expo niet ‘*as such*’ over te nemen. Het originele, speciaal voor de tentoonstelling ontworpen campagnebeeld van Bilal leek ons minder gepast voor het Vlaamse publiek. Niet alleen is de tekenaar hier minder bekend, het beeld drukte volgens ons ook te weinig sfeer en inhoud uit. We kozen bewust voor een campagnebeeld van Belgisch striptekenaar Yslaïre en hielden de titel van de expo kort en krachtig nadat een aantal voorgestelde alternatieven een veto kregen uit Parijs. Beide partijen dienden elkaar dus steeds te vinden, over de taalbar-

“ Wij dachten dat Parijs een lichte obsessie met een beer koesterde wanneer onze collega’s het steevast hadden over l’ours.

rières heen, een bijzonder tijdrovend proces. Uiteindelijk zijn we samen geland, en zijn zowel de uit- als de ontlener tevreden over het resultaat. Deze bruikleen was geen estafette, maar een langeafstandloop waarin we allen van start tot finish meedingen.

Lost in translation

Gezamenlijk een proces doorlopen betekent doorheen het gehele proces communiceren. Iedereen weet dat dit een van de grootste uitdagingen vormt in elk team: voldoende, maar niet te veel communiceren is als balanceren op een slappe koord. In dit verhaal werd het een nog grotere uitdaging, niet alleen omwille van de verschillende moedertalen van de betrokkenen, maar ook door verschillen in communicatiecultuur tussen Parijs/Frankrijk en Mechelen/Vlaanderen. Bovendien kennen tentoonstellingen hun eigen jargon. De Parijse ontlener had geen Nederlandstaligen in huis en wij hadden het – zelfs met ons beste Frans op zak – evenmin altijd zo makkelijk. Zo gebeurde het dat wij dachten dat Parijs een lichte obsessie met een beer koesterde wanneer onze collega’s het steevast hadden over *l’ours*. Bleek dat dit jargon voor *colofon* was – de etymologie die eraan ten grondslag ligt, zou ons hier te ver doen uitweiden. Wij hadden onvoldoende rekening gehouden met de richtlijnen en afspraken die daarover in Parijs golden. Een open communicatie en voldoende persoonlijke contactmomenten zijn onontbeerlijk om de misverstanden die zo’n proces onvermijdelijk met zich meebrengt succesvol op te lossen.

Verborgene gebreken

Wanneer je een woning koopt is het uitkijken voor de zogenaamde verborgen gebreken, zaken die pas na de aankoop naar boven komen en leiden tot extra kosten. Dat geldt ook bij het overnemen van een tentoonstelling. Het gaat dan niet zozeer om gebreken, maar wel om kosten die onvoldoende geanticipeerd werden bij aanvang en bij de opmaak van het contract niet of onvoldoende duidelijk waren. Zo stelde de tentoonstelling in Parijs tijdens haar eerste drie maanden looptijd veel originelen tentoon. Deze werden voor de maanden nadien vervangen door facsimile’s. Voor de overname in Mechelen was het Mémorial de la Shoah bereid al zijn originelen ook in tijdelijke bruikleen aan Mechelen over te dragen. Voor de andere originelen echter kregen we een lijst van eigenaars die we – zo we dat wensten – konden contacteren. Met uiteindelijk vier bruikleengevers voor deze tentoonstelling waren er nog transportkosten in rekening te brengen en dienden we tevens een ‘*encadreur*’ te voorzien voor het ontkaderen van de geleverde facsimile’s en het opnieuw kaderen van de originelen. Daarenboven dienden we voor de originelen in de zaal meteen een gespecialiseerd lichtplan op 50 lux te voorzien.

Ook voor ons eigen gecureerde 'Lage Landen-luik' was de tijdsinvestering en het financiële plaatje bij aanvang niet voor honderd procent duidelijk. Van het advies inwinnen bij stripexperts, over het vertalen naar drie talen tot en met het vormgeven van de extra panelen en vitrines op maat van ons museum: de zomer was op alle gebieden heet. En tijdens de opbouwweek stootte ons vrijwillig logistiek team op een groot praktisch euvel: in Parijs was de tentoonstelling opgesteld op één verdieping, maar in ons gebouw spreiden we onze tijdelijke tentoonstellingen over twee verdiepingen. Dat was uiteraard niet geweten bij de depotploeg in Parijs, en bijgevolg waren de loodzware kisten geladen in de vooronderstelling dat alles op dezelfde verdieping terecht zou komen. Voor de montage bracht dat menige verwickelingen en blauwe plekken met zich mee. Het was geen overbodige luxe om een vertegenwoordiger uit Parijs te laten overkomen om de distributie van het materiaal over de twee verdiepingen mee in goede banen te leiden.

Op de schouders van Parijs

Intussen staat ze er, de expo, en heeft Kazerne Dossin de mogelijkheid om deze kijk op de Holocaust naar een breed publiek te brengen, steunend op de expertise van de collega's uit Parijs. Niet alleen kregen we hun onderzoek als het ware in de schoot geworpen, ook vele ideeën rond publieksactiviteiten en educatieve trajecten, een opleidingsdag voor onze

“ *Gezamenlijk een proces doorlopen betekent doorheen het gehele proces communiceren. Iedereen weet dat dit een van de grootste uitdagingen vormt in elk team: voldoende, maar niet te veel communiceren.*

gidsen, net als contacten en connecties met de stripwereld en suggesties voor de bookshop kwamen onze richting uit. Dat we evenwel minder werk zouden hebben dan bij het zelf cureren, bleek onjuist. Wie een tentoonstelling succesvol wil overnemen, dient zich bewust te zijn van de vele kleine en grote issues die hierbij komen kijken. Overnemen en overnemen is twee: ons belangrijkste advies luidt dan ook om verwachtingen en afspraken van bij aanvang zo expliciet mogelijk te maken. Goede afspraken maken goede vrienden – en de mooiste bekroning is een geslaagde tentoonstelling.

De tentoonstelling *Holocaust en strips* loopt tot 22 april 2019.

Dr. Veerle Vanden Daelen is adjunct-algemeen directeur en conservator van Kazerne Dossin, Jana Kerremans is er hoofd zakelijk beheer. Samen coördineerden ze de tentoonstelling *Holocaust en strips*.

STEUN EENS EEN
**ERF
GOED
DOEL**
ERFgoeddoel.be

**SCHENK ERFGOED
EEN TOEKOMST**

Ondersteun onze musea, archieven en
erfgoedbibliotheken financieel

HEBT U EEN HART VOOR ONS ERFGOED?

Dan wilt u vast alles weten over Erfgoeddoel.

Dat is de naam waarmee een dertigtal musea, archieven en erfgoedbibliotheken zich presenteren als goed erfgoeddoel op erfgoeddoel.be.

Wij vragen uw steun. Doe een gift, denk aan ons in uw testament, of verbind u als mecenas voor langere termijn met het erfgoeddoel van uw keuze.

Nog op zoek naar een (erf)goed doel voor het einde van het jaar? Surf naar www.erfgoeddoel.be en kies uit meer dan 30 doelen uit onze sector.

Musea en beleid: communicerende vaten?

Internationale beleidsdocumenten onder de loep

Het Cultureelerfgoeddecreet dat in 2017 van kracht werd, is, zoals u weet, in nauwe samenwerking met de sector ontwikkeld. De overheid en de erfgoedsector zijn – in principe althans – communicerende vaten. Maar zijn het beleid en de sector zich daar wel voldoende bewust van? Drukt de sector zelf voldoende zijn stempel op de inhoudelijke koers? En wat met de relatie van internationale beleidskaders tot de erfgoedsector, en de museumsector in het bijzonder?

TEKST Olga Van Oost

Het voorbije jaar organiseerde FARO enkele workshops over de relatie van enkele internationale beleidskaders tot de museumsector. Ten eerste discussieerden we over het kader dat de International Council of Museums (ICOM) biedt, en analyseerden we heel concreet de inhoud en de houdbaarheidsdatum van de welbekende 'ICOM-museumdefinitie'. Ten tweede stonden we stil bij de betekenis van een organisatie als UNESCO voor de museumsector. Aanleiding voor deze discussie was de tussentijdse evaluatie van UNESCO van de *Recommendation on the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society*, die in 2015 werd gestemd. Deze discussies zijn heel relevant en verdienen uw aandacht. Alleen al omdat ze ons doen nadenken over de relatie tussen een beleid en een sector, en over de vraag in hoeverre die twee partijen door elkaar beïnvloed (kunnen) worden.

UNESCO en ICOM: dezelfde voedingsbodem

De geschiedenissen van de International Council of Museums (ICOM) en United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) zijn nauw met elkaar verbonden. In 1945 werd UNESCO opgericht, als een 'intergouvernementele organisatie' waarvan de nationale overheden lid zijn. UNESCO richt zich in het bijzonder op de thema's onderwijs, wetenschap en cultuur. ICOM werd in 1946 opgericht, als 'niet-gouvernementele organisatie', onder de

vlag van UNESCO. ICOM vertegenwoordigt de internationale wereld van museumprofessionals en -organisaties.

Dat deze organisaties in de naoorlogse periode ontstonden, kan niet verbazen. Na het verlies van zoveel mensen en menswaardigheid en de grote fysieke verwoestingen verliep de wederopbouw in een sfeer van verscherpt moreel bewustzijn. Cultuur, erfgoed en musea in het bijzonder kregen vanaf dan een expliciet maatschappelijke rol. "Met hun gespecialiseerde kennis, hun unieke collecties, hun professionele staf en 'ethische waarden'", zo zei Hans-Martin Hinz, die tussen 2010 en 2016 voorzitter van ICOM was, werd van musea verwacht dat ze zouden meewerken aan een humane samenleving en geschiedenis, voorbij ideologische verschillen, nationalisme en militaire politiek. Het geloof in de kracht van "erfgoed van de hele mensheid" was de motor van de organisatie.¹

Die aandacht voor de maatschappelijke en sociale rol van musea en erfgoed is sindsdien enkel toegenomen. In de Angelsaksische wereld, en het Verenigd Koninkrijk in het bijzonder, ontwikkelde de sociaal-gedreven museologie zich snel, en kreeg deze opvatting heel concrete invullingen. En intussen zien we deze tendens in de hele westerse museumwereld. Musea zijn vandaag de dag meer dan ooit 'waarden-gedreven': ze zoeken relevantie in de samenleving, buiten de muren van het museum, in plaats van zich hoofdzakelijk vast te pinnen op de (kunst)historische of esthetische waarde van objecten.²

■ Momenteel leeft een discussie over de inhoud van de museumdefinitie van ICOM. Musea definiëren zich vandaag vaker vanuit de rollen die ze opnemen in de samenleving dan als bewaarders van collecties. Expo Dots Obsession—Love Transformed into Dots van Yayoi Kusama. Foto : IIP Photo Archive, CC BY-NC 2.0

UNESCO en ICOM waren bij hun oprichting baanbrekend, en zowel hun symbolische belang als hun dadenkracht staan buiten kijf. Maar de vraag is of ze dat vandaag, bijna 75 jaar na hun oprichting, nog steeds zijn? Oefenen ze (nog wel) dezelfde invloed uit op de erfgoedsector?

De ICOM-museumdefinitie bevestigd

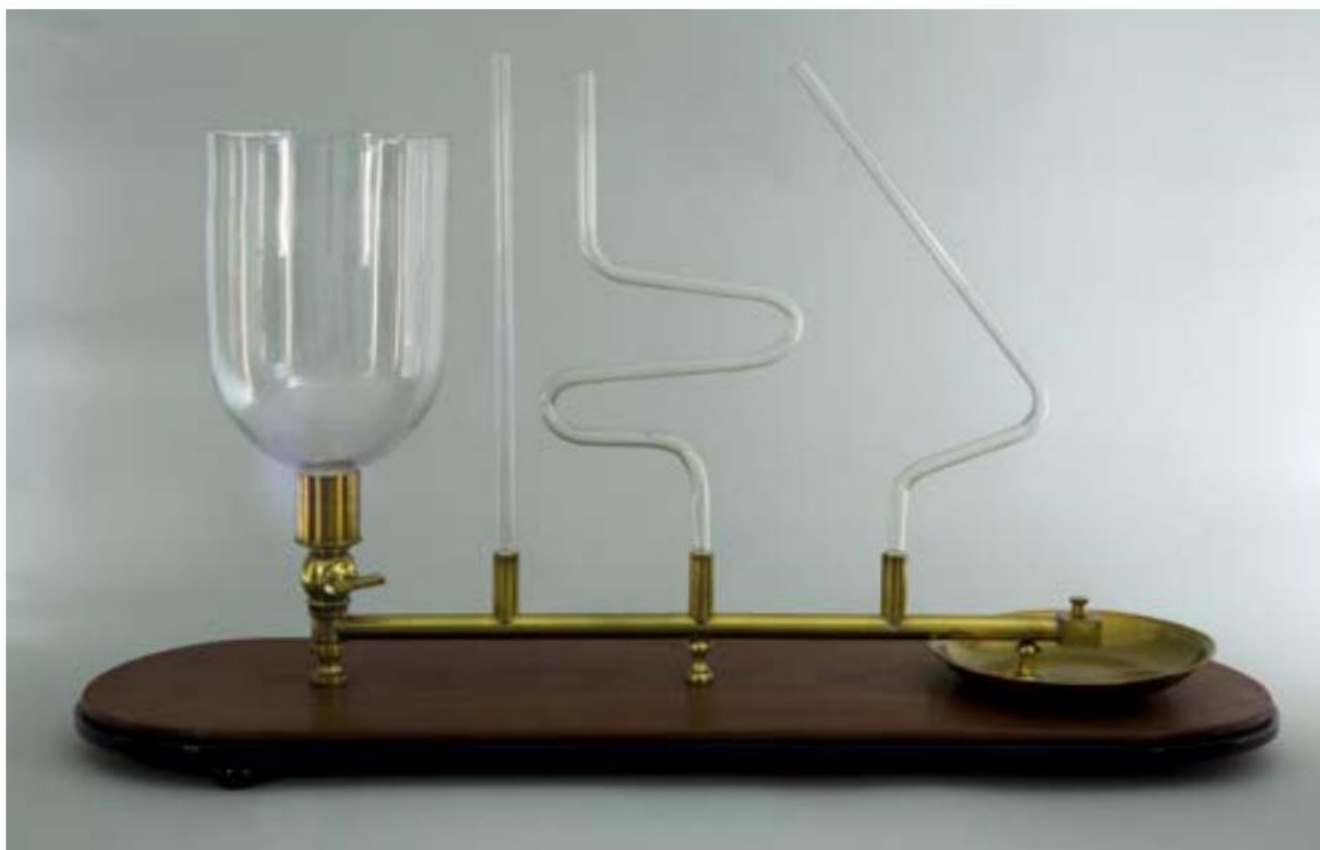
De International Council of Museums is voor de internationale gemeenschap van museumprofessionals alleszins nog steeds dé organisatie, die de museumsector in Europa richting geeft. U leest het goed, in Europa. In andere werelddelen is dat immers niet per se het geval. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld spelen de verschillende museumverenigingen een prominentere rol. Een belangrijk instrument van ICOM is o.a. de Ethische Code voor Museumprofessionals. De bekende 'museumdefinitie' is een van de beginselen van het

“ *Musea zijn vandaag de dag meer dan ooit ‘waarden-gedreven’: ze zoeken relevantie in de samenleving, buiten de muren van het museum, in plaats van zich hoofdzakelijk vast te pinnen op de (kunst)historische of esthetische waarde van objecten.* ”

beleid van ICOM.³ Het Museumdecreet (1996) was gebaseerd op de bepalingen van ICOM. De daaropvolgende cultureel-erfgoeddecreten – waarin het Museumdecreet werd opgenomen – hebben hierop verder geborduurd. Om vandaag de dag een kwaliteitslabel te verwerven, en door de Vlaamse overheid als ‘erkend museum’ te worden beschouwd, moet het aan criteria voldoen die nog steeds refereren aan deze internationaal erkende en gebruikte museumdefinitie.

Maar de International Council of Museums is uitgegroeid tot een enorm huis met vele kamers en een grote diversiteit aan bewoners. Opvallend is dat er betrokkenen zijn, die zich vrij conservatief opstellen, en zich prima vinden in de bureaucratistische, logge organisatie die ICOM intussen is geworden. Anderen klagen deze structuren aan en maken ook inhoudelijke bezwaren. Een discussie die momenteel leeft, is die over de inhoud van de museumdefinitie van ICOM. Die is sowieso dynamisch, en sinds 1946 al enkele keren aangepast en uitgebreid. Maar vandaag wordt de discussie heel diepgaand en wereldwijd gevoerd.⁴

Samen met een groep museumprofessionals uit Vlaanderen, het Vlaams Museumoverleg en ICOM-Vlaanderen, is FARO betrokken in de discussies die door ICOFOM, het internationaal comité voor museologie van ICOM, worden opgezet.⁵ Tijdens een workshop op 22 januari 2018 onderschreven Vlaamse museumprofessionals het belang van een museumdefinitie en van standaarden om te zorgen voor een duurzame museumsector.⁶ In soms moeilijke beleidsdiscussies, ►

■ De overheid en de erfgoedsector lijken communicerende vaten. Maar zijn het beleid en de sector zich daar wel voldoende bewust van? *Communicerende vaten uit het 'Cabinet de Physique' van Joseph Plateau © Gents Universiteitsmuseum – Collectie 'Geschiedenis van de Wetenschappen', foto: Tom Debruyne*

in het licht van terugtrekkende overheden en een groeiende profitsector, is het belangrijk om een internationaal gedragen bepaling te hebben van wat 'een museum' is. Dit neemt niet weg dat een herformulering zich volgens hen opdringt. De huidige definitie vertrekt vanuit musea als *bewaarders van collecties* terwijl musea zich steeds vaker definiëren vanuit de rollen die ze (kunnen) opnemen in de samenleving en voor een publiek.

In Vlaanderen is 'participatie' een kernbegrip in het beleid geworden, wat interessant zou kunnen zijn voor de ICOM-museumdefinitie. Ook is er de kritiek dat de definitie heel eurocentrisch is, en dus geen rekening houdt met andere (dan westerse) manieren om naar objecten en de werking van musea te kijken. Als een 'universele' museumdefinitie in de praktijk een 'westerse' invulling heeft, blijft er van dat 'universele' karakter weinig over. Een andere opvallende conclusie is dat de ICOM-museumdefinitie niets zegt over het museum als een plek waar een (maatschappij-)kritische houding wordt aangenomen tegenover collecties, geschiedenis en onderzoek. Ook is er de verzuchting om musea te erkennen als plaatsen die een actieve rol in maatschappelijk relevante debatten kunnen opnemen. Kortom, deze discussie drukte de deelnemers met de neus op het belang van (internationale) beleidskaders. Tegelijkertijd maakte ze ook duidelijk dat de eigen inhoudelijke, museologische visie er ook wel haaks op kan staan. De discussie over de UNESCO-aanbeveling voor musea uit 2015 bevestigde dit.

De UNESCO-aanbeveling voor musea

De Vlaamse museumsector kent de werking van UNESCO doorgaans minder goed dan die van ICOM. Een voor de hand liggende reden is dat UNESCO tot 2015 (op een uitzondering na⁷) geen kader voor deze sector uitwerkte. Dit in tegenstelling tot het immaterieel cultureel erfgoed bijvoorbeeld, dat dit met de 'Conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed' uit 2003 wel heeft.

In 2015 kwam hier verandering in, met de *Recommendation on the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society* die toen werd bekendgemaakt.⁸ In 2011 werd tijdens een Algemene Vergadering van UNESCO voor een eerste keer geopperd dat een normatief beleidsinstrument nodig was dat de nieuwe rollen van musea in de samenleving zou erkennen. Met 'nieuwe rollen' bedoelde men de uitdagingen en groeiende bijdragen, die musea leveren aan de samenleving, 'duurzame ontwikkeling' en 'interculturele dialoog'.

Tijdens een bijeenkomst op 4 juli 2018 wilden we van de deelnemers van de 'ICOM-museumdefinitie-workshop' graag weten of ze op de hoogte waren van het bestaan van deze aanbeveling, hoe ze het belang ervan inschatten, en wat ze er inhoudelijk al dan niet boeiend aan vonden. De groep werd aangevuld met mensen van het departement Cultuur: aangezien de eerste gesprekspartner van UNESCO de nationale overheden zijn, was het van groot belang dat zij betrokken

“ In 2011 werd tijdens een Algemene Vergadering van UNESCO voor een eerste keer geopend dat een normatief beleidsinstrument nodig was dat de nieuwe rollen van musea in de samenleving zou erkennen. Met ‘nieuwe rollen’ bedoelde men de uitdagingen en groeiende bijdragen, die musea leveren aan de samenleving, ‘duurzame ontwikkeling’ en ‘interculturele dialoog’.

werden in de discussie. Riet de Leeuw, directeur bij de afdeling Erfgoed en Kunsten van het ministerie van OCW uit Den Haag, was er ook bij: in Nederland vraagt men zich ook af hoe deze aanbeveling moet ingeschat worden. Jorijn Neyrinck gaf als lid van de Vlaamse UNESCO-commissie een toelichting over UNESCO, de doelstellingen en verwezenlijkingen van de organisatie. Ze stond ook stil bij de ‘Sustainable Development Goals’ (SDG’s), dé duurzaamheidsagenda van UNESCO.

De reacties waren kritisch. Voor de bijeenkomst hadden de deelnemers nog nooit gehoord van het bestaan van de aanbeveling. Dit zou kunnen bevestigen dat de werkzaamheden van UNESCO niet meteen *top of mind* bij de musea zijn. Ze vonden de tekst ook vrij ‘klassiek’ opgebouwd, met een sterke nadruk op de museale functies, zoals ze zijn voorgescreven door ICOM. Dit is niet verwonderlijk, gezien de tekst uiteindelijk is opgemaakt in heel nauwe samenwerking met ICOM.⁹ De deelnemers vonden dit een gemiste kans: deze aanbeveling had volgens hen aan kracht gewonnen als er meer nadruk zou gelegd zijn op museale waarden en de rol van musea als maatschappelijke motoren. Er is wel aandacht voor de sociale rol van musea, duurzaamheid, diversiteit, de integratie van immaterieel erfgoed, voor het werken met gemeenschappen en voor ‘verhalen’, maar deze aspecten komen niet zo sterk naar voren. Zoals bij de discussie rond de ICOM-museumdefinitie merkt men op dat er in deze aanbeveling evenmin ruimte is voor ‘participatie’, of voor het opnemen van een kritische, maatschappelijke rol.

Een vraag die ook snel rees was of België deze aanbeveling echt ‘nodig’ heeft, precies omdat ICOM voor een internationaal kader zorgt. Deze groep museumprofessionals was alszins niet meteen overtuigd van de urgentie, en stond ook enigszins sceptisch tegenover een bijkomend beleidskader waar ze zich tegenover zouden moeten verhouden.¹⁰

Het debat is geopend

Veel musea denken vandaag de dag ernstig na over hun relevantie en (maatschappelijke) rollen. Steeds vaker stemmen ze hun visie af op de noden in een samenleving. Tegelijkertijd werken ze binnen de lijnen van (verschillende) beleidskaders, om werkingsmiddelen te ontvangen zodat ze die visie in de praktijk kunnen omzetten. Uit de discussie-

momenten over de ICOM-museumdefinitie en de UNESCO-aanbeveling voor musea bleek evenwel dat de drukbezette sector niet altijd de tijd vindt om even bewust stil te staan bij de (internationale) beleidskaders. Nochtans hebben deze een behoorlijke invloed op het Vlaamse beleidskader. Bovendien, zo bleek uit onze discussies, durft het museologische denken wel eens te verschillen met de beleidsmatige wetmatigheden. Zowel de ICOM-museumdefinitie als de *Recommendation on the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society* (UNESCO, 2015) zijn ‘typische beleidsproducten’. Ze moeten voor zeer veel landen en gemeenschappen, en in uiteenlopende politiek-economische situaties, bruikbaar zijn. Vandaar dat deze teksten nooit zullen uitmunten in duidelijkheid of stellingname, maar eerder het compromis zullen nastreven. Dat geeft nationale en lokale beleidsmakers speelruimte om er verder zelf mee aan de slag te gaan. Maar, de communicerende vaten indachtig: het geeft óók aan musea die mogelijkheid, en dat wordt nogal eens vergeten. In de eerste plaats door de musea zelf.

Olga Van Oost is sectorcoördinator musea en adviseur museologie bij FARO.

1. H.M. HINZ, ‘ICOM Turns 70. Ethics and the value creation role of museums’, in: B. MURPHY (ED.), *Museums, Ethics and Cultural Heritage*. London/New York: Routledge/ICOM, 2016, p. 25.
2. O. VAN OOST, ‘Van crisis naar transitie? Enkele grote uitdagingen voor musea uitgelicht’, in: *Museumpeil*, 51, 2018, pp. 9-11.
3. De ICOM-museumdefinitie (versie 2007) luidt als volgt: ‘A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment.’ Zie: <https://icom.museum/en/activities/standards-guidelines/museum-definition>.
4. IDEM.
5. Zie: <http://network.icom.museum/icomfom/meetings/previous-conferences/defining-the-museum> F. MAIRESSE (ED.), *Définir le musée du XXIe siècle. Matériaux pour une discussion*. Paris, 2017, ICOFOM.
6. Zie: <https://faro.be/publicaties/de-museumdefinitie-van-icom-discussie-over-de-houdbaarheid-en-de-toekomst>
7. Er was de *Recommendation concerning the Most Effective Means of Rendering Museums Accessible to Everyone* (1960). Dit document werd echter nooit door de lidstaten opgepikt en bleef dus dode letter.
8. Zie: www.unesco.org/new/en/culture/themes/museums/recommendation-on-the-protection-and-promotion-of-museums-and-collections. Er werd bewust gekozen voor een aanbeveling en niet voor een conventie. Een conventie is een bindend, wettelijk instrument dat ratificatie door de lidstaten vraagt. Bovendien brengt een conventie kosten met zich mee, o.a. om te monitoren welke impact de conventie heeft op het gevoerde beleid in de lidstaten. Het probleem is dat UNESCO beperkte budgetten heeft, en dat deze budgetten blijven slinken. Het is ook maar de vraag of de lidstaten budget zouden vrijmaken om voor de monitoring te zorgen. Vandaar dat een aanbeveling meer voor de hand lag.
9. François Mairesse, Belgisch museoloog en voorzitter van ICOFOM, is de hoofdauteur van de UNESCO-aanbeveling. Voor meer achtergrondinformatie, zie F. MAIRESSE, ‘The UNESCO Recommendation on the Protection and Promotion of Museums and Collections, their Diversity and their Role in Society’, in: B. MURPHY (ED.), *Museums, Ethics and Cultural Heritage*. London/New York: Routledge/ICOM, 2016, pp. 127-135.
10. Het verslag van deze workshop is terug te vinden bij de e-publicaties op de website van FARO: <https://faro.be/publicaties/de-unesco-aanbeveling-over-de-bescherming-en-promotie-van-musea-en-collecties-hun>

Reflecties

2018 was – en is – een sleuteljaar voor het Departement CJM. Na een periode van (de)constructie en fusie zijn de nieuwe fundamenten gelegd en is de tijd rijp om na te denken over de toekomst. Het resultaat van dat denkwerk is gebundeld in *Reflecties*, een boek dat peilt naar tendensen in de sector en een aanzet geeft tot dialoog tussen beleid en sector.

DEPARTEMENT CJM, *Reflecties Cultuur, Jeugd, Media*. Departement CJM, 2018. U kan *Reflecties* online lezen via www.cjsm.be.

Ambassadeur Heemkunde Vandaag

“Hij zet heemkunde volop in het nu door met een bewonderenswaardige vanzelfsprekendheid gebruik te maken van hedendaagse media en middelen als crowdfunding, maar ook van thema's en insteken uit het leven vandaag. Hij is niet vies van woorden als marketing en toerisme en weet die kwaliteitsvol in te zetten.”

Tijdens Heemkunde Actueel op 24 november riep Heemkunde Vlaanderen Bart Vosters uit Arendonk uit tot Ambassadeur Heemkunde Vandaag 2018. Vosters is een supervrijwilliger en voorzitter van de heemkundige kring Als Ice Can van Arendonk, die via het Heemhuis 2.0 diverse nieuwe initiatieven heeft opgestart en oude continueert.

Schat van Oignies onthult geheimen

■ © Visualforensic/ Philippe Froesch

De 13e-eeuwse Schat van Oignies blijft tot de verbeelding spreken. Het multidisciplinaire CROMIOSS-project combineerde menswetenschappen en exacte wetenschappen, onderzocht de beenderen van Jacques de Vitry en de mijters uit de schat en kwam dit najaar tot enkele opmerkelijke conclusies. Bij wijze van experiment werd ook een driedimensionale gezichtsreconstructie gemaakt van Jacques de Vitry. Het CROMIOSS-project wordt voorgesteld op de tentoonstelling *Move-Remove. Topstukken en beschermde schatten* in het TreM.a. (Namen).

www.lasan.be/flash/expositions/124-move-remove

Immersieve storytelling

Annelies Van de Ven @archaeo1 4 dec.

Make sure you plan out your VR experience as a layered interactive storyboard that balances exploration & narrative. Make sure your user can identify their own roll within the story & has a feeling of choice! @TomRumes of @thomasmore talks about immersive storytelling @faronet

Van zondebok naar zebra

Van zondebok naar zebra vertelt het verhaal van *deep democracy*, een methode met roots in het Afrikaanse continent waarbij geluisterd wordt naar de minderheidsstem. De zondebok, die anders wordt weggezet als de rare, diegene die tegenstribbelt of lastig is, wordt via deze methode een bron van wijsheid. Het boek leert u hoe u de methode kan toepassen in uw rol als teamleider, coach of procesbegeleider.

F. MATHEUSEN, *Van zondebok naar zebra. Deep democracy: een nieuwe kijk op besluitvorming en conflicthanting*. Pelckmans Pro, 2018.

Anima Mundi

■ *Anima Mundi*, 2018, Museum Boijmans Van Beuningen, Foto: Lotte Stekelenburg

In de nieuwe podcastserie *Anima Mundi* van Museum Boijmans van Beuningen neemt gastconservator Hans van der Ham u mee in het verhaal achter de gelijknamige tentoonstelling. Hij vertelt onder meer over zijn redenen om voor deze werken te kiezen. Een unieke kans dus om de conservator zelf aan het woord te horen.

<https://bit.ly/zQDFdod>

BEELD

TWEET

BOEK

WEBSITE

! Museumbezoek met robot

Mensen die door een fysieke beperking niet naar het Van Abbemuseum kunnen komen, kunnen voortaan toch de tentoonstellingen in het museum bekijken. Een robot maakt het mogelijk om vanuit hun eigen omgeving het museum en de kunst te ervaren. Ook schoolklassen die tijdens de les het museum en de kunstwerken willen beleven zonder de klas uit te hoeven, kunnen gebruikmaken van de robot. Na reservatie en op het afgesproken tijdstip gaat de robot samen met een begeleider vanop afstand in gesprek met de bezoeker. De prijzen voor het gebruik van de robot zijn 12 euro voor een individueel bezoek en 70 euro voor een bezoek met rondleiding. Deze kosten zijn vergelijkbaar met reguliere prijzen in het museum.

www.vanabbemuseum.nl/educatie/inclusie/museumbezoek-met-robot

! Rembrandt privé

De tentoonstelling *Rembrandt Privé* in het Stadsarchief Amsterdam vertelt het persoonlijke verhaal van de grootste schilder uit de Nederlandse geschiedenis. Aan de hand van de originele 17e-eeuwse documenten vertelt de tentoonstelling bekende én onbekende verhalen over Rembrandt. Bijzonder is de toepassing van *augmented reality* (AR) dat de originele documenten toegankelijk maakt, verrijkt met beeld en geluid en digitaal illustreert met kunstwerken van over de hele wereld. De 17e-eeuwse aktes en documenten zijn zeer moeilijk leesbaar, maar worden dankzij AR toegankelijk gemaakt.

www.amsterdam.nl/stadsarchief

! Children in Museums

■ Jacklee, Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0

Het Keppel Centre for Art Education National Gallery in Singapore werd uitgeroepen tot laureaat van de Children in Museums Award 2018. Vooral de manier waarop het centrum jonge kinderen in contact brengt met kunst kon op veel goedkeuring van de jury rekenen. De prijs wordt jaarlijks uitgereikt door Hands On! International Association of Children in Museums.

www.hands-on-international.net

! Ontmoet Vermeer

Online in één virtuele ruimte het gehele oeuvre van Johannes Vermeer bekijken, waar u ook bent en in verblijvend detail? Het kan via *Ontmoet Vermeer*, de verrassende online tentoonstelling op Google Art & Culture. Niet enkel de omvang van de collectie is interessant, ook het feit dat de tentoonstelling uitgebreid gebruikmaakt van moderne technologieën, zoals Pocket Gallery, is een nieuwsgierigheid. Met Pocket Gallery, een augmented reality-functie van de Google Art & Culture-app, tovert u uw smartphone om tot een heus portaal naar een virtuele tentoonstelling en 'wandelt' u door de gangen van de Frick-collectie of het Rijksmuseum.

<http://g.co/meetvermeer>

! Doe mee aan Erfgoeddag!

Zondag 28 april 2019 staat Erfgoeddag in het teken van 'Hoe maakt u het?'. Wilt u het publiek laten proeven van het thema ambachten en vakmanschap? Dien uw activiteit dan uiterlijk op vrijdag 11 januari 2019 in. Om het u nog gemakkelijker te maken, stelden we een aantal handige handleidingen samen over hoe u kan inloggen, hoe u een activiteit indient, en hoe u die later weer aanpast.

www.erfgoeddag.be

! Cultureel erfgoed en welzijn

■ Foto: Simon Bequoye

Julia Cort @JuliaMCort 30 nov.

Mental and physical health needs to be an organisational priority, part of the public mission and linked to audience development plans: inspiring conclusion to keynote by @nickmerrimano1 @hornimanmuseum @faronet

Van 28 tot en met 30 november vond in Gent de driedaagse internationale conferentie *Participation in cultural heritage for mental health recovery* plaats. Het evenement was een organisatie van FARO in samenwerking met Museum Dr. Guislain, Iedereen Leest, Industriemuseum, Huis van Alijn en Universiteitsbibliotheek Gent.

APP

QUOTE

OPROEP

TIP

Lieven Van Den Abeele (61): “Het ideaal van de publiekswerker is dat hij zichzelf overbodig maakt omdat de bezoekers in staat zijn om hun eigen persoonlijke relatie met het kunstwerk te organiseren, te onderhouden en kritisch te bevragen.”

Op de laatste pagina ontmoet u iemand uit de cultureel-erfgoedsector die zijn of haar passie met u deelt.

WIE

Naam Lieven Van Den Abeele

Leeftijd 61 jaar

Woonplaats Oostende

Bijzonderheden In de jaren 1970 studeerde ik in Gent wat toen nog ‘kunstgeschiedenis en archeologie’ heette. *Very old school* dus, met mythische professoren die er ons fijntjes op wezen dat we met ons diploma nooit werk zouden vinden. Dat kwam goed uit, omdat we dat toch niet zinnens waren. We wilden gewoon onze goesting doen, net zoals de kunstenaars waar we mee optrokken. Kunstwetenschappers zonder werk werden kunstenaars zonder oeuvre. Tot hedendaagse kunst in de jaren 1980 plotseling *hot* werd en iedereen geloofde dat kunst de wereld kon redden. Door hierover te berichten in kranten en tijdschriften – op een blauwe maandag was ik zelfs hoofdredacteur van een gerenommeerd kunsttijdschrift – belandde ik *en stoemelings* in de internationale kunstwereld. Via deze contacten kwam ik eind jaren 1980 in Parijs terecht, waar dankzij Jack Lang, de cultuurminister van president Mitterrand, kunst zowel politiek als economisch ernstig genomen werd. In dit gouden tijdperk, waar ook fors geïnvesteerd werd in kunsteducatie, heb ik twintig jaar les mogen geven aan enthousiaste kunststudenten. Sinds 2012 werk ik in het MSK. Door mijn terugkeer naar Gent en de schone kunsten was de cirkel rond. Niet alleen kan ik mijn ervaring als lesgever en schrijver over kunst hier goed gebruiken, ook mijn academische kennis over de oude meesters kwam helemaal terug.

WAT

Mijn opdracht bestaat erin om een publiek van (jong)volwassenen te laten kennismaken met allerlei ‘beelden’ en hen te begeleiden in het ontdekken en creëren van zoveel mogelijk betekenissen: historische en actuele, persoonlijke en culturele, ethische en esthetische ... Dit doen we door samen de ‘tekst’ die het kunstwerk is – geschreven in het persoonlijke schrift van de kunstenaar die we ‘stijl’ noemen – te ‘lezen’, en deze af te toetsen aan de ‘context’. En omdat we niet geloven in de volkswijsheid die stelt dat ‘over kleuren en smaken niet gediscussieerd kan worden’, doen we niets liever dan met de bezoekers in dialoog te gaan. Het ideaal van de publiekswerker is dat hij zichzelf overbodig maakt omdat de bezoekers

in staat zijn om hun eigen persoonlijke relatie met het kunstwerk te organiseren, te onderhouden en kritisch te bevragen.

WAAR

Het MSK Gent is een van de mooiste musea van West-Europa. Het beschikt over een rijke en sterk gevarieerde verzameling kunst van de late middeleeuwen tot de eerste helft van de 20e eeuw. Het werd gebouwd in de neoklassieke traditie maar met moderne ideeën over licht, ruimte en menselijke schaal. Dat de stadsarchitect Charles van Rysselberghe een broer had die schilder was, heeft er zeker toe bijgedragen dat hij wist hoe kunstwerken het best konden gepresenteerd worden. Het museum doet er dan ook alles aan om de ideale voorwaarden te scheppen, die voor de toeschouwer nodig zijn om met het kunstwerk een persoonlijke en geprivilegieerde relatie op te bouwen.

WAAROM

Omdat ik sterk geloof in de kracht van de verbeelding en de macht van het beeld. In het digitale tijdperk, waar we onophoudelijk doorheen tijd en ruimte zappen, is het van het hoogste belang dat vooral jonge mensen geleerd wordt om beelden te lezen en te interpreteren. Dit doen we zowel door de context aan te reiken waarin het kunstwerk gemaakt werd als door nieuwe contexten te creëren waarin nieuwe betekenissen ontstaan.

GOUDEN RAAD

Ondanks de perfecte presentatie en de deskundige uitleg verschijn je voor het kunstwerk steeds alleen; enkel voorzien van een koffer met je eigen kennis en ervaring; met je persoonlijke herinneringen en verlangens. Deze bagage is het belangrijkste instrument om met het kunstwerk te communiceren. Betrouw op je eigen intuïtie, neem je tijd, kijk zorgvuldig en oordeel niet te snel. In het beste geval verlaat je het museum met in je koffer iets meer ... van jezelf. Want denk erom, het kunstwerk zegt meer over onszelf dan wij over het kunstwerk.

CE MAGNIFIQUE GÂTEAU !

Een film van MARC JAMES ROELS & EMMA DE SWAEF

BLOEISTRAAT 11

DIRECTED BY NENKE DEUTZ

Mis dit unieke kortfilmprogramma niet in de bioscoop: Ce Magnifique Gateau (44') en Bloeistraat 11 (10')

VANAF 19 DEC TE ZIEN IN:

Sphinx Gent • Cinema Lumière Brugge • Cinema Cartoon's Antwerpen • Cinema ZED Leuven
Cinema BUDA Kortrijk • Cinema Palace Brussel • Cinema Galeries Brussel

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARO.BE | WWW.FARO.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO